

В І С Н И К
ХАРКІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

№ 18

СЕРІЯ НАУКОВОГО КОМУНІЗМУ

ВИПУСК I

ВИДАВНИЦТВО
ХАРКІВСЬКОГО ОРДЕНА ТРУДОВОГО ЧЕРВОНОГО ПРАПОРА
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ імені О. М. ГОРЬКОГО
Харків 1966

Ціна 37 коп.

УНБ-3

Н/П-1

Б.д/1-1

5

ЗМІСТ

О. М. Васильєв. В. І. Ленін про закономірний характер соціалістичної революції	3
М. І. Сазонов. Про економічні основи зміни соціальної структури колгоспного селянства	10
В. І. Чигринов. Міжколгоспні будівельні організації та їх роль у зміцненні матеріальної бази колгоспів	22
В. М. Чугуєнко, Б. К. Решетняк. До питання про характер творчої діяльності новаторів виробництва	29
О. С. Суродін. Про роль творчої продуктивності праці у підвищенні культурно-технічного рівня раціоналізаторів	35
М. М. Копаниця. Несумісність релігійного і комуністичного ставлення до праці	41
С. А. Канавенко. Про революційні і трудові традиції як фактор комуністичного виховання молоді	4
І. Д. Євдокимова. Співвідношення об'єктивного та суб'єктивного у практиці інтернаціональної солідарності	55
В. І. Астахова. До питання про естетичне виховання студентства	62
А. М. Перепелиця. Народний контроль і боротьба з бюрократизмом	71

Редакційна колегія:

доц. М. І. Сазонов (відповідальний редактор), доц. М. М. Копаниця,
доц. Б. К. Решетняк, кандидат історичних наук В. І. Астахова.

Редактор А. М. Дунай
Техредактор З. М. Герасимова
Коректор М. Ф. Зозуля

Здано до набору 7.X 1966 р. Підписано до друку 29.XII 1966 р. БЦ 21348. Формат 70×108¹/₁₆. Обсяг: 4,75 фіз.-друк. арк., 6,7 умовн.-друк. арк., 6,2 обліково-вид. арк. Зам. 3690. Тираж 500. Ціна 37 коп.

Харківська друкарня № 16 Обласного управління по пресі.
Харків, Університетська, 16.

В. І. ЛЕНІН ПРО ЗАКОНОМІРНИЙ ХАРАКТЕР СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

О. М. Васильєв

Всесвітньо-історичний поворот людства від капіталізму до соціалізму є закономірним наслідком попереднього розвитку суспільства. Всі об'єктивні і суб'єктивні умови для цього повороту створюються розвитком капіталізму, останнього експлуататорського ладу. Повалення цього ладу і створення передумов для побудови комунізму здійснює соціалістична революція, яка відкриває нову еру в розвитку суспільства.

Об'єктивна необхідність революційного переходу від капіталізму до соціалізму обґрунтована творцями наукового світогляду робітничого класу К. Марксом і Ф. Енгельсом. Вони довели, що основу розвитку суспільства становить виробництво матеріальних благ, яке кінець кінцем обумовлює всі інші сторони життя людей. Це й надає розвитку суспільства об'єктивного, закономірного характеру, перетворюючи його, як указував К. Маркс, у природно-історичний процес¹.

На основі свого матеріалістичного вчення про характер розвитку суспільства К. Маркс і Ф. Енгельс довели, що в надрах капіталістичного ладу виникають усі необхідні передумови для його революційного повалення і переходу до комунізму. Ці передумови створюються внаслідок могутнього розвитку продуктивних сил і зростання суспільного характеру виробництва, які переростають рамки капіталістичної форми привласнення. Суспільною силою, покликаною розв'язати цю суперечність, є пролетаріат, який спирається на підтримку всіх трудящих.

Неоціненний вклад у розвиток теорії соціалістичної революції вніс засновник Комуністичної партії Радянського Союзу і Радянської держави В. І. Ленін. Вивчивши умови, які склалися у період переходу до імперіалізму, він зробив висновок, що за цих умов соціалістична революція не може водночас перемогти в усіх, або в більшості капіталістичних країн. Велике наукове і практичне значення мав ленінський аналіз і ряду інших питань теорії соціалістичної революції. Одним з них є визначення об'єктивних основ загальних закономірностей соціалістичної революції, з'ясування впливу своєрідних умов перемоги революції в окремих країнах на форми прояву цих закономірностей.

Соціалістична революція є найважливішим поворотним пунктом в історії розвитку суспільства. Вона — закономірний наслідок усього попереднього розвитку людства. Разом з тим і сама соціалістична революція має закономірний характер, оскільки вона здійснюється на основі ряду законів, що мають загальний характер. «Підтверджено практикою і визнано всіма марксистсько-ленінськими партіями, — сказано в Програмі КПРС, — що процеси соціалістичної революції і соціалістичного

¹ Див. К. Маркс. Капітал, т. I, Держполітвидав УРСР, Київ, 1952, стор. 8.

будівництва ґрунтуються на ряді головних закономірностей, властивих усім країнам, що стають на шлях соціалізму»¹. Існування загальних закономірностей соціалістичної революції і соціалістичного будівництва, характерних для всіх країн, звичайно, не випадковість. Воно обумовлено певними об'єктивними причинами, які закладені в самій природі як капіталізму, так і соціалізму.

Капіталістичні країни, як відомо, відрізняються одна від одної рівнем свого економічного розвитку і формами державного ладу. Між ними існують і відмінності іншого роду. Проте, якими б своєрідними не були умови виникнення і розвитку капіталізму в окремих країнах, для нього завжди характерні певні закономірні риси. В будь-якій капіталістичній країні, незалежно від її державного устрою, політична влада перебуває в руках буржуазії. Основні засоби виробництва належать капіталістам, що забезпечує їм повне панування в економіці. В той же час робітничий клас капіталістичних країн позбавлений засобів виробництва, внаслідок чого він змушений продавати свою робочу силу капіталістам. На цій основі в умовах капіталізму виникають своєрідні виробничі відносини, існує система експлуатації найманої праці. Мета капіталістичного виробництва всюди, де воно існує, — створення і привласнення додаткової вартості, прибуток. Капіталізму органічно властиві конкуренція, анархія виробництва, економічні кризи та ряд інших загальних рис.

Соціалізм також, незалежно від умов його виникнення і розвитку в окремих країнах, має певні загальні риси. В усіх соціалістичних країнах влада належить трудящим на чолі з найпередовішим класом — робітниками. Економічну основу всіх соціалістичних країн становить суспільна власність на засоби виробництва, яка існує в двох формах. Для соціалізму характерна відсутність експлуататорських класів і знищення експлуатації. Соціалістичне виробництво підпорядковано меті все повнішого задоволення зростаючих матеріальних і культурних потреб народу. Воно розвивається планомірно, безперервно і незрівнянно швидше, ніж капіталістичне. Соціалізм утверджує загальну обов'язковість праці та забезпечує кожному громадянину право на працю. Соціалістичні країни об'єднані спільною ідеологією — марксистсько-ленінським вченням, спільними інтересами в будівництві комунізму, в захисті своїх революційних завоювань і національної незалежності.

Наявність цих характерних рис, властивих, з одного боку, капіталізму, а з другого — соціалізму, і являє собою об'єктивну основу головних закономірностей соціалістичної революції і соціалістичного будівництва. Розвиток революції залежить від економічних і політичних умов, що склалися в кожній країні. Однак, незалежно від цих особливостей, у кожній країні для перемоги революції і побудови соціалізму необхідна наявність певних загальних передумов. Спільними (в головному) повинні бути й основні завдання, які необхідно розв'язати в процесі боротьби за встановлення влади трудящих і за побудову соціалізму. Без розв'язання цих завдань неможливо знищити капіталізм і здійснити перехід до соціалізму, а потім до комунізму.

Формулюючи цей висновок, В. І. Ленін ще в перші роки існування Радянської влади зазначав, «...що деякі основні риси нашої революції мають не місцеве, не національно-особливе, не російське тільки, а між-

¹ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу, Держполітвидав УРСР, Київ, 1962, стор. 18.

народне значення»¹. Підкреслюючи цю думку, він писав, що хоча Росія й повинна була відзначитися деякими особливостями революційного переходу до соціалізму, однак вони лежать на загальній лінії світового розвитку².

Перш за все, соціалістична революція повинна бути підготовлена попереднім розвитком як всієї капіталістичної системи в цілому, так і кожної окремої країни. Розвиток світової капіталістичної системи створює загальні об'єктивні і суб'єктивні передумови революційного переходу до соціалізму. В той же час в кожній країні, на основі її внутрішнього розвитку, повинні скластися умови для перемоги революції, сформуватися сили, здатні здійснити перехід до соціалізму. Революцію «...не можна зробити ні на замовлення, ні за угодою...», як підкреслював В. І. Ленін³.

Суспільною силою, яка здійснює соціалістичну революцію, є робітничий клас і кероване ним трудяще селянство. Керівною і спрямовуючою силою трудящих в їх боротьбі за соціалізм повинна бути революційна марксистсько-ленінська партія, яка організує та очолює цю боротьбу за повалення капіталізму і побудову нового суспільного ладу.

Загальною рисою всіх соціалістичних революцій є те, що вони починаються з завоювання робітничим класом державної влади в умовах, коли в даній країні ще немає готових форм соціалістичних відносин. При цьому робітничий клас, завоювавши політичну владу, повинен встановити свою диктатуру і, спираючись на неї, здійснити соціалістичну перебудову економіки⁴.

Першим з економічних перетворень, які відбуваються в ході соціалістичної революції, є усупільнення основних засобів виробництва. Воно здійснюється на основі відчуження (безвідплатно або за певний викуп) у капіталістів та інших представників експлуаторських класів засобів виробництва, що їм належать. Внаслідок цього підривається, а потім і зовсім ліквідується панування буржуазії в економіці. В той же час у ході усупільнення основних засобів виробництва виникає соціалістичний уклад і створюються умови для початку будівництва соціалізму. Разом з створенням соціалістичної власності виникають нові виробничі відносини і починають діяти властиві соціалістичні економічні закони.

Усупільнення основних засобів виробництва створює умови для прискореного розвитку всього народного господарства, який здійснюється в порядку планомирного зростання всіх галузей економіки і являє собою одну з основних, загальних закономірностей соціалістичного будівництва. В процесі цього розвитку створюється матеріально-технічна база соціалізму. Для розвинутих країн це завдання вирішується шляхом перебудови і розвитку того виробничого апарату, який робітничий клас одержав у спадщину від минулого. Для інших країн необхідна індустріалізація, на основі якої все народне господарство переводиться на базу сучасного машинного виробництва⁵.

До головних закономірностей соціалістичного будівництва, які мають загальне значення, належить і необхідність виробничого кооперування трудящого селянства, здійснення якого завершує процес соціалістичного усупільнення засобів виробництва і разом з тим усуває остан-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 5.

² Див. В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 421.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 433.

⁴ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 377.

⁵ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 32, стор. 422.

ню основу відродження капіталістичних відносин. Вирішується і завдання заміни дрібного виробництва великим, що має вирішальне значення для дальшого розвитку продуктивних сил сільського господарства¹.

Для побудови соціалізму необхідна також зміна характеру суспільної праці. Справа в тому, що при переході до соціалізму старі основи організації і дисципліни праці повинні бути замінені новими, такими, які б відповідали характеру соціалістичних виробничих відносин. Водночас необхідно здійснити швидке, революційне піднесення культури всіх трудящих. Має змінитися і сама культура, яка набуває нового, пролетарського, соціалістичного характеру. В перехідний період відбувається революція в галузі ідеології. Все це забезпечує умови для швидкого і невпинного зростання продуктивності праці, що має вирішальне значення для перемоги нового суспільного ладу².

Існує й ряд інших загальних закономірностей революційного переходу до соціалізму: повна ліквідація нерівності націй і на цій основі встановлення братерської дружби між народами, які спільно будують соціалізм; рішучий захист усіх завоювань трудящих від зовнішніх і внутрішніх ворогів; розвиток і зміцнення пролетарського, соціалістичного інтернаціоналізму та інше³.

Загальні закономірності соціалістичної революції, втілюючи в собі головні завдання революційного переходу від капіталізму до соціалізму, звичайно, не можуть існувати поза певною, конкретною формою, яка може змінюватись в залежності від умов тієї чи іншої країни. Розвиток революції в окремих країнах, писав В. І. Ленін, відбувається в різних формах і неоднаковим темпом і інакше відбуватися не може⁴. Світова революція не влаштована так просто, щоб вона могла йти у всіх країнах одним шляхом⁵. Це цілком відповідає самому характеру революційної боротьби, яка повинна вестись у різноманітних формах, що постійно вдосконалюються в залежності від нових умов⁶.

Своєрідність форм революційного переходу від капіталізму до соціалізму, як і існування головних закономірностей цього переходу, не є випадковістю. Ця своєрідність об'єктивно обумовлена самим характером соціалістичної революції та тими історичними умовами, в яких вона відбувається.

У зв'язку з цим перш за все слід згадати про закон нерівномірного економічного і політичного розвитку капіталізму в період імперіалізму. Цей закон обумовлює неодночасне визрівання умов для перемоги соціалістичної революції в різних країнах. Перемагаючи в різні строки, соціалістична революція в окремих країнах відбувається в своєрідних умовах, що не може не позначитися на її формах. Найбільші труднощі випадають на долю тієї країни, яка першою стає на шлях переходу до соціалізму.

Важливим фактором, що впливає на форми здійснення соціалістичної революції, є рівень економічного розвитку країн. В країнах з високим рівнем розвитку капіталізму робітничому класові, як правило, важ-

¹ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 28, стор. 308; т. 29, стор. 18; т. 33, стор. 413.

² Див. В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 223; т. 29, стор. 379—380; т. 33, стор. 419.

³ Див. Документи Наряд представників комуністичних і робітничих партій, Держполітвидав УРСР, Київ, 1957, стор. 13—14.

⁴ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 28, стор. 55.

⁵ Див. там же, стор. 101—102.

⁶ Див. В. І. Ленін. Твори т. 6, стор. 164.

че розпочати революцію, але в них легше розв'язати завдання соціалістичної перебудови економіки. У середньорозвинутих країнах, навпаки, легше розпочати революцію і важче побудувати соціалізм. Рівень розвитку тієї чи іншої країни впливає не тільки на можливість виникнення і завершення соціалістичної революції, а й на конкретні форми її здійснення. Немає ніякого сумніву, писав В. І. Ленін, що перехід від капіталізму до соціалізму може відбуватися в різних формах, в залежності від того, чи переважають в країні капіталістичні відносини, або ж в ній зберігається досить чисельне дрібне виробництво¹.

Значний вплив на форми вирішення основних завдань революційного переходу від капіталізму до соціалізму справляє своєрідний характер відносин між класами в даній країні та обумовлена цим гострота класової боротьби. Найнадійнішим союзником робітничого класу в його боротьбі за соціалізм є селянська біднота. Існує повна можливість встановлення міцного союзу і з середнім селянством, безпосередньо заінтересованим у знищенні капіталістичної експлуатації і переході до соціалізму. За певних умов союзниками робітничого класу можуть бути і деяка частина буржуазії, різного роду демократичні, патріотичні та інші елементи. Ці союзники, як правило, ненадійні, проте вони можуть відіграти певну позитивну роль. Союз з ними може викликати необхідність їх залучення до участі в керівництві країною, вплинути на форми соціалістичного усупільнення основних засобів виробництва, що належать цій частині буржуазії.

Крім внутрішніх причин, на своєрідність форм переходу різних країн до соціалізму впливають і зовнішні, міжнародні умови, в яких відбувається революція і будується соціалізм. Як уже зазначалося, найважче доводиться тій країні, яка першою стає на шлях соціалізму. Вона одна протистоїть всьому імперіалістичному таборі, не одержує допомоги від інших країн і не може скористатися з їх досвіду. В значно кращому стані перебувають ті країни, в яких революція відбувається тоді, коли вже існують інші соціалістичні держави. Нові країни одержують політичну, економічну і в разі потреби воєнну допомогу від країн, де вже переміг соціалізм. Велике значення має й можливість скористатися з досвіду, набутого першими соціалістичними державами. Завдяки цьому полегшується будівництво соціалізму в нових країнах.

Говорячи про необхідність своєрідних форм переходу різних країн до соціалізму, В. І. Ленін разом з тим неодноразово підкреслював, що мова йде лише про форму, строки або послідовність здійснення відповідних соціалістичних перетворень². Наприклад, в ході соціалістичної революції влада обов'язково повинна перейти до рук пролетаріату, однак розв'язати це завдання можна або насильственным, або мирним шляхом. Форми державної влади в перехідний період можуть бути різними, однак усі вони повинні бути різновидностями диктатури пролетаріату. Чи будуть основні засоби виробництва викуплені у буржуазії, чи пролетарська держава просто експропріє їх — залежить від конкретних умов здійснення революції, однак усупільнення цих засобів виробництва є безумовною необхідністю. Це стосується і ряду інших завдань, які необхідно розв'язати при переході до соціалізму. Таким чином, як показав В. І. Ленін, об'єктивний характер мають не тільки загальні за-

¹ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 32, стор. 202.

² Див. В. І. Ленін. Твори, т. 23, стор. 56, т. 33, стор. 421.

кономірності соціалістичної революції і соціалістичного будівництва, а й ті своєрідні форми, в яких вони проявляються в окремих країнах.

Першим практичним втіленням загальних закономірностей соціалістичної революції і разом з тим першою конкретною формою її здійснення була Велика Жовтнева соціалістична революція в нашій країні. В той період можливість своєрідних форм здійснення переходу до соціалізму мала в основному теоретичне значення. Справа докорінно змінилась з виникненням світової системи соціалізму. В цих умовах правильне вирішення питання про загальні закономірності і конкретні форми переходу різних країн до соціалізму набуло величезного практичного значення. Від правильного розв'язання цього питання багато в чому залежить успішний розвиток революційної боротьби як в окремих країнах, так і у всесвітньому масштабі.

Переконалим свідченням загального значення головних закономірностей соціалістичної революції і соціалістичного будівництва є виникнення і розвиток світової соціалістичної системи. Разом з тим виникнення і розвиток цієї системи свідчить і про об'єктивну необхідність різноманітності форм переходу до соціалізму. Зараз поряд з величезним досвідом будівництва соціалізму в СРСР міжнародний робітничий рух має у своєму розпорядженні досвід створення і розвитку народно-демократичної державності, що є однією з нових форм диктатури пролетаріату. Набуто також досвіду мирного переходу від демократичного до соціалістичного етапу революції; досвіду успішного використання парламентської форми боротьби і т. ін. Велике теоретичне і практичне значення має досвід будівництва соціалізму в промислово розвинутих країнах і досвід переходу до соціалізму економічно слабозрозвинутих країн, минаючи капіталістичну стадію розвитку. Особливого значення в цьому відношенні набувають серйозні соціальні перетворення, які здійснюються в ОАР, Алжирі, Малі, Гвінеї, Конго (Браззавіль), Бірмі та деяких інших країнах. Революційна творчість народів, які поставили собі за мету побудову соціалізму, вносить багато нового в форми руху по шляху соціального прогресу¹.

Ленінське вчення про закономірний характер революційного переходу до соціалізму є могутньою зброєю в боротьбі за повалення експлуаторського ладу і перемогу комунізму. Разом з тим воно має величезне значення для викриття всіляких антинаукових поглядів на характер та форми здійснення соціалістичної революції. Перш за все це стосується «теорій» сучасних ревізіоністів і догматиків.

Представники сучасного ревізіонізму або недооцінюють загальні закономірності переходу до соціалізму, або зовсім заперечують їх існування. Перш за все вони заперечують міжнародне значення досвіду будівництва соціалізму і комунізму в СРСР. Разом з тим ревізіоністи, перекинувши характер відносин між соціалістичними країнами, намагаються роз'єднати їх перед лицем об'єднаних сил світового імперіалізму. Неважко зрозуміти, чиїм інтересам служать такі погляди і відповідна їм політична діяльність.

Представники сучасного догматизму недооцінюють або зовсім ігнорують можливість своєрідних форм здійснення загальних закономірностей переходу до соціалізму. Характерною рисою догматизму є прагнен-

¹ Див. Л. І. Брежнєв. Звітна доповідь Центрального Комітету КПРС XXIII з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу, Держполітвидав УРСР, Київ, 1966, стор. 27.

ня нав'язати народам всіх країн одні й ті ж форми боротьби за перехід до соціалізму. До того ж представники догматизму виступають як націоналісти.

Викриття поглядів сучасних ревізіоністів і догматиків має важливе значення для боротьби за єдність світового комуністичного і робітничого руху, що є необхідною умовою перемоги соціалізму і комунізму у всьому світі. Неоціненне значення в цьому відношенні має ленінське вчення про закономірний характер соціалістичної революції і соціалістичного будівництва, яке розвивається і збагачується Комуністичною партією Радянського Союзу та іншими братніми комуністичними і робітничими партіями.

ПРО ЕКОНОМІЧНІ ОСНОВИ ЗМІНИ СОЦІАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ КОЛГОСПНОГО СЕЛЯНСТВА

М. І. Сазонов

Одне з головних положень наукового комунізму про майбутнє комуністичне суспільство полягає в тому, що в ньому не буде поділу на класи і соціальні верстви. У Програмі КПРС, де вперше в історії викладено розгорнуту характеристику комуністичного суспільства, зазначається, що при комунізмі всі люди матимуть рівне становище, однакове відношення до засобів виробництва, рівні умови праці й розподілу і братимуть активну участь у керуванні суспільними справами¹. Безкласовість повного комунізму з об'єктивною необхідністю впливає з самої його суті, вона обумовлена рівнем розвитку та характером продуктивних сил, пануванням єдиної загальнонародної власності, характером праці та способом розподілу матеріальних і духовних благ.

Створення безкласового суспільного ладу — завдання цілої історичної епохи, яка охоплює не тільки період боротьби між антагоністичними класами капіталістичного суспільства, що кінець кінцем закінчується перемогою пролетарської революції і виникненням соціалізму, але й період поступового зближення дружніх класів робітників і селян, які в тісному союзі між собою та з інтелігенцією будують нове суспільство. В процесі побудови повного комунізму розвиток класових відносин відбувається не тільки через подолання класових відмінностей між робітниками і селянами, але й через поступову зміну соціальної структури цих класів. Ця стаття саме й порушує деякі питання створення економічної основи зміни соціальної структури колгоспного селянства.

Колгоспне селянство як один з двох дружніх класів соціалістичного суспільства характеризується соціальною єдністю, базою якої є суспільне володіння засобами виробництва, вільна від експлуатації праця та соціалістичний принцип розподілу. В цьому відношенні воно нічим не відрізняється від робітничого класу, визначальними рисами якого є спільність і єдність. Проте єдність класу колгоспників не виключає певних внутрікласових відмінностей, обумовлених не тільки біологічними і географічними факторами, але й соціально-економічним ладом суспільства.

Як ступінь розвитку комуністичного суспільства соціалізм своєю економічною структурою, соціально-політичними та ідеологічними відносинами принципово відрізняється від капіталізму. Але як нижча фаза комунізму, що революційним шляхом виникає з капіталізму, соціалістичне суспільство несе на собі певні риси останнього. При соціалізмі, зокрема, в значній мірі зберігаються залишки старого поділу праці. Колгоспне селянство при рівному відношенні до суспільних засобів ви-

¹ Див. Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. Держполітвидав, Київ, 1962, стор. 56.

робництва, які є колективною власністю, має в своїх лавах окремі професійні групи різної кваліфікації. Групи колгоспників з вищою кваліфікацією, як правило, виконують ту чи іншу роботу з допомогою машин і механізмів. Отже, практично вони мають більший доступ до знарядь праці (маючи на увазі ступінь використання), ніж ті, що мають нижчу кваліфікацію і зайняті на кінно-ручних роботах. Зрозуміло, що механізована праця кваліфікованих колгоспників продуктивніша, а їх вклад у суспільне виробництво — відчутніший порівняно з колгоспниками нижчої кваліфікації. Відповідно до цього перші й одержують від суспільства більшу частку створюваного продукту. Отже, при рівному відношенні до засобів виробництва (як власники), окремі групи колгоспників опиняються в нерівному матеріальному становищі. Останнє обумовлює певні відмінності їх духовного життя і психології.

Це, звичайно, одна з суперечностей соціалізму. Але вона не є проявом класових антагонізмів, як про це кажуть керівники КПК. Тут доречно нагадати відоме положення В. І. Леніна про те, що антагонізм і суперечність — не одне і те ж, при переході до соціалізму перше зникає, а друге залишається.

Щодо соціального складу селянства, під яким ми розуміємо сукупність шарів і груп, які об'єднуються спільністю єдиних класових ознак і відрізняються економічними, соціально-психологічними і ідеологічними ознаками, то він за умов соціалізму постійно змінюється і удосконалюється. Конкретним виявом цього глибинного суспільного процесу є послаблення, а надалі й повне подолання відмінностей, що існують між окремими шарами селянства, створення з колгоспного селянства такої соціальної єдності, яка становить єдиний колектив виробників, зайнятих в аграрно-промислових об'єднаннях.

Головною економічною передумовою розгортання цього процесу є побудова матеріально-технічної бази комунізму в сільському господарстві. Завдяки їй не тільки створюється якісно нова індустріальна база праці колгоспників, але й формуються нові виробничі відносини, що виключають будь-яку соціальну неоднорідність класу селян.

Революційна роль засобів виробництва в удосконаленні суспільних відносин неодноразово підкреслювалась засновниками наукового комунізму. «Суспільні відносини, — вказував К. Маркс, — тісно пов'язані з продуктивними силами... Ручний млин дає вам суспільство з сюзереном на чолі, паровий млин — суспільство з промисловим капіталістом»¹. Технічному переозброєнню виробництва як засобу перемоги нових суспільних відносин після встановлення диктатури пролетаріату великого значення надавав В. І. Ленін.

Суспільно-економічна перебудова сільського господарства в нашій країні значною мірою була забезпечена технічною реконструкцією цієї галузі виробництва. Соціально-технічна та технічна реконструкція — це дві взаємно пов'язані сторони процесу соціалістичного перетворення сільського господарства. Внаслідок цього процесу селянин з дрібнотоварного виробника з індивідуалістичною психологією став селянином-колективістом з новими поглядами на своє буття, новим ставленням до інших класів, до всього суспільства в цілому.

Революціонізує значення техніки в перетворенні дрібноселянського ладу яскраво підкреслив В. І. Ленін у виступі на VIII з'їзді партії в 1919 р.: «Якби ми могли дати завтра 100 тисяч першокласних тракто-

¹ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 4, стор. 130.

рів, забезпечити їх бензином, забезпечити їх машиністами (ви прекрасно знаєте, що поки що це — фантазія), то середній селянин сказав би: «Я за комунію» (тобто за комунізм)»¹. Обґрунтовуючи шляхи зростання продуктивних сил та соціалістичної перебудови сільського господарства, В. І. Ленін з великою переконливістю показав значення техніки в формуванні соціалістичної свідомості селянських мас. Він, зокрема, вказував, що переробити, «оздоровити» всю психологію дрібного землероба може «тільки матеріальна база, техніка, застосування тракторів і машин у землеробстві в масовому масштабі, електрифікація в масовому масштабі»². Електрифікації В. І. Ленін надавав особливого значення в справі ліквідації успадкованої від капіталізму відсталості села, побудови матеріально-технічної бази соціалізму і комунізму в сільському господарстві. Складаючи план своєї брошури «Про продовольчий податок» у 1921 р. В. І. Ленін так накреслив послідовні етапи соціалістичного перетворення сільського господарства:

«...дрібний селянин
колгоспи
електрифікація»³.

Поступовий перехід колгоспного селянства до повного комунізму завдання глибше і складніше, ніж перебудова дрібновласницького селянського господарства у велике колективне. Якщо останнє вирішувалось шляхом створення матеріально-технічної бази соціалізму, головною ланкою якої в сільському господарстві була машинна техніка, заміна кіінної тяги на механічну, тракторну, то перетворення селян з класу соціалістичного суспільства в соціально однорідну едність працівників нового комуністичного ладу передбачає розв'язання більш складного комплексу завдань. Воно передбачає перетворення землеробства в різновидність індустріального виробництва, заснованого на науці та завоюваннях техніки.

Першорядне значення в цьому має глибоке удосконалення енергетичної бази, перехід від часткової механізації до комплексної та запровадження систем машин, широка хімізація і меліорація.

Щодо енергетичної бази сільського господарства, то вона порівняно з дореволюційним періодом не тільки значно зросла, але й якісно поліпшилась. Енергоозброєність праці колгоспників у 1964 р. була в 10,5 раза вища, ніж у селянських господарствах в 1913—1917 рр.⁴ Істотно змінився склад енергетичних потужностей. Якщо в 1916 р. на долю механічних двигунів припадало близько 1% всіх енергетичних потужностей, а на роботу худоби — більше 99%, то в 1964 р. питома вага механічних двигунів становила понад 98%, а робочої худоби — менше 2%⁵.

Проте, енергетична база колгоспного виробництва ще недосить міцна і розвинена. Вона ще не дозволяє усунути ручну некваліфіковану працю колгоспників, яка на окремих роботах у рослинництві (міжрядний обробіток овочів, копання картоплі, навантаження цукрових буряків і т. ін.) становить 50—60%, а на деяких роботах у тваринництві (доїння корів, роздача кормів, очистка ферм від гною) — навіть 80—90%⁶.

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 183.

² В. І. Ленін. Твори, т. 32, стор. 188.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 32, стор. 291.

⁴ Див. Народное хозяйство СССР в 1964 году. Статистика, М., 1965, стор. 378, 380.

⁵ Див. Народное хозяйство СССР в 1964 году. Статистика, М., 1965, стор. 378.

⁶ Див. там же, стор. 386.

При докорінному поліпшенні в післяреволюційні роки енергетичних потужностей, структура останніх ще має багато недоліків, якісно гірша від тієї, що існує в промисловості. Якщо в промисловому виробництві питома вага електричної енергії у складі енергетичних ресурсів становить 80%, то в сільському господарстві — лише 7,3%¹. Це негативно впливає на сільське господарство, зокрема, служить однією з головних причин надзвичайно низької механізації робіт у тваринництві, яке становить таку галузь сільськогосподарського виробництва, де ступінь механізації обумовлюється в першу чергу кількістю спожитої електроенергії.

На сільське господарство взагалі припадає незначна частина електричної енергії, що споживається в країні. Питома вага цієї галузі в електробалансі СРСР становила в 1960 р.—3,4%², а в 1965 р.—4%³. Зваживши на місце, яке займає сільське господарство в економіці країни та на завдання, що стоять перед ним, мусимо визнати, що ця кількість вкрай недостатня. Саме тому директивами XXIII з'їзду КПРС по п'ятирічному плану розвитку народного господарства на 1966—1970 рр. передбачається збільшити споживання електроенергії в сільському господарстві в три рази. Важливо, що в 1970 р. 90—92% всієї електричної енергії колгоспи і радгоспи одержать від державних енергетичних систем. Це забезпечить більш стійке надходження її і зменшить витрати господарств, бо собівартість електроенергії в цьому разі у 5—8 раз нижча, ніж при одержанні її від дрібних, неекономічних станцій⁴.

Зміцнення і удосконалення енергетики — це не тільки одне з багатьох завдань розвитку сільського господарства, а головна проблема побудови його матеріально-технічної бази. Адже йдеться не про деяке збільшення енергетичних ресурсів та звичайне підвищення використання електроенергії в колгоспах, коли майже половина її йде на освітлення будинків, а про докорінну перебудову енергетичної бази кооперативних господарств, її удосконалення, створення такої бази, яка об'єктивно обумовлює перетворення сільськогосподарського виробництва в різновидність індустріального.

Вирішальне значення в цьому має електрифікація. Саме вона відкриває широкий простір застосуванню промислових методів виробництва та підвищенню продуктивності суспільної праці в колгоспах. У рослинництві завдяки широкому використанню електроенергії створюється можливість запровадження промислових способів післязбиральної обробки зерна (сушіння, кондиціонування, зберігання), передпосівної підготовки насіння, первинної переробки плодів, винограду, овочів, технічних культур. Все це сприяє значному зменшенню трудових та експлуатаційних витрат. За даними Всесоюзного науково-дослідного інституту електрифікації сільського господарства, економія від електрифікації молотби зернових (порівняно з механічною) становить: трудових витрат — 20—35%, експлуатаційних витрат — 25—30%; від електрифікації зрошення (порівняно з кінно-ручним) відповідно — 98 і 90%. У тваринництві на базі

¹ Див. Развитие материально-технической базы сельского хозяйства и совершенствование общественных отношений в деревне. Изд. Ростовского университета, 1965, стор. 10.

² Див. Народное хозяйство СССР в 1961 году. Госстатиздат, 1962, стор. 126.

³ Див. Л. І. Брежнев. Про невідкладні заходи по дальшому розвитку сільського господарства СРСР. Держполітвидав УРСР, Київ, 1965, стор. 22.

⁴ Див. газ. «Правда», 17 вересня 1965 р.

широкого використання електричної енергії поширюватиметься товарне птахівництво на промисловій основі, спеціалізоване м'ясне скотарство з інтенсивним вирощуванням і відгодівлею худоби на спеціальних відгодівельних пунктах, що використовують відходи цукрової, винокурної і молочної промисловості. Електрифікація виробничих процесів у цій галузі дає особливо великий ефект. За тими ж даними, економія витрат від електрифікації окремих виробничих процесів у тваринництві становить: при приготуванні кормів (порівняно з ручним) 75—90% трудових витрат, 70—80% експлуатаційних витрат; при водопостачанні (порівняно з механічним) — відповідно 12—20 і 10—30%; при доїнні корів (порівняно з ручним) — 50—80 і 20—40%¹.

Електрифікація — найважливіша передумова меліоративних та іригаційних робіт. За роки радянської влади значні масиви земель, що раніше вважались непридатними через надмірну зволоженість або посушливість, введені до сівозмін. Проте інтереси розвитку сільського господарства, всього соціалістичного суспільства в цілому вимагають інтенсивнішого проведення цих робіт. На протязі п'ятирічки передбачається осушити заболочені та надто зволожені землі площею 6—6,5 млн. га, провести культуртехнічні роботи на площі близько 9 млн. га та вапнування кислих ґрунтів на площі не менше 28 млн. га. В посушливих районах будуть проведені зрошувальні роботи на площі 2,5—3 млн. га².

З використанням електричної енергії пов'язаний дальший розвиток багатьох інших галузей кооперативного виробництва: теплично-парникового господарства, підсобної промислової переробки сільськогосподарської сировини тощо, які збільшують питому вагу промислового виробництва, послаблюють сезонність роботи та поліпшують використання робочої сили в колгоспах.

Створення якісно нової індустріальної бази землеробської праці та зближення на цій основі окремих груп колгоспників за рівнем їх кваліфікації і доходів органічно пов'язано з комплексною механізацією виробничих процесів.

Технічна реконструкція і соціальна перебудова сільського господарства — це, як уже підкреслювалось, дві сторони єдиного процесу створення соціалістичного сільськогосподарського виробництва. Та оскільки машинізація землеробства раніш була обмеженою, а ступінь механізації різних робіт надто нерівномірним, ці глибинні процеси супроводжувались своєрідно диференціацією колгоспників щодо їх кваліфікаційно-професійного рівня. Тут, на наш погляд, мав місце складний діалектичний процес, коли внаслідок соціалістичної перебудови сільського господарства, з одного боку, створювалась певна соціальна єдність — колгоспне селянство, а з другого — в ньому виникали окремі групи, що відрізнялись одна від одної економічними і соціально-психологічними ознаками.

Вплив комплексної механізації на землеробське виробництво та на самого трудівника більш глибокий. Комплексна механізація передбачає значне збільшення на всіх роботах кількості використовуваних машин і механізмів, науковий їх добір, у відповідності з яким всі машини, що застосовуються в послідовному виконанні робіт, пов'язуються між собою в розмірах, продуктивності і потужності. Виключення з цього комплексу

¹ Див. Международный сельскохозяйственный журнал, № 1, 1965, стор. 21.

² Див. Директиви XXIII з'їзду КПРС по п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР на 1966—1970 роки, Політвидав, К., 1966, стор. 32.

хоча б однієї машини негайно порушує послідовність технологічного процесу. Найкращий економічний ефект комплексна механізація забезпечує тоді, коли вона поєднується з потоковим методом організації робіт, коли виробництво продукту ґрунтується на принципі потокової технології. За цих умов об'єктивно відбувається піднесення продуктивних сил, загальне зростання культурно-технічного рівня колгоспників та послаблення великої кваліфікаційно-професійної відмінності між їх окремими групами.

Здійснення комплексної механізації землеробського виробництва — загальнонародна проблема. Вона може бути розв'язана лише спільними зусиллями колгоспного селянства і робітничого класу. Останній повинен якнайшвидше усунути такий ненормальний стан, коли машини та механізми, які входять в єдиний виробничий комплекс, випускаються в різній кількості, що вже наперед обумовлює неможливість комплексної механізації робіт. Щоб мати закінчену систему машин для комплексної механізації сільського господарства, треба випускати 851 типорозмір машин і знарядь. Зараз же наша промисловість випускає 451 машину, 122 перебувають у стадії розробки і освоєння, а понад 300 ще треба розробити та впровадити у виробництво в 1966—1970 роках¹.

Виконання нового п'ятирічного плану стане важливою віхою на шляху комплексної механізації землеробства. Виробництво сільськогосподарських машин передбачається збільшити в 1,7 раза, з 1446 млн. крб. у 1965 р. до 2500 млн. крб. у 1970 р. За п'ятиріччя сільському господарству буде поставлено 1790 тис. тракторів, 1100 тис. вантажних автомашин, 900 тис. тракторних і 275 тис. автомобільних причепів, 550 тис. зернозбиральних комбайнів. Буде значно посилена ремонтна база².

Рішення XXIII з'їзду КПРС великого значення надають підвищенню ефективності використання машинно-тракторного парку. Поліпшення експлуатації тракторів і інших сільсько-господарських машин — це само по собі становить важливу проблему комуністичного будівництва, оскільки, по-перше, за останні роки в країні відбулось помітне зниження виробітку на один трактор (1960 р. — 474 га, 1964 р. — 433 га³, а, по-друге, невелике підвищення виробітку на трактор, наприклад, на півгектара за день, дозволяє додатково виконати десятки мільйонів умовних гектарів механізованих робіт. В Українській РСР, наприклад, у 1965 р. середньорічний денний виробіток на трактор становив 3,6 га, (в передових колгоспах — 4—5 га). Якби щоденний виробіток на трактор тут був доведений до 4 га, то це дало б можливість додатково виконати близько 30 млн. умовних гектарів механізованих робіт⁴.

Індустріалізація матеріально-технічної бази сільського господарства спирається сьогодні на міцний фундамент всієї соціалістичної економіки, на мільйонні капіталовкладення, які держава направляє в цю галузь виробництва. За роки нової п'ятирічки державні капіталовкладення в сільське господарство зростуть порівняно з 1961—1965 рр. приблизно в два рази при загальному збільшенні їх у масштабі всього народного

¹ Див. Ж. «Комуніст», 1965, № 7, стор. 54.

² Див. Директиви XXIII з'їзду КПРС по п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР на 1966—1970 рр. Газ. «Радянська Україна», 10 квітня 1966 р.

³ Див. Ж. «Економіка сільського господарства», 1965, № 12, стор. 20.

⁴ Див. П. Ю. Шелест. Збільшувати виробництво, знижувати собівартість сільськогосподарської продукції. Газ. «Радянська Україна», 4 лютого 1966 р.

господарства на 47%. Не менше 30 млрд. крб. становитимуть власні капіталовкладення колгоспів¹.

Безпосереднім наслідком індустріалізації колгоспного виробництва є підвищення його ефективності. Остання може бути виражена кількома показниками, зокрема, валовим прибутком і оплатою праці на 100 людиноднів, валовим та чистим прибутком на 100 крб. основних фондів. У 1964 р. ці показники порівняно з 1959 р. збільшилися відповідно на 87,7, 90,0, 12,5 і 11,1%².

Іншою стороною індустріалізації сільськогосподарського виробництва, постутового створення в ньому матеріально-технічної бази коунізму є помітні зміни, яких зазнає колгоспне селянство як один з двох класів соціалістичного суспільства.

Відбувається кількісне зменшення класу селян, оскільки, з одного боку, підвищується продуктивність праці колгоспників (порівняно з 1940 р. вона зросла в 2,2 раза³, а з другого — промисловість постійно має потребу в нових контингентах робочої сили (за семирічку кількість робітників і службовців зросла на 21 млн. чоловік⁴) *. За даними перепису населення 1939 р. питома вага колгоспного селянства і кооперованих кустарів у складі радянського суспільства становила 47,2%, за переписом 1959 р. — 31,4%, а в 1964 р. — 24,8%⁵.

Набагато підвищився рівень освіти трудівників кооперативного сектора. Якщо в 1939 р. на 1000 зайнятих у виробництві колгоспників припадало 18 чол. з вищою, середньою і неповною середньою освітою, то в 1959 р. — 226 чол., або в 12 раз більше. В окремих республіках зростання рівня освіти відбувалось ще швидше. На кожну 1000 зайнятих колгоспників у Таджикиській, Киргизській, Узбецькій та Туркменській республіках у 1939 році припадало з вищою, середньою і неповною середньою освітою відповідно: 3, 4, 5 і 8 осіб, а в 1959 р. — 312, 278, 352 і 430 чоловік. Щодо всіх суспільних груп взятих разом, то рівень їх освіти за вказаний час зріс у СРСР в 3,5 раза. Внаслідок цього відбулося значне скорочення розриву в рівні освіти між робітничим класом і колгоспним селянством. За період з 1939 до 1959 року він зменшився з 4,5 до 1,7 раза⁶.

Відбулись певні зрушення в професійному складі колгоспного селянства. Збільшилась кількість та питома вага механізаторів, з'явилися нові професії, яких раніше взагалі не було в землеробстві. Кількість трактористів-машиністів, трактористів, комбайнерів і шоферів зросла з 1950 до 1965 р. на 646 тис. чол. і на 1 квітня 1965 р. становила 1876 тис. чоловік. Частка механізаторських кадрів у складі зайнятих колгоспників становила в 1950 р. — 6%, у 1965 р. — 10%⁷.

Ці дані змушують глибоко замислитись. З одного боку, вони свідчать про наявність позитивної тенденції зростання професійного рівня

¹ Див. Директиви ХХІІІ з'їзду КПРС по п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР на 1966—1970 рр. Газ. «Радянська Україна», 10 квітня 1966 р.

² Див. Ж. «Економіка сільського господарства», 1965, № 11, стор. 26.

³ Див. Народное хозяйство СССР в 1964 году. Статистика, М., 1965, стор. 73.

⁴ Див. Директиви ХХІІІ з'їзду КПРС по п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР на 1966—1970 рр. Газ. «Радянська Україна», 10 квітня 1966 р.

* У п'ятдесяті роки зменшення кількості колгоспників було викликане також перетворенням значної частини сільськогосподарських артілей на радгоспи. З 1954 р. на радгоспи було перетворено 10,5 тис. колгоспів або 12% їх загальної кількості.

⁵ Див. Народное хозяйство СССР в 1964 году. Статистика, М., 1965, стор. 33.

⁶ Див. Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Госстатиздат, 1962, стор. 115, 116.

⁷ Див. Народное хозяйство в 1964 году. Статистика, 1965, стор. 420, 427.

колгоспників та поступового зближення їх окремих груп щодо ступеня кваліфікації. З другого боку, вказують на суперечність, що існує між потребою сучасного колгоспного виробництва в механізаторських кадрах та їх наявністю. Сільське господарство відчуває нестачу кваліфікованих кадрів не менше ніж тракторів, комбайнів, вантажних автомашин тощо. В 1963 році лише в Цілинний край на період жнив з інших областей і республік було відряджено 57 тис. механізаторів¹. Неможливо успішно розв'язати складні завдання інтенсифікації сільського господарства, коли дев'ять з десяти колгоспників зайняті ручною працею.

Відомо, що одним з головних напрямків інтенсифікації сільського господарства є іригація. За останні роки в країні проведені певні роботи щодо зрошення посушливих земель. За 1964—1965 роки введено в експлуатацію 530 тис. га зрошуваних земель. Проте загальна площа з зрошувальною сіткою зросла за цей час тільки на 198 тис. га², бо через нестачу кваліфікованих кадрів іригаторів та погану організацію виробництва відбулось значне випадіння старих зрошувальних земель із сівозмін. Від цього, звичайно, зазнали втрат як суспільне виробництво, так і трудівники, що були зайняті в ньому.

ЦК КПРС і Радянський уряд спрямовують зусилля партії і народу на ширшу підготовку механізаторських кадрів, підвищення їх кваліфікації. За останні роки ЦК КПРС, Рада Міністрів Союзу РСР прийняли ряд рішень про розгортання в країні механізаторського всеобучу. В цих постановах підкреслено, що кожен сільський трудівник повинен оволодіти тією чи іншою механізаторською професією, намічено конкретні шляхи до цього. Проведена робота дала позитивні наслідки. Якщо раніше сільське господарство щорічно одержувало 420—530 тис. механізаторів, то в 1963 р. — 1135 тис., в 1964 р. — 921 тис. Отже, випуск механізаторських кадрів останнім часом подвоївся³. Було також вжито заходів щодо підготовки спеціалістів широкого профілю для землеробства.

Щоб успішно розв'язати складну проблему повного забезпечення землеробського виробництва кадрами машинної праці і за рахунок цього добитися дальшого поліпшення професійного складу селянства, треба закріпляти механізаторські кадри в сільській місцевості. Адже щорічна підготовка трактористів-машиністів, трактористів, комбайнерів і шоферів набагато перевищує зростання фактичної їх кількості в колгоспах і радгоспах. Виявляється, що значна частина найбільш кваліфікованих механізаторів сільського господарства залишає останнє і переходить до промислового виробництва. Щоб запобігти цьому, треба, поряд з іншим, дбати про створення необхідних умов для дальшого підвищення кваліфікаційно-професійного рівня механізаторів і всіх інших груп колгоспників та добиватись докорінного поліпшення культурно-побутових умов праці і життя на селі.

Зміна соціальної структури колгоспного селянства, поступове подолання відмінностей між його окремими групами обумовлена також удосконаленням внутріколгоспних відносин, все помітнішим наближенням кооперативних виробничих відносин до загальнонародних.

¹ Див. М. А. Процько. Стирание классовых различий в процессе строительства коммунизма. М., 1965, стор. 59.

² Див. Ж. «Экономика сельского хозяйства», 1965, № 11, стор. 26.

³ Див. Народное хозяйство СССР в 1961 году. Госстатиздат, 1962, стор. 590. Народное хозяйство СССР в 1964 году. Статистика, 1965, стор. 570.

Найбільш глибинним процесом удосконалення внутріколгоспних відносин є підвищення рівня усупільнення колгоспного виробництва, його дальша концентрація і спеціалізація, розширення сфери громадського господарства артілі, розвиток міжколгоспних і державно-колгоспних виробничих відносин. Все це забезпечує підвищення ступеня усупільнення колгоспної власності, поступове наростання в ній рис, властивих загальнонародній формі привласнення.

В кооперативному секторі процес усупільнення відбувається досить інтенсивно, останнім часом навіть швидше, ніж у загальнонародному. Це можна простежити на прикладі концентрації, яка разом з спеціалізацією, виробничим кооперуванням та комбінуванням, найяскравіше відбиває глибину процесу усупільнення. За останні роки відбулось помітне зближення між колгоспами і радгоспами за масштабами виробництва. За період з 1958 до 1964 р. посівна площа, поголів'я великої рогатої худоби, кількість тракторів і вартість основних засобів виробництва збільшились відповідно: в колгоспах в 1,5, 2,0, 1,5 і в 2,3 раза, радгоспах — в 0, 1,6, 1,4 і в 1,3 раза. Колгосп сьогодні — це велике соціалістичне підприємство, на яке в середньому по країні в 1964 р. припадало 3 тис. га посівної площі, 967 голів великої рогатої худоби, 35 тракторів, 779 тис. крб. в основних засобах виробництва¹.

Дальше підвищення ступеня концентрації колгоспного виробництва повинно здійснюватись за рахунок укрупнення його окремих галузей і перш за все таких як тваринництво, овочівництво, технічні культури. Величезного значення в цьому набуває спеціалізація. Вона дозволяє виробляти багато однорідної продукції в невеликій кількості господарств або галузей та досягти завдяки цьому кращих виробничих показників. У Черкаській обл. УРСР, наприклад, колгоспи, спеціалізовані на виробництві свинини і яловичини в 1965 р. становили 6,5% від загальної кількості господарств, але вони поставили майже третину всього м'яса, проданого колгоспами області. Собівартість центнера приросту свинини в цих господарствах становила 66,7 крб, проти 105,8 крб. в колгоспах області². Не дивно, що кількість спеціалізованих господарств швидко зростає. В 1965 р. на Україні налічувалось близько 800 колгоспів, які займались відгодівлею худоби. На виробництві молока і м'яса було спеціалізовано 493 радгоспи, овочів і картоплі — 223, яєць і м'яса птиці — 139 радгоспів³.

Підвищення ефективності виробництва внаслідок концентрації і спеціалізації — незаперечний факт, що впадає у вічі кожному, хто звертає увагу на усупільнення виробництва. Проте цей процес характеризує істотні зміни не тільки продуктивних сил, а й виробничих відносин і сприяє подоланню класових відмінностей в суспільстві. Справа тут ще й у тому, що усупільнення колгоспного виробництва становить матеріальну основу розвитку кооперативної власності, отже є найважливішою передумовою поступового зближення колгоспного селянства з робітничим класом; що концентрація і спеціалізація викликають глибокі зміни суспільної праці, сприяють швидшому подоланню залишків старого поділу праці. Спеціалізація, наприклад, завжди супроводжується механізацією виробничих процесів. Перетворюючи виробництво однорідної

¹ Див. Народное хозяйство СССР в 1964 году. Статистика, 1965, стор. 390—391, 410—411.

² П. Ю. Шелест. Звіт Центрального Комітету КП України XXIII з'їзду Комуністичної партії України. Газ. «Радянська Україна», 16 березня 1966 р.

³ Див. там же.

продукції (або певної частини того чи іншого продукту) в масове, вона не тільки допускає, але й вимагає застосування машин. Насичення колгоспів технікою, комплексна механізація сільськогосподарського виробництва об'єктивно ведуть до послаблення, а в майбутньому і до повного подолання кваліфікаційно-професійних відмінностей між окремими групами колгоспників, які неминуче виникають за умов часткової механізації.

Головними напрямками підвищення рівня усупільнення кооперативної власності є розширення сфери громадського господарства, поступове збільшення його питомої ваги в загальноколгоспному виробництві та поширення міжколгоспних і державно-колгоспних виробничих зв'язків. З розвитком громадського господарства артiлi зв'язане даліше усупільнення засобів виробництва, а головне — праці колгоспників. За деякими підрахунками, на підсобне господарство колгоспників припадає 3—4% ріллі, приблизно третина поголів'я продуктивної худоби і майже половина сукупних трудових витрат у громадському господарстві¹. Виникнення і поширення міжколгоспної і державно-колгоспної виробничої кооперації відображає якісно новий ступінь усупільнення колгоспної власності. Відомо, що міжколгоспні організації і підприємства створюються за рахунок неподільних фондів артiлeй, отже тут має місце усупільнення суспільних засобів виробництва. Розвиток державно-колгоспних підприємств означає виникнення своєрідної змішаної державно-колгоспної власності, яка хоч і не виступає як якась третя форма соціалістичної власності, все ж свідчить про істотні зміни її, служить надійним містком між загальнонародною і кооперативною формою привласнення, який у майбутньому може стати головною ланкою, що зв'яже дві форми соціалістичної власності в єдину комуністичну власність.

Процеси розширення сфери громадського і відповідного зменшення частки підсобного господарства в загальноколгоспному виробництві та розвитку міжколгоспної і державно-колгоспної виробничої кооперації, що відбиває розвиток кооперативно-колгоспної власності, поступове наближення її до загальнонародної форми привласнення одноразово свідчать про певні зміни в колгоспному селянстві, дальший розвиток і удосконалення його соціальної структури.

Зменшення підсобного господарства вже сьогодні істотно змінює природу селянина. Оскільки праця колгоспників все більше й більше витрачається в громадському господарстві, зростає значення колективної власності в житті членів артiлeй, відбувається постійне підвищення їх свідомості, колгоспники все повніше відчувають себе активними будівниками нового суспільства. В свідомості селян головними стають риси колективізму. Проте сьогодні підсобне господарство об'єктивно необхідне. Як і в минулому, воно посідає чільне місце в задоволенні різних потреб населення. За деякими підрахунками, частка підсобного господарства в реальних доходах населення становить 17%². Щодо колгоспного селянства, то воно майже половину своїх потреб задовольняє за рахунок особистого господарства. За цих умов колгоспники змушені багато часу витрачати на присадибній ділянці. Це стосується перш за все тієї їх частини, що зайнята на кінно-ручних роботах, адже праця тут менш складна й нижчеоплачувана. Витрачаючи значну частину свого часу

¹ Див. Р. Алексеева, А. Воронин. Накопление и развитие колхозной собственности. Экономиздат, 1963, стор. 156.

² Див. Планирование народного потребления в СССР. М., «Экономика», 1964, стор. 40.

в підсобному господарстві, колгоспники мають обмежену можливість підвищувати свій культурно-технічний рівень, ставати до лав тих, хто використовує технічно досконалі засоби виробництва.

Дальші зміни колгоспного селянства відбуватимуться на базі відмирання особистого господарства колгоспників, що буде здійснюватися в міру зростання громадського господарства артіль. Поступово не тільки праця колгоспників, але й все їх життя в цілому будуть пов'язані тільки з громадським господарством, суспільною власністю на засоби виробництва. Відмовлення колгоспників від підсобного господарства збільшить їх вклад у громадське господарство. Піднявшись завдяки цьому на вищий ступінь, артілі створить сприятливіші умови для всебічного розвитку кожного з своїх членів. Повне відмирання особистого господарства, крім того, помітно збільшить вільний час колгоспників, поліпшить їх культурно-побутові умови, дасть можливість кожному підвищити свою кваліфікацію і працювати за допомогою машин. Отже, значно зменшуться професійно-кваліфікаційні відмінності між окремими групами колгоспників. Селянство зробить великий крок уперед на шляху до комунізму.

До не менш глибоких наслідків приведе розвиток міжколгоспної виробничої кооперації. Інтенсивне розширення взаємних зв'язків між колгоспами * та їх взаємовідносин з державними підприємствами надає нових рис кооперативному виробництву, поглиблює процес якісних змін колгоспного селянства. Разом з розвитком міжколгоспної кооперації в колгоспному секторі збільшується частка індустріального виробництва, що цілком природно, бо міжколгоспні об'єднання — це здебільшого підприємства промислового типу. Про це, зокрема, свідчать їх виробничі фонди, серед яких переважають промислові і будівельні засоби виробництва. В міжколгоспних об'єднаннях Української РСР, наприклад, ці засоби на 1 січня 1962 р. становили 70,6%, а сільськогосподарські — лише 26,2% всіх основних фондів. У Київській області промислові і будівельні фонди становили 82%, а в Чернігівській — навіть 84% всіх фондів міжколгоспних об'єднань¹.

Посилюючи індустріальний характер колгоспного виробництва та підвищуючи ступінь його усупільнення, міжколгоспні виробничі зв'язки ведуть до того, що за місцем у системі суспільного виробництва, по відношенню до засобів виробництва, а також щодо ролі в суспільній організації праці і способів розподілу колгоспники наближаються до робітничого класу. Поряд з цим відбуваються значні зрушення всередині колгоспного селянства. Колгоспники, зайняті в міжколгоспних підприємствах, мають ширший доступ до машинної техніки. Створюються об'єктивні умови для підвищення їх професійно-кваліфікаційного рівня. Частка колгоспників, зайнятих на кінно-ручних роботах, в міру розвитку взаємних зв'язків між колгоспами і їх взаємовідносин з державними організаціями поступово зменшується.

Соціальна структура колгоспників змінюється також під впливом удосконалення форм організації виробництва і суспільної праці, дальшого розвитку відносин розподілу тощо. Прослідкувати взаємні зв'язки між цими процесами, виявити та узагальнити їх закономірності дуже

* У 1955 р. в країні налічувалось кілька десятків міжколгоспних організацій і підприємств, на кінець 1964 р. — 3104, які об'єднували 46,3 тис. колгоспів-пайовиків. (Народное хозяйство СССР в 1964 году. Стор. 406).

¹ Див. Народне господарство Української РСР в 1961 році. Держстатвидав, Київ, 1962, стор. 29, 55, 63, 80.

важливо й конче необхідно для всебічного аналізу зазначеної проблеми. Проте це потребує додаткових досліджень і спеціального їх розгляду, що виходить за межі даної статті. Тут же вкажемо лише на вирішальне значення госпрозрахунку як головного засобу удосконалення форм організації і оплати праці. Саме госпрозрахунок дозволяє запроваджувати наукову організацію праці, яка передбачає високий кваліфікаційний рівень всіх без винятку працівників. Лише госпрозрахункові принципи господарювання остаточно кладуть край зрівнялівці в оплаті праці, заохочують всіх трудівників підвищувати свою кваліфікацію. Нарешті, саме госпрозрахунок підвищує рентабельність колгоспного виробництва, що дозволяє піднімати як загальний рівень оплати праці, так і зближувати відстань між нижче- і вищеоплачуваними групами колгоспників. В 1965 р. рентабельність колгоспів УРСР підвищилась приблизно до 40—44% проти 30—36% в минулі роки. Разом з цим в 1,5 раза збільшилась оплата праці колгоспників порівняно з 1961 р.¹

У системі науково обгрунтованих заходів по дальшому розвитку сільського господарства, розроблених безрезневим (1965 р.) Пленумом ЦК КПРС і поглиблених рішеннями XXIII з'їзду Комуністичної партії, госпрозрахунковим принципам господарювання надається надзвичайно важливого значення. Це цілком закономірно, адже головними методами керівництва колгоспним виробництвом стають економічні методи, використання відповідно до дії об'єктивних економічних законів таких категорій як план, прибуток, ціна, собівартість, кредит і т. ін. Всі ж вони так чи інакше зв'язані з госпрозрахунком. Добиваючись послідовного запровадження госпрозрахункових принципів господарювання, партія виходить з того, що повинен розвиватись як загальногосподарський, так і внутрігосподарський госпрозрахунок.

У створенні економічних основ зміни соціальної структури колгоспного селянства важливу роль відіграє правильна господарська політика. Об'єктивні економічні закони соціалізму реалізуються не самопливом. Їх дія передбачає розробку науково обгрунтованих методів комуністичного будівництва. В цьому відношенні величезне значення мають рішення XXIII з'їзду КПРС. Їх послідовне й неухильне виконання означатиме великий крок у справі побудови матеріально-технічної бази комунізму і формування комуністичних виробничих відносин, отже, стане важливою віхою на шляху створення соціальної однорідності суспільства.

¹ Див. П. Ю. Шелест. Звіт Центрального Комітету КП України XXIII з'їзду Комуністичної партії України. Газ. «Радянська Україна», 16 березня 1966 р.

П. Ю. Шелест. Збільшувати виробництво, знижувати собівартість сільськогосподарської продукції. Газ. «Радянська Україна», 4 лютого 1966 р.

МІЖКОЛГОСПНІ БУДІВЕЛЬНІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ЇХ РОЛЬ У ЗМІЦНЕННІ МАТЕРІАЛЬНОЇ БАЗИ КОЛГОСПІВ

В. І. Чигринов

XXIII з'їзд КПРС накреслив величну програму дальшого зміцнення матеріально-технічної бази комунізму в СРСР. Виконання цього завдання в значній мірі залежить від успішного розвитку соціалістичного сільського господарства, піднесенню якого в новій п'ятирічці відводиться одне з головних місць. За п'ятиріччя (1966—1970 рр.) в сільське господарство передбачається вкласти державних і колгоспних коштів 71 мільярд карбованців. Державні капіталовкладення на спорудження об'єктів виробничого призначення і для придбання техніки становитимуть 41 млрд. крб., в тому числі на будівельно-монтажні роботи 21 млрд. карбованців¹. Значну суму в капітальне будівництво вкладуть і колгоспи.

Важлива роль у здійсненні цих накреслень партії належить міжколгоспним будівельним організаціям.

Міжколгоспні виробничі зв'язки почали виникати в перші післявоєнні роки, коли деякі колгоспи Середньої Азії та інших районів країни стали об'єднувати свої капіталовкладення для створення зрошувальних систем, виробництва будівельних матеріалів та ін. Проте до певного часу в сільському господарстві не було об'єктивних умов для поширення міжколгоспних виробничих зв'язків.

Широке розгортання виробничої кооперації колгоспів стало можливим завдяки росту неподільних фондів та зміцненню матеріально-технічної бази колгоспів. За час з 1953 по 1964 р. неподільні фонди колгоспів зросли з 6,98 млрд. крб.² до 31,8 млрд. крб.³, що яскраво свідчить про неухильне зміцнення економіки колгоспів.

Коли колгоспи стали великими багатогалузевими господарствами, перед ними постали завдання найраціональнішого використання неподільних фондів і, зокрема, тієї їх частини, яка призначена на капітальне будівництво: на створення підприємств для переробки сільськогосподарської продукції, ремонтних майстерень тощо. Успішне рішення цього завдання вимагає поглиблення спеціалізації і концентрації колгоспного виробництва, що здійснюється перш за все шляхом відгалуження цілого ряду допоміжних галузей, головним чином, промислового характеру. Проте не кожен колгосп має можливість створити крупні спеціалізовані обслуговуючі підприємства, а іноді для окремого господарства це економічно не вигідно. Тому колгоспи на добровільних засадах об'єднують свої кошти і створюють міжколгоспні організації. Кількість таких об'єднань швидко зростає. Якщо в 1955 р. в країні їх налічувалось кілька де-

¹ Мартовский 1965 г. Пленум ЦК КПСС. Стенографический отчет. М., 1965, стор. 21.

² Див. Народное хозяйство СССР в 1960 году Госстатиздат, 1961, стор. 492.

³ Див. Народное хозяйство СССР в 1964 году. Статистика, М., 1965, стор. 390.

сятків, то в 1964 р. об'єднань, організацій і підприємств, зайнятих лише одним видом діяльності, було вже 2451. Конкретніше уявлення про розширення міжколгоспних виробничих зв'язків дають дані таблиці 1.

З різних форм міжколгоспних об'єднань в нашій країні передусім слід виділити будівельні організації, підприємства для виробництва будівельних матеріалів, об'єднання по електрифікації колгоспного виробництва, відгодівельні пункти, птахофабрики, станції штучного запліднення сільськогосподарських тварин і комбікормові заводи.

Таблиця 1

Зростання кількості міжколгоспних об'єднань, організацій і підприємств, зайнятих одним видом діяльності, і кількість колгоспів-пайщиків у них¹

	1960 р.		1963 р.		1964 р.	
	Кількість організацій і підприємств	В них колгоспів-пайщиків	Кількість організацій і підприємств	В них колгоспів-пайщиків	Кількість організацій і підприємств	В них колгоспів-пайщиків
СРСР	2382	24577	2397	33255	2451	35470
УРСР	504	6043	628	8982	744	11706

Значне поширення міжколгоспних виробничих зв'язків позитивно впливає на розвиток усього колгоспного ладу. Це сприяє швидшому піднесенню виробничих сил, викликає дальшу концентрацію і централізацію засобів виробництва, поглиблює поділ праці, розширює спеціалізацію виробництва і в результаті благотворно позначається на підвищенні продуктивності праці в сільському господарстві. Взаємні зв'язки між колгоспами обумовлюють також дальше удосконалення суспільних відносин на селі.

Створення міжколгоспних виробничих об'єднань розширює рамки колгоспно-кооперативної власності, підвищує рівень її усусіплення. Такі підприємства виникають на основі усусіплення засобів виробництва декількох колгоспів, причому власником цих засобів виступають уже не окремі колгоспи, а групи їх, а об'єднання певної частини неподільних фондів колгоспів у міжколгоспних організаціях є усусіпленням засобів виробництва на більш високій основі. За соціально-економічною природою, характером, змістом і методами виробничої діяльності, а також формами організації і оплати праці ці підприємства наближаються до загальнонародних. Разом з тим по своїй суті вони залишаються об'єднаннями кооперативними. Їх власність є частиною колгоспно-кооперативної власності, адже утворюється вона і розвивається на базі неподільних фондів колгоспів. При ліквідації підприємства пайові внески повертаються колгоспам.

Серед різних форм міжколгоспних виробничих зв'язків особливого поширення набули міжколгоспні зв'язки по будівництву. І це закономірно. Розмах будівництва на селі вимагає переходу від кустарних методів його ведення до індустріальних, що дасть можливість поліпшити якість і скоротити строки робіт, знизити собівартість і збільшити строки дії споруд.

¹ Таблиця складена на основі статистичних щорічників: Народное хозяйство СССР в 1960 году. Госстатиздат, 1961, стор. 506—507; Народное хозяйство СССР в 1963 году. Статистика, 1965, стор. 354—355; Народное хозяйство СССР в 1964 году. Статистика, 1965, стор. 406.

У 1958 р. в країні налічувалась 961 міжколгоспна будівельна організація¹, в 1963 р. — 1791², а на початку 1965 р. — понад 2 тис.³. На Україні кількість їх зросла з 390 в 1958 р. до 500 в 1964 р.⁴. Вони виконали половину всього обсягу будівництва в колгоспах республіки⁵.

З кожним роком обсяг робіт, виконаних цими організаціями, збільшується, про що свідчать дані табл. 2.

Таблиця 2

Обсяг робіт, виконаних власними силами міжколгоспних будівельних організацій (в млн. крб.)⁶

	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965
СРСР .	117,4	242,7	400,2	486,5	597,2	752,3	928,2	—
УРСР .	65,9	107,9	142,0	157,6	184,4	227,3	253,0	—

Слід також відзначити, що поряд із зростанням загального обсягу робіт швидко зростає і середній обсяг робіт, виконаних кожною організацією зокрема. Це безперечно вказує на підвищення рівня концентрації міжколгоспного будівництва (див. таблицю 3).

Таблиця 3

Зростання обсягу будівельно-монтажних робіт, виконаних в середньому однією міжколгоспною будівельною організацією по роках (тис. крб.)⁷

	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964*
СРСР	122	168	221	259	296	419	464
УРСР	169	204	255	280	324	—	538

* За 1964 р. підраховано нами.

Як видно з таблиці, одна організація в 1958 р. в середньому виконувала робіт на суму 122 тис. крб., а в 1964 р. — на 464 тис. крб., тобто в 3,8 раза більше.

Міжколгоспні будівельні об'єднання стали крупними спеціалізованими підрядними організаціями, які мають значно більше можливостей для придбання і ефективного використання сучасних машин і механізмів, ніж колгоспні. Вони можуть швидшими темпами вести будівництво, постійно підвищуючи його якість і помітно знижуючи собівартість.

У 1964 р. 500 міжколгоспних будівельних організацій України, які мали понад 148 тис. робітників, 550 цегельних заводів, 530 кар'єрів, сотні столярень та інших майстерень, 390 полігонів і 15 заводів по ви-

¹ Див. ССРСР в цифрах в 1960 г. Госстатиздат, М., 1961, стор. 288.

² Див. ССРСР в цифрах в 1963 г. Статистика, М., 1964, стор. 138.

³ «Вопросы экономики», 1965, № 6, стор. 16.

⁴ Газ. «Радянська Україна», 5 лютого 1965 р.

⁵ П. Ю. Шелест. Промова на XXII з'їзді КПРС. Газ. «Радянська Україна», 31 березня 1966 р.

⁶ Таблиця складена на основі статистичних щорічників: Народное хозяйство СССР в 1960 году. Госстатиздат, 1961, стор. 630; Народное хозяйство СССР в 1963 году. Статистика, М., 1965, стор. 470; Народное хозяйство СССР в 1964 году. Статистика, М., 1965, стор. 540; 36. СССР в цифрах в 1960 году. М., 1961, стор. 289; СССР в цифрах в 1962 году. М., 1963, стор. 259.

⁷ Таблиця складена за даними статистичних збірників: СССР в цифрах в 1960 году. М., 1961, стор. 289; СССР в цифрах в 1961 году. М., 1962, стор. 305; СССР в цифрах в 1963 году. М., 1964, стор. 138.

робництву збірного залізобетону, виконали робіт на суму 253 млн. крб.¹ і за рік здали в експлуатацію більш 10 тис. тваринницьких та виробничо-господарських об'єктів і 1130 культурно-побутових споруд².

Значного поширення міжколгоспні виробничі зв'язки по будівництву набули і в Харківській області. З року в рік тут зростає число міжколгоспних об'єднань, збільшується обсяг робіт, які виконуються міжколгоспбудами. Про це зокрема свідчать дані таблиці 4.

Наведені в таблиці дані показують, що з 1957 по 1965 р. кількість міжколгоспних будівельних організацій в області подвоїлась, значно зріс обсяг виконуваних ними робіт. Так, у 1965 р. вони виконали в селах області 44,7% всіх будівельних робіт³.

Таблиця 4
Міжколгоспні зв'язки по будівництву в Харківській області⁴

	1957 р.	1958 р.	1964 р.	1965 р.
Кількість міжколгоспних будівельних організацій	13	17	27	27
В них колгоспів-пайщиків	204	355	488	494
В %% до всієї кількості колгоспів	27	48	84	95,7
Статутний фонд на кінець року (тис. крб.)	612,9	930,1	7213	8422
Обсяг будівельно-монтажних робіт, виконаних міжколгоспбудами (млн. крб.)	1,929	3,0	14,662	17,15

Створення таких об'єднань сприяло зміцненню матеріально-технічної бази будівництва на селі. 27 об'єднань, що існували в 1965 р. в Харківській області, зосередили в себе майже всі будівельні машини і механізми, які раніш належали колгоспам. У 1965 р. вони мали 145 розчиномішалок, 91 бетономішалку, 57 пилорам, 69 бульдозерів, 101 трактор, 4 баштових крани, 7 автомобільних кранів, 549 автомашин (з них 388 вантажних і 161 самоскид). Крім того до їх складу ввійшла значна кількість діючих підприємств: 37 цегельних заводів, 27 площадок для виготовлення збірних залізобетонних виробів, 4 цехи по виробництву шлакоблоків, кар'єр для добування будівельного каменю, продуктивністю 15 тис. м³ на рік, кар'єр для добування каменю черепашкового, продуктивністю 3600 млн. штук умовної цегли на рік, завод столярних і залізобетонних виробів⁵.

Концентрація машин і механізмів у цих об'єднаннях, все зростаюче власне виробництво будівельних матеріалів дозволило їм збільшити масштаби будівництва виробничо-господарських, культурно-побутових та інших об'єктів у колгоспах області. Про це, наприклад, свідчать дані таблиці 5.

¹ П. Ю. Шелест. Підвищити темпи сільськогосподарського виробництва — найголовніше завдання всіх трудящих України. Газ. «Радянська Україна», 5 лютого 1965 р.

² В. А. Птушенко. Межколхозные и государственно-колхозные производственные связи — важный путь формирования аграрно-промышленных объединений. М., 1966, стор. 9.

³ Див. Матеріали Харківського обласного управління сільського господарства.

⁴ Таблиця складена за матеріалами обласного управління сільського господарства і Облміжколгоспбуду Харківської області.

⁵ Див. Матеріали Облміжколгоспбуду Харківської області за 1965 р.

Таблиця 5

Кількість об'єктів, побудованих і зданих в експлуатацію міжколгоспними будівельними організаціями Харківської області¹

	1957	1959	1964	1965
Всього збудовано і здано об'єктів	86	245	614	656
В тому числі:				
виробничого призначення	77	207	577	598
культурно-побутового	3	10	27	29
жилих будинків	6	28	10	29

З даних таблиці видно, що за роки семирічки кількість збудованих і введених у дію об'єктів зросла з 245 до 656, або більше ніж у 2,6 раза, до того ж основна їх маса має виробничо-господарське призначення. Тільки в 1965 р. міжколгоспні будівельні організації Харківської області здали в експлуатацію 427 тваринницьких приміщень на 85919 голів, з них 116 свинарників на 36645 голів, 13 вівчарень на 11600 голів². Питома вага тваринницьких приміщень, збудованих і введених в дію цими об'єднаннями, зросла в порівнянні з 1964 р. на 10% і в 1965 р. становила 58,6% від усіх тваринницьких приміщень, зданих в експлуатацію в колгоспах області³. Питома вага корівників і приміщень для свиноматок відповідно становила — 80,3% і 77,6%⁴. В 1965 р. порівняно з 1964 на селі значно зріс обсяг будівництва об'єктів культурно-побутового призначення і житла. Так, у 1965 р. введено в дію 8 клубів на 2108 місць, 10 шкіл на 2425 учнів, 8 дитячих садків та ясел на 355 місць, 3 лікарні і 29 житлових будинків загальною площею 3065 кв. м.⁵

За два останні роки міжколгоспні будівельні організації області стали більше ніж раніш приділяти уваги спорудженню безпосередньо колгоспних об'єктів. Так, у 1965 р. обсяг робіт, виконаних ними для колгоспів, становив 84,7%⁶. А в Дворічанському, Піскорадківському, Шевченківському та Барвінківському об'єднаннях цей показник був ще вищим і відповідно дорівнював — 95,7%, 93,4%, 92%, 88,2%⁷. Валківське об'єднання за 10 років свого існування спорудило 90% всіх виробничих, культурно-побутових та інших об'єктів, збудованих за цей час у колгоспах району. В 1965 р. план робіт воно виконало на 104,7%, побудувавши і здавши в експлуатацію 11 корівників на 1100 голів, 6 телятників на 824 голови, 4 приміщення для свиноматок на 400 голів. Всього ж за рік здано в експлуатацію 44 об'єкти⁸.

Для зміцнення матеріально-технічної бази колгоспів важливе значення має й те, що із збільшенням обсягу робіт знижується їх вартість і скорочуються строки. Так, у 1965 р. кошторисна вартість робіт, виконаних всіма міжколгоспбудами Харківської області, становила 17,42 млн. крб., а фактична — 16,98 млн. крб., тобто на 44 тис. крб. менш⁹. Про

¹ Таблиця складена за матеріалами обласного управління сільського господарства і Облміжколгоспбуду Харківської області.

² Див. Матеріали Облміжколгоспбуду Харківської області.

³ Там же.

⁴ Див. Матеріали Облміжколгоспбуду Харківської області за 1965 р.

⁵ Там же.

⁶ Див. Матеріали обласного управління сільського господарства Харківської області за 1965 р.

⁷ Там же.

⁸ Див. газ. «Красное знамя», 3 березня 1966 р.

⁹ Див. Матеріали Облміжколгоспбуду Харківської області за 1965 р.

зниження вартості будівництва підрядним способом свідчить такий приклад. У колгоспі «Заповіт Леніна» Красноградського району господарським способом за типовим проектом збудовано корівник на 100 голів, кошторисна вартість якого дорівнювала 27,3 тис. крб., а фактична — 26,4 тис. крб. Зачепилівський міжколгоспбуд у колгоспі ім. Ілліча на такий же корівник фактично витратив тільки 21,8 тис. крб. при кошторисній вартості — 23 тис. крб.¹

З дальшим розгортанням будівництва на селі особливого значення набуває широке виробництво і використання місцевих будівельних матеріалів, які раніше мало або зовсім не використовувались колгоспами. Саме міжколгоспна будівельна кооперація й розширює такі можливості. З кожним роком частка міжколгоспних підприємств у загальному виробництві будівельних матеріалів зростає, а собівартість їх знижується. Якщо, наприклад, колгоспи Харківської області за 1965 р. виробили 13578 тис. штук цегли, то міжколгоспні організації — 70302 тис. штук², причому собівартість однієї тисячі штук цегли, випаленої колгоспами, становила 29,38 крб.³, а міжколгоспними об'єднаннями — 27,37 крб.⁴ Міжколгоспбуду Харківської області в 1965 р. виготовляли збірного залізобетону 5280 м³, каменю-черепашника — 3897 тис. шт., каменю бутового — 16007 м³, шлакоблоків — 785,8 тис. шт., вапна — 4065 тонн⁵.

Виробництво стінових матеріалів у 1965 р. зросло порівняно з 1964 р. на 20,2 млн. шт. умовної цегли⁶. Збільшення виробництва будівельних матеріалів та зниження їх собівартості було б ще значнішим, коли б підприємства, які їх виробляють, повністю механізували трудомісткі процеси, коли б вони на протязі всього року були забезпечені робочою силою і спеціалістами відповідного профілю.

Незважаючи на те, що міжколгоспні об'єднання набули широкого розвитку і виконують половину будівельних робіт на селі, в їх діяльності є ще багато труднощів і нерозв'язаних питань. Це перш за все слабка матеріально-технічна база. Хоч будівництво вони ведуть на вищій індустріальній основі, ніж колгоспи, у них все ще не вистачає необхідних машин і механізмів для широкого впровадження прогресивних методів праці. У 1965 р. всі міжколгоспні організації Харківської області мали в експлуатації 39 різних екскаваторів, 4 п'ятитонних баштових крани, 20 кранів типу «Піонер», 91 бетономішалку, 145 розчиномішалок. А якщо ж зважити на те, що ця техніка розподілялася на більше як 800 об'єктів, значно віддалених один від одного, то стане зрозуміло, що рівень механізації тут ще дуже низький і становив у 1965 році лише 12—15%⁷.

Виробнича діяльність міжколгоспних об'єднань ускладнюється ще й тим, що в їх основних виробничих фондах будівельні машини і механізми посідають незначне місце. Так, в основних фондах міжколгоспбудів Харківської області будівельна техніка в 1965 р. займала лише 4,1%, тоді як будинки, споруди та передавальне обладнання — 54,8%, транспортні засоби, силові робочі машини — 38%.

¹ Див. Матеріали обласного управління сільського господарства Харківської області.

² Там же.

³ Там же.

⁴ Див. Матеріали Облміжколгоспбуду Харківської області.

⁵ Див. Матеріали обласного управління сільського господарства і Облміжколгоспбуду Харківської області.

⁶ Див. Матеріали Облміжколгоспбуду Харківської області.

⁷ Див. Матеріали Облміжколгоспбуду Харківської області за 1965 р.

Отже, перед міжколгоспними будівельними організаціями постало завдання повсякденно удосконалювати структуру основних фондів, що безумовно сприятиме поліпшенню їх виробничої діяльності. Через низьку кваліфікацію робітників, що обслуговують техніку, і відсутність у ряді випадків електроенергії на об'єктах, навіть наявні машини й механізми використовуються не на повну потужність, бо експлуатуються вони лише 30—35% робочого часу¹.

Приблизно в такому ж стані перебувають міжколгоспні будівельні організації й інших областей.

Дальший розвиток колгоспного будівництва вимагає розширення і зміцнення матеріально-технічної бази міжколгоспних будівельних організацій, більшої уваги до підготовки для них необхідних кадрів спеціалістів.

Усунення цих та інших недоліків у виробничій діяльності міжколгоспних будівельних організацій, пильніша увага до них з боку місцевих партійних і радянських органів, а також створення виборних колгоспно-кооперативних органів на місцях і в центрі відкриє широку дорогу для розвитку міжколгоспної кооперації, що в свою чергу дасть можливість успішно виконати завдання, поставлені перед сільськогосподарським виробництвом березневим (1965 р.) Пленумом ЦК партії і XXIII з'їздом КПРС.

¹ Див. Матеріали Облміжколгоспбуду Харківської області за 1965 р.

ДО ПИТАННЯ ПРО ХАРАКТЕР ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НОВАТОРІВ ВИРОБНИЦТВА

(з матеріалів конкретно-соціологічних досліджень раціоналізаторського руху на Харківському тракторному заводі)

В. М. Чугуєнко, Б. К. Решетняк

Технічна творчість трудящих на сучасному етапі його розвитку привертає увагу все ширшого кола дослідників. Це питання висвітлюється в статтях Ю. А. Дмитрієва, М. Я. Корнеєва «Техническое творчество рабочих — важнейшая черта их духовного богатства», (в зб. «Труд и развитие личности», Лениздат, 1965), Б. І. Єремєєва «Некоторые вопросы технического творчества» (в зб. «Социология в СССР», М., Изд-во «Мысль», 1965), В. І. Башилова «Развитие изобретательской деятельности рабочего (По материалам Горьковского автозавода)» (в зб. «О чертах личности нового рабочего», М., Изд-во АН СССР, 1963).

У надрукованих працях висвітлюються умови і шляхи активізації раціоналізаторського руху серед робітників, його місце в загальному процесі всебічного і гармонійного розвитку особи. Серед основних проблем цього багатопланного питання найменш дослідженим залишається процес розвитку комуністичного ставлення до праці серед новаторів виробництва.

У цій статті робиться спроба проаналізувати на прикладі одного з найбільших машинобудівних підприємств країни — Харківського тракторного заводу — вплив раціоналізаторської діяльності інженерно-технічних працівників і робітників на процес становлення комуністичної праці. Крім того, ми прагнули вияснити й охарактеризувати роль творчої співдружності робітників та інженерно-технічних працівників у цьому процесі.

Матеріалом для проведеного в дослідженні аналізу послужили документи поточного архіву заводського бюро раціоналізаторів і винахідників, ради новаторів, анкетний опит раціоналізаторів у цехах шасі й паливної апаратури № 1 — всього 96 анкет, вибіркові інтерв'ю з представниками двох основних груп раціоналізаторів (робітників і ІТП), керівниками бюро раціоналізації і винахідництва, заводської й цехових рад Всесоюзного товариства винахідників та раціоналізаторів та інших громадських організацій.

Рух раціоналізаторів і винахідників широко розгорнувся в нашій країні. У розвитку масової технічної творчості радянських людей знаходить своє яскраве відображення їх патріотизм, глибока зацікавленість у рості й удосконаленні соціалістичного виробництва, в прискоренні технічного прогресу в усіх галузях народного господарства. За роки семірічки лави Всесоюзного товариства винахідників та раціоналізаторів зросли втричі і об'єднують тепер близько чотирьох мільйонів чоло-

вік¹. За семирічку від впровадження їх пропозицій одержана економія на суму понад 11 мільярдів карбованців². На Україні за семирічку впроваджено понад три мільйони раціоналізаторських пропозицій і винаходів з економічним ефектом більш, ніж два мільярди карбованців³.

Новатори ХТЗ за семирічку внесли і впровадили 19816 раціоналізаторських пропозицій, що дало умовно-річну економію в сумі понад 16 млн. карбованців⁴. Як і по всій країні, значний прошарок у раціоналізаторському русі складають робітники. За даними заводського БРІВу з 3136 чоловік, що подали пропозиції в 1965 р. 1290 або 41,1% — робітників. Приблизно таке ж співвідношення між інженерно-технічними працівниками і робітниками виявлено й серед опитаних у ході даного дослідження. З 96 раціоналізаторів, що заповнили опитні анкети, 52 чоловіка або 54,2% виявились інженерно-технічними працівниками і 44 або 45,8% — робітниками.

У діяльності робітників-раціоналізаторів ми знаходимо один з найповніших у нашій дійсності виявів поєднання фізичної й розумової праці в масових масштабах. Більшість раціоналізаторів віддає технічній творчості значну частину свого вільного часу. За даними анкетного опиту, 25% робітників-раціоналізаторів займаються технічною творчістю лише у вільний час, 70% відповіли, що використовують для цієї мети позаробочий час і вільні хвилини на протязі робочого дня. При цьому під час роботи, як правило, у робітника лише виникає технічна ідея, намічаються шляхи її вирішення, а практична розробка і оформлення провадиться у вільний час.

Важливим фактором стирання істотних відмінностей між розумовою і фізичною працею є підвищення культурно-технічного і загально-освітнього рівня всіх трудящих. Дані анкетного опиту свідчать про безпосередні взаємозв'язки між творчою активністю і рівнем освіти працівників. Так, у групі робітників-раціоналізаторів особи з освітою 5—7 класів становлять 79,7%, з середньою і середньою технічною — 18,8%, з незакінченою вищою — 1,5%. У групі ІТП осіб з освітою 7 класів 19,2%, з середньою і середньою технічною — 71,2% і з вищою — 9,7%. Таким чином, між цими двома групами раціоналізаторів є ще істотні відмінності в рівні освіти.

Тепер подивимось, як ці відмінності відбиваються на творчій активності обох груп. По-перше, на ХТЗ питома вага раціоналізаторів серед ІТП у 10 разів вища, ніж серед робітників. Це в значній мірі пояснюється відмінностями в рівні освіти. По-друге, дані анкетного опиту показують, що робітникам-раціоналізаторам в сучасних умовах потрібен довший період виробничого стажу, що передує включенню в творчий процес, ніж інженерно-технічним працівникам. В цьому наочно переконують дані анкетного опиту, наведені в нижчеподаній таблиці.

Таким чином, більшість опитаних робітників-раціоналізаторів (77,3%) почали свою творчу діяльність лише при наявності п'ятирічного і більше стажу роботи, а для половини робітників таким рубежем є 10 років. Тривалість стажу роботи за спеціальністю, що передує першій раціоналізаторській пропозиції, слід розглядати як показник виняткового значення особистого досвіду для сучасного робітника-раціоналізатора.

¹ Газ. «Красное знамя», 6 жовтня 1965 р.

² Газ. «Правда», 2 квітня 1966 р.

³ Газ. «Красное знамя», 16 березня 1966 р.

⁴ Поточний архів ХТЗ. Звіт про роботу заводу по раціоналізації за 1965 рік.

Стаж роботи на підприємстві, що передавав першій пропозиції	Питома вага раціоналізаторів що внесли пропозиції, в групі ІТП (в %)	Питома вага раціоналізаторів, що внесли пропозиції, в групі робітників (в %)
1- 2 роки	34,5	9,1
3- 4 роки	11,5	13,6
5-10 років	25,0	29,6
понад 10 років	29,0	47,7

Переважає більшість опитаних робітників-раціоналізаторів також вважає, що їх творчість ґрунтується перш за все на особистому досвіді (90,9% — за даними анкетного опиту) і особистих роздумах (84,1%). В той же час лише 6,8% опитаних робітників серед інших факторів, що сприяли технічній творчості, вказали на читання спеціальної літератури, 22% — відмітили лекції та консультації, 11,3% — вивчення досвіду інших підприємств. Ці дані свідчать про те, що у багатьох осіб, зайнятих переважно фізичною працею, технічна творчість не має ще міцної наукової основи й носить, головним чином, емпіричний характер. Цим саме передусім і пояснюється той факт, що значна частина робітничих пропозицій щорічно відхиляється через їх технічну незрілість. У деяких цехах заводу з цієї причини відхиляється більш половини пропозицій¹.

Раціоналізатори — інженерно-технічні працівники значно ширше, ніж робітники, використовують спеціальну літературу, досвід інших підприємств. Під час опиту цієї групи раціоналізаторів 40,4% вказали, що в розробці пропозицій їм допомагає читання спеціальної літератури, 11,5% — відмітили як позитивні фактори навчання, лекції та консультації. Саме тому, що в групі інженерно-технічних працівників ці фактори використовуються ширше, стаж роботи не має такого вирішального значення, як у групі робітників. Уже в перші два роки роботи на підприємстві більш третини ІТП (за даними опиту) включилися в раціоналізаторський рух (у групі робітників лише 9,1%). Становище на виробництві і особливо наявність обширніших теоретичних знань створюють їм можливість швидше набувати досвіду і включатися в творчу роботу. Звідси напрашується практичний висновок про те, що одним з найважливіших засобів активізації технічної творчості робітників-раціоналізаторів є організація технічного навчання, широкого обміну досвідом на своєму й споріднених підприємствах. Це дозволить значно скоротити час, що передує вступові молодого робітника в раціоналізаторський рух.

Запровадження загальної середньої освіти в нинішній п'ятирічці, дальше скорочення розриву в загально-освітньому рівні інтелігенції і робітників сприятиме новому піднесенню технічної творчості трудящих. Звичайно, треба зважати й на те, що технічна творчість вимагає не тільки глибоких знань, але й певного практичного досвіду експлуатації тих чи інших механізмів і приладів. Тому не випадково, що 80,8% опитаних раціоналізаторів — інженерно-технічні працівники й робітники — головною умовою, що сприяє розвитку технічної творчості, вважають (при всіх інших необхідних факторах) наявність особистого виробничого досвіду.

¹ Поточний архів ради ВТВР ХТЗ.

Цікаво також відзначити, що 27% опитаних раціоналізаторів — інженерно-технічних працівників починали свою творчу діяльність будучи робітниками. Великий практичний досвід разом з надбаними пізніше теоретичними знаннями забезпечили їм сприятливі умови для активної участі в раціоналізації.

Найбільший ефект у технічній творчості доступний тим, хто індивідуально або колективно вміє поєднувати глибокі теоретичні знання з великим особистим досвідом. Ця сторона творчого процесу новаторів має не тільки суто практичне, але й велике соціальне значення. Вона є об'єктивною основою швидко зростаючого процесу творчого співробітництва робітників та інженерно-технічних працівників, якому належить дуже важлива роль у подоланні істотних відмінностей між розумовою і фізичною працею, у формуванні комуністичних виробничих відносин.

Особливо яскраво це виявляється в раціоналізаторській діяльності, де все складніший характер завдань, що виникають з розвитком технічного прогресу, настійно вимагає поєднання знань, досвіду й зусиль багатьох людей. На ХТЗ широкого розмаху набули колективні форми технічної творчості. За період з 1960 по 1965 рік кількість творчих комплексних бригад у заводському колективі зросла з 392 до 597, а сума економії від впровадження винаходів і раціоналізаторських пропозицій зросла більш, ніж удвічі¹.

У 1965 р. на цьому підприємстві в комплексних творчих бригадах працювало 38,5% усіх раціоналізаторів, які дали понад 50% суми умовно-річної економії, одержаної від впровадження раціоналізаторських пропозицій. Цей факт свідчить про вищу ефективність колективної творчості порівняно з індивідуальною.

Аналіз матеріалів анкетного опиту показав, що комплексна творча бригада дістала визнання громадської думки раціоналізаторів: 27% відповіли, що особисто беруть участь у роботі комплексних бригад і схвалюють цю форму раціоналізаторської діяльності. Крім цього цікаво відмітити, що серед опитаних раціоналізаторів виявилось 33,3% осіб, які самі поки що не члени комплексних бригад, але вважають, що колективна творчість має переваги над індивідуальною. Отже, при підвищенні рівня організаційно-масової роботи партійних, адміністративних і громадських організацій на підприємстві колективні форми технічної творчості мають перспективу дальшого зростання.

До того ж треба мати на увазі, що творче співробітництво на заводі не обмежується комплексними бригадами. З 1963 р. понад 500 інженерно-технічних працівників систематично подають шефську допомогу робітникам-раціоналізаторам. При цьому кожний інженер вибирає близькі до своєї спеціальності раціоналізаторські пропозиції і разом з автором доводить їх до впровадження у виробництво. Часто інженерам-шефам доводиться шукати найефективніше конструкторсько-технічне рішення висунутої автором-робітником ідеї. Таке співробітництво в багатьох випадках стає справжньою школою новаторської майстерності. Ось один з багатьох прикладів. Внесена слюсарем В. Ващенко пропозиція виготовляти чавунний кронштейн з іншого, економічнішого матеріалу була відхилена як недосконала. Тоді йому на допомогу прийшов шеф — старший інженер-конструктор Б. Цукров. Він допоміг удосконалити конструкцію кронштейна, виготовив креслення, за якими

¹ Підраховано авторами на основі даних БРІВу і ради ВТВР ХТЗ за 1960—1965 рр.

В. Ващенко зробив деталь. Внаслідок цього раніш відхилена пропозиція була впроваджена у виробництво й забезпечила економічну ефективність у сумі 6786 крб. за рік¹.

Аналіз даних анкетного опиту, проведеного на ХТЗ, свідчить, що раціоналізатори, особливо робітники, опрацьовують свої пропозиції здебільшого не поодинці, а в співробітництві з ким-небудь з працівників заводу. Так, дві третини опитаних робітників-раціоналізаторів відповіли, що частково або повністю працюють над пропозиціями разом з інженерами і робітниками, з них 77% співробітничать з інженерно-технічними працівниками.

Тісне творче співробітництво раціоналізаторів є одним з проявів зросту і зміцнення нових виробничих відносин, які характеризуються дальшим розвитком принципів колективізму, співробітництва і взаємодопомоги в процесі праці на загальну користь. Це співробітництво є також важливим фактором стирання істотних відмінностей між розумовою і фізичною працею, оскільки воно сприяє все ширшому залученню осіб, зайнятих переважно фізичною працею, до сфери діяльності інженера, допомагає їх взаємному збагаченню знаннями й практичним досвідом у спільній праці над винаходами та раціоналізаторськими пропозиціями. Плодотворна праця інженерів, техніків, робітників базується на спільності мети всіх соціальних груп трудящих нашої країни.

Разом з дальшим зростанням рівня свідомості радянських людей зростає значення моральних мотивів у їх суспільнокорисній праці. Як показав аналіз матеріалів опиту, між раціоналізаторами — інженерно-технічними працівниками і раціоналізаторами-робітниками немає скільки-небудь істотної різниці за мотивами творчої діяльності: 44,2% з першої групи і 38,6% — з другої відповіли, що займаються раціоналізацією їх спонукає бажання надати допомогу колективові у виконанні виробничого завдання і прагнення полегшити свою працю і працю своїх товаришів. До них приєднуються також 59,1% раціоналізаторів з першої групи і 52% — з другої, які висловили ті ж мотиви, додаючи, що для них має значення й матеріальне винагородження. І лише близько 2% з обох груп зазначили як мотив своєї раціоналізаторської роботи тільки матеріальне заохочення.

Для багатьох раціоналізаторів творча діяльність перетворюється в життєву потребу, успішне розв'язання того чи іншого технічного завдання приносить їм високе почуття морального задоволення. Причому це в рівній мірі доступно і робітникам і інженерам: з опитаних раціоналізаторів 19% робітників і 21% інженерно-технічних працівників серед інших мотивів творчої діяльності відзначили, що сама робота над раціоналізаторськими пропозиціями дає їм насолоду.

Результати опиту дуже показові, Вони свідчать, що технічна творчість новаторів у період будівництва комунізму набуває ряду рис комуністичної праці. Ненормований, добровільний, творчий характер раціоналізаторської праці робить її з усіх видів суспільної конкретної праці найближчою до комуністичної. У практиці організації раціоналізаторського руху це потребує дальшого удосконалення системи морального стимулювання технічної творчості. Як підказують самі раціоналізатори, треба частіше і глибше висвітлювати їх діяльність у пресі та засобами наглядної агітації, ширше практикувати нагородження в урочистій обстановці іменними цінними подарунками, дипломами

¹ Поточний архів ради ВТВР ХТЗ, 1965 р.

і грамотами, запровадити значок відмінного раціоналізатора, в порядку заохочення надавати кращим раціоналізаторам відрядження на передові підприємства для обміну досвідом тощо.

Особливу увагу треба звернути на те, щоб оточити пошаною і увагою кращих раціоналізаторів безпосередньо в цехах. На жаль, ще нерідко буває так, що кращі раціоналізатори відмічаються в заводській, обласній пресі, нагороджуються дипломами і медалями на все-союзних виставках, а в цеху на зборах чи засобами наглядної агітації навіть забувають їх поздоровити в зв'язку з досягнутими успіхами. Увага до цих питань не тільки заохочуватиме кращих раціоналізаторів, але й сприятиме активізації технічної творчості широких мас робітників.

Разом з тим цей рух заслуговує на матеріальне стимулювання. В умовах соціалізму цілком закономірним є поєднання особистої матеріальної зацікавленості з мотивами морального характеру. А це потребує постійного удосконалення системи матеріального стимулювання новаторської діяльності. Треба ширше висвітлювати в заводській, цеховій пресі і засобами наглядної агітації економічну ефективність кращих раціоналізаторських пропозицій і розміри відповідного матеріального винагородження. Заслужують уваги й висловлені раціоналізаторами під час опиту пропозиції про введення додаткового матеріального заохочення згідно з підсумками раціоналізаторської діяльності за рік.

Багато новаторів наполегливо порушують питання про посилення матеріальної зацікавленості працівників, відповідальних за швидке впровадження й використання пропозицій, за виготовлення до них відповідної оснастки, що значно прискорило б впровадження раціоналізаторських пропозицій і винаходів у виробництво.

Підбиваючи підсумки конкретно-соціологічного дослідження раціоналізаторського руху на Харківському тракторному заводі, можна зробити висновок, що в творчій діяльності новаторів виробництва все більш розвиваються елементи комуністичної праці: перетворення праці в життєву потребу, удосконалення відносин колективізму, товариської взаємодопомоги, стираються істотні відмінності між розумовою і фізичною працею.

Другий висновок полягає в тому, що систему матеріального стимулювання і морального заохочення раціоналізаторів треба будувати так, щоб вона всебічно сприяла розвитку елементів комуністичної праці в їх творчій діяльності. Цьому мають сприяти й деякі практичні рекомендації, викладені в нашій статті.

ПРО РОЛЬ ТВОРЧОЇ ПРОДУКТИВНОЇ ПРАЦІ У ПІДВИЩЕННІ КУЛЬТУРНО-ТЕХНІЧНОГО РІВНЯ РАЦІОНАЛІЗАТОРІВ

А. С. Суродін

Праця радянських людей, що проклали дорогу до соціалізму і йдуть тепер у авангарді людства незвіданими шляхами комуністичного будівництва — це справжня творча праця. Сама природа соціалістичного ладу створює для цього необхідні умови і викликає творчу активність трудівників. Якщо в антагоністичному суспільстві праця на експлуататора не викликає ні радості, ні творчого натхнення, то при соціалізмі, де панує суспільна власність на засоби виробництва, вона є вільною від експлуатації, свідомою творчою працею на себе, на своє суспільство.

«Усвідомлення трудящими того, що вони працюють не на експлуататорів, а на себе, на своє суспільство, — говориться в Програмі КПРС, — породжує трудовий ентузіазм, новаторство, творчу ініціативу, масове соціалістичне змагання. Соціалізм — це жива творчість трудящих мас. Зростання активності народних мас у будівництві нового життя — закон епохи соціалізму»¹.

Проте це не значить, що працю всіх радянських робітників можна віднести до творчої і продуктивної. Творча праця раціоналізаторів характерна тим, що вона виявляється постійно і не тільки заради матеріальної вигоди, а часто безкорисливо, внаслідок високої комуністичної свідомості. Вона ґрунтується на соціалістичних виробничих відносинах і високій свідомості і є постійним виявленням трудової активності новаторів виробництва в розвитку техніки, удосконаленні технології і організації виробництва.

Вона має ту відмінну особливість, що виступає внутрішньою спонукою людини до здійснення принципу «від кожного за здібностями».

Творча праця — це праця поза нормою, основним стимулом якої є моральне спонукання, прагнення принести якнайбільшу користь суспільству, будівництву соціалізму і комунізму. В основі її лежить моральний фактор, хоча це не виключає і матеріальної зацікавленості.

Соціалістичний рівень розвитку продуктивних сил і дія економічного закону розподілу за працею об'єктивно обумовлюють потребу кожного раціоналізатора і винахідника в матеріальній винагороді. Матеріальний і моральний стимули виступають спільно. Навіть прошова винагорода, що розглядається як суспільне визнання сумлінно виконаного обов'язку перед Батьківщиною, є одноразово і великим моральним заохоченням. Отже, творча продуктивна праця є специфічною рисою і вищим ступенем розвитку соціалістичної праці.

¹ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. Держполітвидав УРСР, 1962, стор. 13.

«Сьогоднішні передовики, новатори виробництва, — говорив Л. І. Брежнев у звітній доповіді ЦК КПРС XXIII з'їзду партії, — звичайні люди. Але вони виділяються тим, що досконало оволоділи технікою, свідомо служать суспільству, виявляють високі моральні якості, дух колективізму і самовіддано, з повною віддачею сил виконують перед народом свої обов'язки. Це люди немовби з майбутнього. Вони працюють так, як працюватимуть всі при комунізмі»¹.

Трудова творчість у сфері матеріального виробництва є вирішальним фактором створення матеріально-технічної бази комунізму і всебічного розвитку нової людини як головної продуктивної сили комуністичного суспільства.

Тому не випадково за останні роки творчій продуктивній праці приділяють багато уваги економісти і філософи, партійні, профспілкові і господарські працівники. Ленінградський, Свердловський, Новосибірський університети з метою дальшого вивчення розвитку технічної творчості робітників провадять великі соціологічні дослідження. Видано ряд книг і брошур, написано багато статей, присвячених цій проблемі.

Найбільший інтерес, на наш погляд, являють випущені видавництвом «Мисль» двотомна «Соціологія в СРСР», монографія В. Я. Ельмеева «Комунізм и развитие человека как главной производительной силы общества» і книга групи ленінградських авторів за редакцією А. Г. Здравомислова і В. А. Ядова «Труд и развитие личности». У всіх цих змістовних книгах, присвячених дослідженню раціоналізаторської роботи, в інших працях і статтях велика увага приділяється факторам, що впливають на творчу ініціативу робітників, але майже не досліджується проблема впливу творчої продуктивної праці на розвиток людини як головної продуктивної сили суспільства. Отже, проблема розвитку нової людини в процесі науково-технічної творчості є давно назрілою і актуальною і вимагає до себе невідкладної уваги.

У зв'язку з цим пропонуємо деякі результати конкретно-соціологічного дослідження зросту культурно-технічного рівня раціоналізаторів у процесі їх творчої діяльності, проведеного автором в інструментальному і ливарному цехах Харківського моторобудівного заводу «Серп і Молот».

У 1965 році в раціоналізаторській роботі на заводі брало участь 1615 робітників, інженерно-технічних працівників і службовців, які внесли і впровадили у виробництво 2090 пропозицій з річною економією на 1 млн. 109 тис. крб.

Ставши на почесну вахту на честь XXIII з'їзду КПРС, заводські робітники за три місяці 1966 р. внесли десятки цінних пропозицій.

Кращими раціоналізаторами заводу слід назвати делегатів XXIII з'їзду КПРС слюсаря цеху МХ2 М. Н. Гужву і XXIII з'їзду КП України моториста-випробувача складального цеху А. В. Ізвекова. Тільки від двох пропозицій тов. Гужви, впроваджених у виробництво до відкриття XXIII з'їзду КПРС, річна економія дорівнюватиме 1235 крб.

Вклад раціоналізаторів і винахідників заводу в народну копилку дуже важливий, але не єдиний наслідок творчої продуктивної праці. Не менша роль творчої діяльності раціоналізаторів у всебічному розвитку самої людини як головної продуктивної сили суспільства.

¹ Звітна доповідь ЦК КПРС XXIII з'їзду партії, газ. «Правда», 30 березня 1966 р.

У процесі творчої праці зростає культурно-технічний рівень, робітників, в основі якого лежить зростання загальноосвітньої, спеціальної технічної і політичної підготовки, розвиток виробничої кваліфікації, без чого не можна успішно удосконалювати і розвивати сучасну техніку, устаткування і технологію виробництва.

«Тепер уже не можна працювати по-старому, тим більш творити нове, — говорить в особистій бесіді інструктор-наладчик передових методів праці відділу головного технолога, голова ради новаторів заводу тов. І. В. Курманов, — без постійного підвищення своїх знань, особливо спеціальних технічних, без глибокого вивчення великого досвіду інших раціоналізаторів і винахідників»¹.

Тов. Курманов користується не тільки заводською бібліотекою, бюлетенями обласної ради новаторів, але має й свою власну багату бібліотеку науково-технічної літератури.

Науково-технічне зростання передових робітників-раціоналізаторів — явище об'єктивне, закономірне, воно набирає масового характеру.

Слід відзначити, що, дякуючи поширенню і поглибленню теоретичних знань і удосконаленню виробничої майстерності в процесі систематичної творчої діяльності, слюсар-новатор Волгоградського тракторного заводу І. П. Іночкін став автором першої у світі автоматичної машини; слюсар Московського заводу лічильно-аналітичних машин Б. С. Єгоров винайшов автомат для намотування котушок надмініатюрних трансформаторів, чому не вірили американські спеціалісти; токар-новатор Харківського турбінного заводу, Лауреат Державної премії, голова обласної ради новаторів В. Д. Дрокін змінив геометрію заточки різців і впровадив одночасну участь всіх трьох супортів верстата.

Ці факти свідчать про те, що у діяльності робітників-новаторів вступає вже не інтуїція, а справжня науково-дослідна робота, що є головною умовою всебічного розвитку людини як основної продуктивної сили суспільства, стирання відмінностей між людьми фізичної і розумової праці.

Технічна творчість переростає у науково-технічну, технічне мислення зливається з виробничою практикою. Використання робітниками науки в раціоналізаторській і особливо винахідницькій роботі є одним із факторів перетворення її в безпосередньо продуктивну силу.

Розвиток науки і застосування її досягнень робітниками і інженерно-технічними працівниками для створення і удосконалення нової техніки і технології виробництва — це двоєдиний процес переростання соціалістичних продуктивних сил у комуністичні.

Першорядне місце у цьому процесі посідає розвиток головної продуктивної сили суспільства, підвищення освіти і кваліфікації робітників та інженерно-технічних працівників. Про зростання загальноосвітньої і спеціальної технічної підготовки новаторів виробництва свідчать дані анкетного опиту 70 раціоналізаторів інструментального і 64 — ливарного цехів (див. таблицю).

З таблиці бачимо, що половина раціоналізаторів з неповною середньою освітою за час раціоналізаторської роботи дістала середню,

¹ Поточний архів відділу технічної інформації, винахідництва і раціоналізації заводу «Серп і молот».

в основному середню технічну, і вищу освіту або навчається в технікумах і вузах.

	О с в і т а										Навчаються в технічних вузах	
	До 6 класів		7-9 класів		загальна середня		середня технічна		вища			
	інстр. цех	ливарн. цех	інстр. цех	ливарн. цех	інстр. цех	ливарн. цех	інстр. цех	ливарн. цех	інстр. цех	ливарн. цех		
На час подачі першої рацпропозиції	8	10	31	24	18	6	13	11	1	4	2	1
У даний час	3	8	17	13	19	9	25	17	4	6	2	6

Необхідність підвищення загальної освіти раціоналізаторів підтверджується тим, що 40% раціоналізаторів на запитання «що допомагає висувати раціоналізаторські пропозиції?» відповіли: «Навчання і читання спеціальної літератури». У бесіді автора з раціоналізаторами, які мають неповну середню і навіть загальну середню освіту, майже всі вони заявляли, що при сучасному рівні розвитку техніки, без глибоких теоретичних знань, особливо спеціальних технічних, займатися серйозною раціоналізаторською роботою стає все важче й важче.

Швидке зростання середньої технічної і вищої освіти раціоналізаторів пояснюється, з одного боку, потребою творчої праці, з другого — створенням при заводі філіалу політехнічного інституту і машинобудівного технікуму, тобто суб'єктивними потребами раціоналізаторів і об'єктивними умовами їх задоволення. Є на заводі й вечірня школа робітничої молоді. Функціонування на заводі «Серп і Молот» вищого і середніх учбових закладів не виняток, такі заклади є на багатьох великих підприємствах країни.

Турбота про зростання загальноосвітньої і спеціальної технічної підготовки є важливим фактором неухильного підвищення культурно-технічного рівня робітників, умовою дальшого розвитку їх творчої ініціативи.

Із зростанням творчої активності підвищується не тільки освіта, а й виробнича кваліфікація робітників та інженерно-технічних працівників. Це видно з такої таблиці.

Цех	Робітники раціоналізатори		Раціоналізатори ІТП	
	не підвищили кваліфікацію	переведені в ІТП	залишились на попередній посаді	підвищені на посаді
Інструментальний	35	13	12	10
Ливарний	33	11	14	6

Понад 27% робітників і 45% інженерно-технічних працівників за час раціоналізаторської діяльності підвищили свою виробничу кваліфікацію. Вплив творчої праці на зростання виробничої кваліфікації буде переконливішим, якщо врахувати, що більше третини раціоналізаторів почали проявляти творчу ініціативу в роки семирічки, більшість — останніми роками. Крім того, в числі робітників, зазначених у графі

«не підвищили кваліфікацію», багато не вказали динаміку зростання своєї кваліфікації.

За роки раціоналізаторської роботи багато робітників підвищили свою освіту і перейшли у категорію інженерно-технічних працівників, продовжуючи свою творчу діяльність. Серед них колишній токар А. М. Парамонов став заступником начальника інструментального цеху, токар В. І. Гай — старшим технологом, слюсар В. С. Скоромний — начальником технічного бюро, слюсар Л. Я. Івченко — начальником ВТК, головою Ради ВТВР. Всі вони дістали середню технічну або вищу освіту. Колишній слюсар-складальник А. К. Балюк протягом своєї активної творчої діяльності закінчив машинобудівний технікум, вечірній відділ політехнічного інституту і зараз успішно складає кандидатські екзамени в аспірантуру політехнічного інституту. Тепер він працює начальником відділу технічної інформації, винахідництва і раціоналізації заводу. Технічна творчість сприяє неухильному зростанню рівня освіти і виробничої кваліфікації робітників та інженерно-технічних працівників.

Підвищення освіти і виробничої кваліфікації, в свою чергу, є головною умовою зростання творчої ініціативи трудящих.

Працівники матеріального виробництва, що мають середню, а тим більше середню спеціальну чи вищу освіту і вищу виробничу кваліфікацію, мають певний надлишок знань, які вони і використовують для раціоналізаторської діяльності. Цим пояснюється той факт, що творча активність інженерно-технічних працівників значно вища, ніж у робітників.

	Питома вага до загального числа раціоналізаторів		Питома вага раціоналізаторів з даної категорії працівників	
	робітників	ІТП	робітників	ІТП
У цілому по заводу	56%	44%	близько 7%	більше 30%
В інструментальному цеху	51%	49%	більше 7%	більше 43%

Дані таблиці свідчать, що хоча серед раціоналізаторів переважають робітники, проте активність інженерно-технічних працівників у раціоналізаторській роботі у 4—6 разів вища. Інженерно-технічні працівники подають найбільш цінні пропозиції. Тому не випадково заступниками раціоналізаторами УРСР на заводі є начальник дільниці генерації дизельного цеху МС-І П. М. Бахрушин і заступник начальника цеху МХ-І П. Ф. Дульцев.

Творча продуктивна праця лежить в основі зростання культурно-технічного рівня працівників сфери матеріального виробництва, розвитку їх наукового комуністичного світогляду. Високий культурно-технічний рівень нової людини як головної продуктивної сили суспільства в свою чергу є основною умовою створення матеріально-технічної бази комунізму, достатку матеріальних і духовних благ. Ось чому наша ленінська Комуністична партія приділяє винятково велику увагу розвиткові творчої ініціативи трудящих мас.

У звітній доповіді ЦК КПРС XXIII з'їздові партії говорилося, що партійні організації повинні розвивати творчу ініціативу, змагання трудящих мас, підтримувати рух за комуністичну працю. «В активно творчому процесі будівництва, — записано в доповіді, — беруть участь десятки мільйонів людей. Ми повинні навчати спочатку більшість, а потім і всіх трудящих працювати так, як працюють сьогодні наші славні передовики, майстри праці»¹.

Розвиток творчої продуктивної праці — це завдання сьогоденного дня. Вплив творчої праці на зростання культурно-технічного рівня раціоналізаторів буде тим більшим, умови для творчої діяльності будуть тим кращими, чим більше зміцнюватиметься творча співдружність робітників і інженерно-технічних працівників. Однією з таких умов є створення на великих підприємствах спеціальної однорічної, а можливо дворічної школи підвищення кваліфікації раціоналізаторів, яка покликана давати потрібні знання для розвитку та удосконалення техніки і технології виробництва. Ці школи були б разом з тим стимулюючими факторами зростання творчої ініціативи трудящих.

Отже, творча продуктивна праця в умовах бурхливого розвитку суспільного виробництва при соціалізмі і особливо в період будівництва комунізму сприяє неухильному зростанню культурно-технічного рівня раціоналізаторів.

¹ Звітна доповідь ЦК КПРС XXIII з'їзду партії, газ. «Правда», 30 березня 1966 р.

НЕСУМІСНІСТЬ РЕЛІГІЙНОГО І КОМУНІСТИЧНОГО
СТАВЛЕННЯ ДО ПРАЦІ*М. М. Копаниця*

Комунізм і праця невіддільні. Народною працею створюється матеріально-технічна база комунізму, в ній зростає, вдосконалюється і виховується сама людина. «В центр виховної роботи, — записано в Програмі КПРС, — партія ставить розвиток комуністичного ставлення до праці у всіх членів суспільства. Праця на благо суспільства — священний обов'язок кожної людини»¹.

Серйозним гальмом у вихованні комуністичного ставлення до праці є релігійні пережитки. Християнська релігія вважає працю покаранням бога за гріхи Адама і Єви, прокляттям. Презирливе ставлення християнства до праці пояснюється тим, що ця релігія виникла в умовах рабовласницького ладу, коли рабовласники жили за рахунок експлуатації рабів, а самі презирливо ставились до праці, вважаючи, що на неї приречені тільки раби.

Пригноблені маси з ненавистю ставились до праці на своїх гнобителів, бо для них вона була несправедливою повинністю, прокляттям. Релігія іменем бога освятила класове ставлення до праці на догоду експлуататорам, повчала трудящих «в поті лиця» робити на своїх гнобителів, обіцяючи за це винагороду після смерті в раю. Переносячи винагороду за смиренну і виснажливу працю на небо, релігія тим самим виправдувала і тепер виправдує експлуатацію людини людиною.

У соціалістичному суспільстві скасовано приватну власність, експлуаторські класи, експлуатацію людини людиною. Праця з підневільної, якою вона була раніше, стала працею для себе, для блага всього суспільства.

Природно, що тепер церковники не можуть пропагувати погляди на працю як боже прокляття. Адже всі, навіть віруючі, знають, що праця у нас є справа честі, доблесті і геройства. Тому, намагаючись пристосуватись до сучасних умов, церковники твердять, ніби релігійні погляди на працю співпадають з комуністичними. Деякі з них силкуються навіть довести, що начебто вони своїми проповідями і закличками спонукають віруючих працювати на благо суспільства і тим самим допомагають будівництву комунізму. Щоб надати цим твердженням «переконливості», богослови посилаються на біблію, вишукують в ній повчання, які більш-менш нагадують норми комуністичної моралі щодо праці. В біблійі, дійсно, можна найти такі повчання: «Трудящийся достоїн нагороди за труди свої» (Лука, 10, 7); «Якщо хто не хоче трудитися, той і не їж» (2-е Фессалон, 3, 10) та інші.

¹ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. Держполітвидав УРСР, 1962, стор. 105.

Церковники і сектантські проповідники часто посилаються й на такі «аргументи»: мовляв, сам Ісус Христос був трудящим, він сам «займався ремеслом», «своїм земним життям... освятив чесну працю, облагородив становище трудящого...»¹.

На жаль, не тільки віруючі, але й деякі невіруючі не розуміють, що нічого спільного в релігійній ідеології з комуністичною не було й немає. Це, звичайно, стосується і питання про ставлення до праці.

Перш за все треба нагадати, що в біблії крім повчань, що закликають до праці, є повчання, які сподобаються не тільки експлуаторові, а й кожному дармоїдові: «не турбуйтеся про завтрашній день» (Матф., 6, 34), «подивіться на польові лілії, як вони ростуть: не трудяться, не прядуть» (Матф., 6, 28); «Подивіться на птиць небесних: вони не орють, не жнуть, не збирають у житниці» (Матф., 6, 26).

У біблії можна знайти повчання й про те, що праця — це суєта і томління духу, що від неї ніякої вигоди немає і т. ін.

Біблія містить так багато суперечливих повчань, що не дозволяє довіряти їй як незаперечній істині.

Проте слід підкреслити, що своїми повчаннями релігія умовляла віруючих смиренно, «у поті лица свого» трудитися на експлуаторів, бо, мовляв, «хто не працює, той не їсть». Цей біблейський вислів спрямовано проти гноблених на захист експлуаторів і тому він не має нічого спільного з соціалістичним принципом, спрямованим на захист трудящих, проти нероб і дармоїдів. «Хто не працює, той не їсть» — ця норма морального кодексу будівника комунізму виражає рівний обов'язок всіх громадян трудитися по своїх здібностях і одержувати блага по кількості і якості праці. Спекуляція церковників на повчанні Павла «хто не працює, той не їж» ґрунтується на тому, що воно за своєю формою співпадає з одним із принципів комуністичної моралі. Але ж вони цілком протилежні за своїм соціальним змістом. Одну з основних рис цієї протилежності ми відзначили вище. Треба лише додати, що у апостола Павла наведений вислів має конкретний зміст: навчити керівників ранньохристиянських общин берегти свої скарби, не витратити їх на допомогу бідним.

Підкреслюючи збіг згаданого вислову апостола Павла з одним із принципів комуністичної моралі, церковники «забувають» одну важливу обставину про те, що християнство запозичило цю загальнолюдську норму моралі від старших поколінь, що вона існувала задовго до виникнення християнства.

Спроби сумістити релігійне ставлення до праці з принципами комуністичної моралі аж ніяк не змінюють антинаукової суті релігійної ідеології, не змінюють і ставлення церковників до праці.

Сучасні захисники релігії не наслідуються засудити ті місця біблії, де праця розглядається як прокляття бога. Вони ж повністю зберігають і погляди на неї як на засіб «спасіння», боротьби з гріхом, виховання покори, терпіння і послухання. «Праця смиряє тіло, а коли тіло смиряється, то разом з ним смиряється й душа», — твердять богослови.

Один з харківських священників повчає, що праця є «шлях богоутвердження і душевного спасіння». Баптистський журнал «Братський вісник» вказує, що віруюча людина свою працю на землі повинна роз-

¹ Журнал Московской патриархии, 1964, № 1, стор. 58.

цінювати як служіння богу¹. Отут і виявляється несумісність релігійного і комуністичного ставлення до праці в розумінні її мети. Комуністична мораль закликає народ на трудові подвиги в ім'я комунізму, поліпшення життя народу, примноження його матеріальних і духовних багатств, зміцнення могутності соціалістичної Батьківщини. А захисники релігії повчають, що в праці на першому місці повинні бути не інтереси народу, не піклування про загальне благо, а «обов'язок перед богом» і своє особисте спасіння.

Надаючи праці лише морального значення, трактуючи її як позбавлення від гріхів, церковники відкидають її соціальну роль.

Праця є соціальною необхідністю, основою людського життя, людського суспільства. Вона була вирішальним фактором виділення людини з царства тварин. В певному розумінні вона створила саму людину. Релігія не може визнати цієї соціальної ролі праці, бо в такому випадку довелось би відмовитись від догмата про створення богом світу і людини.

Ось чому богослови не йдуть далі визнання праці як звичайного засобу підтримання людського існування на землі. А таке розуміння не розходиться з розумінням її як прокляття. З точки зору релігії праця — це не соціальна необхідність, а виконання заповіді бога, хрест, який віруючі повинні нести все своє життя за гріхи своїх прародителів Адама і Єви. І хоча ти працюєш не на себе, а на своїх гнобителів, все одно ти повинен любити таку працю, щоб догодити богові.

Комуністичне ставлення до праці характеризується тим, що кожен трудящий свідомо розуміє свій громадський обов'язок, внутрішньо переконаний у необхідності добровільно вкладати всі свої сили і здібності в загальну справу боротьби за комунізм.

«Комуністична праця — говорив В. І. Ленін — в більш вузькому і строгому значенні слова є безплатна праця на користь суспільства, праця, яка виконується не для відбуття певної повинності, не для одержання права на певні продукти, не за наперед встановленими і узаконеними нормами, а праця добровільна, праця без норми, праця, яка дається без розрахунку на оплату, без умови про оплату, праця за звичкою працювати на загальну користь і за свідомим (що перейшло у звичку) ставленням до необхідності праці на загальну користь, праця, як потреба здорового організму»².

З точки зору релігії поняття громадського обов'язку безглузде. Воно підміняється поняттям індивідуального спасіння. І якщо тільки виконання громадського обов'язку заважає «спасінню» душі, віруючий знаходить в релігії виправдання свого бажання не виконувати громадського обов'язку. Так звані істинно-православні християни, мовчальники, адвентисти-реформісти, «істинно-православна церква» та інші секти, які додержуються того ж «святого письма», що й православні і баптисти, знаходять в ньому виправдання не визнавати Радянської влади, не працювати в державних установах, жебрачити. Забороняючи займатися суспільно корисною працею, ці секти відкрито вчать віруючих вороже ставитись до праці на благо Батьківщини. І не тільки сектанти, а й віруючі всіх інших релігійних напрямків знаходять у релігії моральне виправдання порушень трудової дисципліни «заради спасіння» своєї душі.

¹ Див. «Братский вестник», 1961, № 4, стор. 34.

² В. І. Ленін. Твори, т. 30, стор. 469.

Саме в дні релігійних свят, коли віруючі повинні віддаватися молитві, а після молитви пияцтву, трапляється більш за все порушень трудової дисципліни і громадського порядку. До чого це призводить, придивімося на такому прикладі. В селі Борова Зміївського району Харківської області в 1964 році в третій бригаді колгоспу ім. Кірова під час релігійних свят було втрачено понад 1200 людино-днів. За цей час можна було б викопати і очистити 72 га цукрових буряків.

З точки зору комуністичної моралі людина, яка не трудиться і живе за рахунок інших, обкрадає суспільство, робить аморальний вчинок. А релігія вважає таких людей морально вищими ніж чесні трудівники, бо вони, бачте, більш віддаються молитві. Ще й сьогодні, на жаль, зустрічаються різні «угодники», «провидці», «подвижники», «блаженні», які в ім'я Христа ніде не працюють, а, прилаштувавшись біля церкви або монастиря, отрують людей релігійною сивухою і живуть за рахунок віруючих, не сіють, не жнуть, а збирають в житницю свою.

Ось ще приклад. 22 роки прожив у підземеллі мешканець села Андріївка Балакліївського району Харківської області Павло Сологуб. Він «пересидів» тут грізний час Великої Вітчизняної війни, важкий період післявоєнного відновлення народного господарства. І весь час Сологуб їв, пив і навіть ухитрявся відкладати на «чорний день» з пенсії, яку за його порадою дружина виклопотала за чоловіка, «загиблого» на війні.

Ось які моральні потворності виправдує релігія, якою Павло Сологуб прикривався як рятівним щитом.

Поняттю праці релігія надає широкого тлумачення. В це поняття вона вкладає молитви, пости, співання псалмів тощо, повчає, що блажен той, хто молиться так часто, що все життя його могло б бути названим тривалою молитвою. За релігією молитися — значить трудитися. Але ж яка користь суспільству від подібних видів «праці?». Аж ніякої. Більше того, вони наносять велику шкоду, бо виховують у людей почуття власного безсилля, обмежують їх колом своїх вузьких егоїстичних інтересів, не згуртовують, а розмежують людей.

Релігія ставить у приклад «святих», які все життя творили «подвиг молитви, посту і виснаження плоті», але нічого корисного для Батьківщини, для народу не зробили. Православна церква дуже вихваляє Сімеона Столпника, який понад 40 років простояв на стовпі в безперервних молитвах; Серафима Саровського, що тисячу днів і ночей простояв на камені і все своє життя провів у монастирі; преподобного Макарія Олександрійського, що тягав корзину з піском по пустелі доти, доки позбувся пихатого помислу займатися наукою, та багато інших.

Ці приклади ще раз показують, що релігійне ставлення до праці є негуманним і антипатріотичним, несумісним з вимогами комуністичної моралі. На противагу релігії комуністичне ставлення до праці розвиває в людях риси колективізму і взаємодопомоги, не розмежовує, а згуртовує їх. Взаємодопомога в роботі, в навчанні стала загальноприйнятою моральною нормою поведінки радянських людей. «Наша праця повинна відзначатися високою культурою і взаємодопомогою в досягненні мети» — говорить керівник бригади комуністичної праці Харківського велосипедного заводу Н. Я. Конищева¹.

Комуністичне ставлення до праці яскравіше виявляється в русі за комуністичну працю, в якому по країні вже беруть участь понад 30 млн.

¹Н. Я. Конищева. «Наша коммунистическая», Харьковское изд., 1961, стор. 14.

трудящих. Тільки в Харкові учасників цього руху налічується більше 300 тис. чоловік. Високого звання колективів комуністичної праці удостоєні 8400 бригад, близько 1400 цехів і ряд підприємств, а звання ударника комуністичної праці — 150 тис. чоловік.

Радянські люди вкладають у будівництво комунізму всі сили, знання і здібності, образно кажучи, всю душу. А релігія повчає, що душа належить богам і трудитися треба тільки заради «спасіння» своєї душі.

Захисники релігії часто говорять, що, мовляв, віруючі чесно і сумлінно працюють на благо Батьківщини. Дійсно, більшість віруючих так і робить. І все ж їх праця позбавлена радості життя, творчості, вона не зігріта любов'ю до життя, до людей, бо віруючий не сміє забувати, що крім «праці для миру» є ще «праця для бога», крім громадського обов'язку є ще обов'язок перед богом. Ось з точки зору релігії й виходить, що праця не має суспільного призначення, не є життєвою потребою людей.

Комуністичне ставлення до праці характеризується не тільки глибокою свідомістю громадського обов'язку, а й творчим підходом до справи. Яскравим підтвердженням цього є численні форми прояву творчого ставлення до праці радянських людей: товариства винахідників і раціоналізаторів, науково-технічні товариства, інститути робітників-дослідників, громадські науково-дослідні інститути тощо. В їх роботі на громадських засадах беруть участь мільйони новаторів, людей творчого пошуку.

У звітній доповіді ЦК КПРС ХХІІІ з'їздові Комуністичної партії Л. І. Брежнев говорив: «Сьогоднішні передовики, новатори виробництва — звичайні люди. Але вони виділяються тим, що досконало оволоділи технікою, свідомо служать суспільству, виявляють високі моральні якості, дух колективізму і самовіддано, з повною віддачею сил виконують перед народом свої обов'язки. Це люди немовби з майбутнього. Вони працюють так, як працюватимуть всі при комунізмі»¹.

На передовій лінії технічного прогресу стоять винахідники і раціоналізатори. В рядах їх Всесоюзного об'єднання налічується близько 4 млн. чоловік. За семирічку вони дали більше 25 млн. винаходів і раціоналізаторських пропозицій, що дало народному господарству економію більш 10 мільярдів карбованців. Силами членів науково-технічних товариств кожен рік конструюються і виготовляються тисячі нових машин, механізмів, апаратів і приладів для різних галузей народного господарства. Це і є приклади комуністичного ставлення до праці, її творчого характеру. Не молитвою, а творчою працею радянські люди вносять свій вклад в загальну справу будівництва комунізму. І дає їм натхнення на це не бог, не релігія, а турбота про загальний добробут людей, турбота про щасливе майбутнє людей комуністичного суспільства.

Натхнення творча праця є однією з важливих умов суспільного прогресу. Релігія ж своїми повчаннями сковує народну ініціативу, гасить творчу думку і тим самим гальмує історичний прогрес.

«Ніяка релігія, — говорив М. І. Калінін, — ніяке інше захоплення і порив не можуть дати людині стільки енергії, скільки дає свідомість того, що твоя робота вигідна не тільки для тебе, а й для народу. Ця

¹ Газ. «Радянська Україна», 30 березня 1966 р.

свідомість замінює тисячі богів, починаючи з православного і закінчуючи магометанським»¹.

Таким чином, релігійне ставлення до праці несумісне з комуністичним за своїми цілями, характером і призначенням. Релігійне ставлення до праці є антигуманним і антипатріотичним, серйозним гальмом в комуністичному суспільстві.

¹ М. И. Калинин. Статьи и речи. Партиздат, 1937, стор. 63.

ПРО РЕВОЛЮЦІЙНІ І ТРУДОВІ ТРАДИЦІЇ ЯК ФАКТОР КОМУНІСТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ

С. А. Канавенко

Комуністичне виховання — невід'ємна частина об'єктивного історичного процесу становлення комуністичної формації. Виховання всіх трудящих в дусі високої ідейності і відданості комунізму, комуністичного ставлення до праці і громадської власності, повне подолання буржуазних поглядів і нравів, всебічний і гармонійний розвиток особи — закономірності будівництва комунізму. Соціалізм і комунізм не можуть утвердитися без глибокої зміни свідомості людей, їх поглядів, нравів, звичаїв.

Одним з напрямків складного і багатогранного процесу формування ідейної переконаності і комуністичної свідомості є виховання на революційних традиціях робітничого класу, трудящих та їх авангарду — марксистсько-ленінських партій.

Традиції — це звичаї, правила поведінки, що передаються з покоління в покоління. В основі генезису і розвитку традицій кожної епохи, класів кінець кінцем лежить матеріальне виробництво. Однак це не виключає відносної самостійності і спадкоємності в розвитку традицій, сили інерції в передаванні їх від покоління до покоління.

Кожний новий спосіб виробництва породжує нові традиції у народів, класів, зберігаючи все позитивне з попередньої історії. В листі до П. В. Анненкова К. Маркс вказував, що люди не вільні у виборі своїх продуктивних сил, бо останні є продуктом діяльності попередніх поколінь. «Завдяки тому простому фактові, — писав Маркс, — що кожне наступне покоління знаходить продуктивні сили, добуті попередніми поколіннями, і ці продуктивні сили служать йому сировим матеріалом для нового виробництва, — завдяки цьому фактові утворюється зв'язок і в людській історії, утворюється історія людства, яка в тим більшій мірі стає історією людства, чим більше розвинулися продуктивні сили людей, а значить і їх суспільні відносини»¹.

Кожне нове покоління в своїй практичній діяльності продовжує успадковану діяльність попередніх поколінь навіть в умовах, які змінилися, і одночасно видозмінює її відповідно до нових обставин. Люди засвоюють досягнення минулого в сфері виробництва, суспільних відносин. Кожне нове покоління на перших порах засвоює і психологію, мораль, традиції свого середовища, класу, епохи і вже потім під безпосереднім і опосередкованим впливом суспільно-економічних відносин відкидає або модернізує з минулого те, що не відповідає новим умовам життя і діяльності.

¹ Листування Карла Маркса і Фрідріха Енгельса з російськими політичними діячами, Держполітвидав УРСР, 1953, стор. 13.

Спадкоємність і зміна традицій відбуваються не безболісно, не без боротьби. Нове, прогресивне завжди утверджується в боротьбі з старим, в боротьбі передових сил з реакційними, з тими силами суспільства, які відживають.

Живою тканиною історії є боротьба трудящих за поліпшення свого становища, за визволення від експлуатації. В процесі цієї боротьби складаються прогресивні традиції, які передаються з покоління в покоління, успадковуються, розвиваються, збагачуються. Критерієм прогресивності традицій є їх відповідність об'єктивним потребам суспільного розвитку. Оразу ж, як тільки традиції, що утвердилися, заходять у конфлікт з потребами суспільного життя, передові класи, які виступають носіями суспільного прогресу, розгортають боротьбу проти них і таким чином поступово досягають їх подолання.

Класи, які відживають, чіпляються за старі традиції, намагаються закріпити їх, бо це відповідає їх інтересам.

В сучасну епоху для капіталізму, як відмітив ЦК КПРС у звітній доповіді XXIII з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу, наближаються все важчі часи. Його неминуча загибель стає все очевиднішою¹. Буржуазія в цих умовах намагається всемірно закріпити найдикиші традиції експлуаторських класів попередніх епох: ненависть до народних мас, сваволю, використання грубої сили в боротьбі з силами прогресу. Орієнтуючись на минуле, вона підтримує й віру в чаклунство, і культ астрології, і агресивність. Професор Л. Гурко в книзі «Кризис американського духа», характеризуючи процеси, що відбуваються в духовному житті США, пише: «Нумерологія, френологія, віра в передчуття, спіритизм, фізичні прояви духу... словом, все, що становить обширний світ несвідомого, розпустилося тут пишним цвітом. Як і раніш, широко розповсюджена віра в чаклунство і навіть тепер відомі випадки вбивства «відьом». Один з найпопулярніших культів — астрологія вважається мало не важливою галуззю науки»².

Трудящі, молодь, які перебувають під впливом традицій народної боротьби за незалежність, мир, демократію, соціалізм і комунізм, являють загрозу для реакції. Тому реакція намагається фальсифікувати історію, визвольну боротьбу народів.

Носіями передових традицій у сучасну епоху є робітничий клас, трудящі і їх авангард — марксистсько-ленінські партії. В процесі боротьби за перемогу соціалістичної революції, за перемогу соціалізму і комунізму склалися і розвиваються такі традиції, як вірність принципам пролетарського інтернаціоналізму, соціалістичний патріотизм, самовіддана боротьба з експлуаторами, бережне ставлення до соціалістичної власності, підпорядкування особистих інтересів громадським, самовіддана праця на благо соціалістичного і комуністичного суспільства тощо.

Революційні і трудові традиції є уособленням героїчного минулого робітничого класу і всіх трудящих. Ці традиції дорогі прогресивним силам не тільки як данина героїчному, самовідданому, але й як могутній фактор виховання молоді. Завойовані в минулому в боротьбі з силами реакції перемоги, їх економічні і соціально-політичні результати, які увінчали ці перемоги, владно кличуть множити і розвивати благо-

¹ Див. Звітня доповідь ЦК КПРС XXIII з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу. Газ. «Радянська Україна», 30 березня 1966 р.

² Л. Гурко. Кризис американского духа. М., Изд-во иностранной литературы, 1958, стор. 203.

родне і велике минуле, спонукають до нових беззавітних подвигів на всіх фронтах сучасного світового революційного руху.

Революційні традиції робітничого класу і всіх трудящих різних країн, передові традиції народів країн соціалізму закликають до дії, сприяють натхненній боротьбі за революційне перетворення різних сторін суспільного життя. Вони прискорюють суспільний розвиток. В умовах соціалізму революційні і трудові традиції, які склалися в суспільстві, згуртовують людей, виступають одним з джерел їх творчої діяльності, новаторства. Повсякчасна турбота про зміцнення і примноження суспільної власності, ентузіазм і трудова доблесть людей прискорюють розвиток матеріального виробництва. Прогресивні традиції впливають на духовне життя суспільства, сприяють прискоренню утвердження соціалістичної і комуністичної культури, подоланню пережитків капіталізму в свідомості людей, благодійно впливають на формування світогляду, на вироблення у трудящих високих моральних якостей.

Все це свідчить про те, що потенціальні можливості прискорення розвитку світового революційного процесу і становлення комуністичного суспільства не можуть бути повністю використані без раціонально поставленої виховної роботи трудящих і насамперед молоді на передових, прогресивних традиціях борців попередніх поколінь за визволення людства від експлуатації, за побудову найсправедливішого суспільства на землі.

Марксистсько-ленінські партії завжди піклувались і піклуються про утвердження і поширення нових, прогресивних традицій. В. І. Ленін вважав, що революційні традиції повинні служити маяком у справі виховання мас. Шість десятиріч тому він писав, що «молодим робітникам потрібен досвід старих борців проти гноблення й експлуатації, борців, які провели багато страйків, брали участь в ряді революцій, умудрені революційними традиціями і широким політичним кругозором»¹.

Кілька років згодом В. І. Ленін знову закликав революційну демократію «захищати і розвивати традиції великої революційної боротьби, наполегливо і неухильно підготовляючи чимраз ширші і свідоміші маси борців з молодих поколінь робітничого класу»².

Завдання виховання, особливо підростаючого покоління, ніколи не можуть бути вичерпані до кінця, не можуть бути забуті або відсунуті на другий план. Це впливає з самого об'єктивного процесу життя суспільства, яке перебуває в повсякчасному русі, зазнає постійних змін. Виховання тих, хто повинен продовжити і довести до кінця справу, розпочату старшими поколіннями борців за комунізм, — справа першорядної ваги.

Тепер в усьому світі з'явилися нові можливості для виховання молоді і залучення її до боротьби за здійснення комуністичних ідеалів. Про розширення цих можливостей свідчать такі всесвітньоісторичні явища, як перетворення соціалізму в вирішальний фактор сучасного світового розвитку і вступ капіталізму в новий, третій етап загальної кризи.

Різке загострення суперечностей світового капіталістичного господарства, небувале посилення політичної реакції по всіх лініях, відмовлення від буржуазних свобод, тенденція до фашизації суспільних порядків, глибока криза буржуазної політики та ідеології — все це штовхає

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 11, стор. 362.

² В. І. Ленін. Твори, т. 16, стор. 228.

маси до боротьби, до засвоєння і розвитку традицій революційної боротьби.

Саме життя в капіталістичних країнах підводить молодь до розуміння того, що вона може знайти своє місце в суспільстві тільки тоді, коли буде ліквідовано капіталістичний лад. Інтереси молоді в усіх країнах об'єктивно на боці сил, які борються за соціальний прогрес. Московська нарада представників комуністичних і робітничих партій 1960 року в прийнятій Заяві, враховуючи ці обставини, відмітила: «Нині з'явилися нові можливості для залучення до боротьби за мир і демократію і за великі ідеали комунізму молодого покоління»¹.

Комуністичні партії капіталістичних країн залучають молодь до боротьби проти буржуазії, використовують всі можливості для виховання її на революційних традиціях. Член Виконавчого комітету Комуністичної партії Іспанії Сантьяго Альварес пише в зв'язку з цим: «Ми прагнемо спертися на позитивні традиції руху, відродити і розвивати їх, водночас ми прагнемо допомогти зживанню його негативних традицій. Тверезо і всебічно враховуючи процеси змін, породжені в робітничому класі і робітничому рухові поразкою і терором, компартія водночас завжди робила максимум можливого, щоб протистояти деморалізуючим тенденціям, щоб допомогти новому поколінню іспанського пролетаріату виробити класову свідомість, щоб зміцнити в ньому віру в свої сили»².

Буржуазія своєю вовчою мораллю, хижим егоїзмом та індивідуалізмом отрує душі молодих людей і намагається переконати громадськість у наявності «кризи молоді». А тимчасом боротьба молоді за мир, за демократію, за національну незалежність, за соціалізм аж ніяк не свідчить про таку «кризу». Політична пасивність деякої її частини, зростання злочинності і хуліганства серед молодих людей свідчать про кризу тієї суспільної системи, в якій живе молодь, про кризу духовного життя капіталістичного світу.

Комуністи бачать, що молодь відображає ту соціальну дійсність, в якій вона живе, мріє, працює. Порочні дії молоді в буржуазних країнах є наслідком впливу середовища, оточуючої атмосфери. Для того, щоб діяльність молоді була плідотною, щоб її сили і енергія мали мету, комуністичні партії несуть молоді марксистсько-ленінську ідеологію, привчають її цінити і віддавати належне борцям за соціальний прогрес.

У роботі серед робітничої, сільської і студентської молоді вони використовують і дискусії, і збори, і лекції, і організацію марксистських гуртків, і роботу в демократичних студентських організаціях, і поширення марксистської літератури.

Деякі комуністичні партії створили комісії для вивчення проблем, зв'язаних з роботою серед молоді, розробляють і здійснюють конкретні заходи для вдосконалення цієї роботи. В деяких партіях вжито заходів до того, щоб кожен молодий комуніст працював в одній з юнацьких організацій, налагоджена підготовка кадрів з комуністів для роботи серед молоді. Комуністична партія Франції, наприклад, провадить диференційовану роботу серед молоді: робітників, школярів, учнів на виробництві, серед дівчат, студентів, сільської молоді. Рух комуністичної

¹ Документи Народи представників комуністичних і робітничих партій. Держполітвидав УРСР, 1960, стор. 39.

² Ж. «Проблеми мира и социализма», 1964, № 4, стор. 70.

молоді тут тепер об'єднує чотири комуністичні організації: спілку комуністичної молоді, спілку дівчат, спілку студентів-комуністів, спілку сільської молоді Франції. Національні бюро цих організацій разом становлять Національну раду руху, яка координує діяльність організацій в загальнонаціональному масштабі¹.

У країнах соціалістичного табору комуністичні партії з метою виховання молоді на революційних і трудових традиціях трудящих широко використовують школи, вузи, позашкільні дитячі і культурно-освітні заходи, пресу, радіо, телебачення.

У всіх школах Чехословаччини, наприклад, починаючи з третього класу, ведеться курс «промадського виховання». В програмі курсу передбачене вивчення організації народної влади. Учні знайомляться з діяльністю Комуністичної партії Чехословаччини, з життям Радянського Союзу, з розвитком руху прихильників миру.

Найбагатший матеріал для виховання підростаючого покоління на прогресивних традиціях дає історія. Викладання її в школах і вузах, поширення історичних знань через пресу, радіо, телебачення, лекційну пропаганду забезпечує формування правильних уявлень про те, як склалися традиції, про роль і значення передових, прогресивних традицій у розв'язанні насущних проблем сучасності. Саме історія, розкриваючи героїчну боротьбу народів проти соціального гноблення, показуючи пролетарський революційний рух під керівництвом марксистсько-ленінських партій, героїчну працю трудящих, які будують соціалізм і комунізм, пробуджує і розвиває прагнення самовіддано боротися за благородні ідеали, наслідувати і множити прогресивні традиції трудящих.

Комуністичні і робітничі партії країн соціалізму добиваються підвищення рівня викладання історії, вдосконалення пропаганди історичних знань.

Прогресивні, як і всякі інші традиції, складаються в місцевих, локальних рамках (підприємство, навчальний заклад, район, область), вони виникають на ґрунті національних і багатонаціональних держав і, нарешті, на основі спільності інтересів трудящих різних країн і народів. На нинішньому етапі суспільного розвитку найголовнішою основою складання традицій є національна, державна, бо боротьба за соціальний прогрес провадиться насамперед і головним чином на національному ґрунті. Разом з тим боротьба пролетаріату і всіх трудящих за своє визволення по суті є інтернаціональною. В нашу епоху все більше розвиваються і поглиблюються всілякі зносини між націями, ламаються національні перегородки. Інтенсивно розвивається процес зближення і злиття соціалістичних націй. Все це сприяє розвиткові традицій інтернаціонального порядку (спільна революційна боротьба, солідарність у цій боротьбі, взаємний обмін матеріальними і духовними цінностями тощо).

У комуністичному вихованні важливі прогресивні традиції і національні, і інтернаціональні, і локальні. Їх протиставлення неприпустиме. Перебільшення значення національних традицій і недооцінка, ігнорування інтернаціональних традицій, тенденція до національної чванливості суперечать самій природі комуністичного виховання.

Марксистсько-ленінські партії в своїй практичній діяльності враховують національні особливості з таким розрахунком, щоб всіляко сприяти ліквідації віджилих, реакційних національних традицій, розви-

¹ Ж. «Проблеми мира и социализма», 1961, № 10, стор. 77.

вають прогресивні національні і водночас збагачують їх прогресивними інтернаціональними традиціями. Вони провадять боротьбу з концепцією «опори на власні сили» в будівництві соціалізму і комунізму, бо ця концепція суперечить об'єктивним закономірностям суспільного розвитку, становлення нового суспільного ладу.

Важливість виховання молоді на революційних і трудових традиціях зростає в період будівництва комунізму. До настання цього етапу створення нового суспільства молодь віддається в часі від героїчних подвигів трудящих в умовах панування експлуататорів, соціалістичної революції і соціалістичного будівництва. Ці покоління молоді не зазнали тих труднощів, долаючи які її батьки мужніли, вчилися високо цінити кожне благо, здобуте в запеклій боротьбі. Молодь не може знати з практики про класову боротьбу, безробіття, національну дискримінацію, безправ'я і приниження гідності простої людини. Крім того, мільйони молодих людей завдяки широким можливостям здобути освіту, пізніше ніж представники старшого покоління вступають на шлях самостійного трудового життя. Це позначається на зрілості, досвідченості молодих людей.

Тому комуністична партія Радянського Союзу приділяє велику увагу виконанню ленінських вказівок про дотримання революційної спадкоємності у вихованні підростаючого покоління. В рішеннях XXII з'їзду КПРС відмічалось, що одне з важливих завдань комсомолу полягає в тому, щоб виховувати молодь «на героїчних традиціях революційної боротьби, на прикладах самовідданої праці робітників, колгоспників, інтелігенції, на великих ідеях марксизму-ленінізму»¹.

XXIII з'їзд КПРС, визначаючи важливість виховання на передових традиціях, з новою силою підкреслив: «Виховання комсомолу, молоді на революційних передових і бойових традиціях радянського народу і Комуністичної партії — одне з найважливіших завдань»².

У Радянському Союзі останніми роками виробилися нові різноманітні форми виховної роботи на прогресивних традиціях: проведення «днів революційних і трудових традицій», вшанування робітничих династій, зустрічі представників різних поколінь, посвята в робітничий клас, екскурсії по історико-революційних місцях тощо. Широко практикується проведення тематичних конференцій і вечорів, присвячених революційним і трудовим традиціям заводів, районів, міст. На ряді підприємств комсомольці почали створювати історію своїх організацій.

У Києві з метою виховання молоді на революційних і трудових традиціях партії і народу при всіх райкомах комсомолу створені ради старих комуністів. Їх члени виступають на підприємствах, в установах. При міськкомі ЛКСМУ працює рада ветеранів комсомолу, до складу якої входять колишні комсомольські працівники, делегати з'їздів ВЛКСМ, ЛКСМУ, учасники комсомольських будов, герої праці, герої громадянської і Великої Вітчизняної воєн. Члени рад старих комуністів і ветеранів комсомолу беруть участь в проведенні урочистих молодіжних зборів і традиційних свят, у прийомі до лав ВЛКСМ³.

¹ XXII з'їзд КПРС. Стенографічний звіт. Том III, К., Держполітвидав, 1962, стор. 224.

² Резолюція XXIII з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу на звітну доповідь Центрального Комітету КПРС. Газ. «Радянська Україна», 10 квітня 1966 р.

³ Див. «Блокнот агітатора» (Отдел пропаганды и агитации ЦК КП Украины). 1965, № 15, стор. 14.

Враховуючи важливість виховання підростаючого покоління на революційних і трудових традиціях, партійні, профспілкові і комсомольські організації в ряді місць створили музеї і музейні кімнати на промислових підприємствах, у колгоспах, радгоспах, школах, вузах. У Донецькій області на шахтах, заводах, у селах працює більше двадцяти кімнат-музеїв. На шахтах ім. Артема в Дзержинську, «Кочегарка» в Горлівці, на Старо-Краматорському машинобудівному заводі, в селі Єлисаветівці Мар'їнського району музеї мають багато цінних експонатів і документів, які розповідають про героїчне минуле Донецького краю¹.

На Херсонському текстильному комбінаті новаків урочисто посвячують в текстильники. Ветерани праці передають естафету поколінь, знайомлять з традиціями колективу. Біля прапору комсомольської організації молоді робітники урочисто клянуться з честю нести високе звання робітника².

На шахті № 5 ім. В. І. Леніна в Горлівці встановили такий порядок: кожен молодий гірник перш ніж спуститися в забій відвідує музей трудової слави, з ним проводять бесіду ветерани праці, знайомлять з минулим і сьогодишнім колективу. Кожному новакові показують розрахункову книжку В. І. Леніна, який є почесним забійником шахти.

Знайомлячись з історією промислових підприємств, молоді робітники проймаються ідеалами старших і заявляють про свою рішучість вчитися у них боротись за щасливе майбутнє, свято берегти і множити традиції своїх батьків. У книзі відзвітів заводу ім. Малишева (Харків) є такий запис молодих робітників:

«Ми, молоді робітники механічного цеху, дякуємо своїм старшим товаришам за великий вклад у революційну боротьбу. Познайомившись з експонатами музею, ми кажемо: нам є в кого вчитися, з кого брати приклад³.

Вихованню молоді сприяють створені на багатьох заводах, у колгоспах і радгоспах «Книги вічної слави». На Полтавщині, наприклад, в усіх селах ведуться такі книги. До них заносяться імена земляків-революціонерів, видатних діячів Комуністичної партії і Радянської держави, які загинули в боротьбі за владу Рад у період Великої Жовтневої соціалістичної революції і громадянської війни, в боях з німецько-фашистськими загарбниками, а також імена активістів, передовиків виробництва, які померли у післявоєнні роки⁴. Імена цих людей заносяться в книгу за рішенням зборів первинних партійних організацій, а при наявності в населеному пункті декількох партійних організацій — за рішенням зборів комуністів селища або села, виконкому місцевої Ради депутатів трудящих, правління колгоспів і дирекції радгоспів.

Великий вплив на молодь мають збори, присвячені традиціям виробничих колективів, молодіжні клуби «Дружба», «Знаменних зустрічей і цікавих повідомлень». Так, на заводі «Арсенал» (Київ) у 1965 р. було влаштовано «Свято борців і трудівників». Спочатку учасники свята подивилися кінокадри про дні революційної боротьби «Арсеналу» за владу Рад, потім ветерани заводу внесли в зал червоний заводський прапор, який вони вперше підняли 48 років тому. На почесну

¹ Партійний архів Донецької області, ф. 326, оп. 60, спр. 2, арк. 194.

² Газ. «Комсомольское знамя», 17 грудня 1965 р.

³ Газ. «Червоний прапор», 10 травня 1963 р.

⁴ І. М. Буланний. Ідеологічна робота на селі. Харків, вид-во «Прапор», 1964, стор. 55

вахту коло прапора стали представники трьох поколінь: учасник Жовтневої революції, член КПРС О. Кураков, член ВЛКСМ М. Новак і юна піонерка. Хвилиною мовчання присутні вшанували пам'ять тих, хто загинув на барикадах під час славетного збройного повстання арсенальців проти контрреволюційної Центральної Ради. Потім відбулася церемонія присяги на нові звершення перед овіяним славою бойовим червоним стягом. Від імені кадрових арсенальців коротку промову вголосив майстер «Золоті руки» Герой Соціалістичної Праці Г. Я. Царик. Нарешті прозвучала клятва молодих виробничників С. Марачковського, І. Ковтуна, П. Коновалова, А. Пономаренка, Л. Горбенка, М. Будникова, яких у цей день прийняли в комсомол та яким ветерани вручили комсомольські білети.

У вихованні молоді на революційних і трудових традиціях радянського народу є однак і недоліки. Розмах цієї роботи в деяких районах країни малий. Окремі юнаки і дівчата іноді нехтують доблестю попередніх поколінь, нігілістично ставляться до їх праці. Таке явище не випливає ні з природи радянського суспільства, ні з характеру радянської молоді. Воно є наслідок недостатньої уваги частини партійних, комсомольських і профспілкових організацій до виховання молоді. Воно виникло також внаслідок того, що в друкованій і усній пропаганді аж до жовтневого і листопадового Пленумів ЦК КПРС 1964 року допускався односторонній погляд на історію радянського суспільства, особливо періоду соціалістичного будівництва. На перший план виставлялися недоліки і помилки минулого, а великі, справді героїчні діла партії і народу досить часто заслонялися, залишалися в тіні. Висвітлення історії партії і народу крізь призму недоліків і помилок минулого неспроможне, не наукове і завдає шкоди вихованню молоді.

У діючих програмах з суспільних наук, за якими провадиться навчальна робота в вузах, усе ще мало приділяється уваги вислітленню корінних питань історії міжнародного революційного руху. Вивчення історії КПРС, філософії і політичної економії недостатньо пов'язується з історією, теорією і практикою міжнародного комуністичного і робітничого руху. Посилення і розширення цього зв'язку сприяло б підвищенню рівня викладання марксизму-ленінізму і особливо поліпшенню виховання студентської молоді на революційних традиціях міжнародного робітничого руху.

Справі виховання на революційних і трудових традиціях покликане служити вивчення історії місцевих партійних організацій, якому не завжди і не скрізь надається належна увага.

Революційні і трудові традиції мають своєю основою глибоку відданість і вірність трудящим, їх інтересам і цілям, справі соціалізму і комунізму, братерське співробітництво країн соціалістичного табору, а також класову солідарність з трудящими всього світу. Ці традиції мають справді революційно-перетворювальний характер і є одним з факторів прискорення суспільного прогресу. Чим більше передові традиції захоплюють маси, тим більша їх матеріальна сила.

Удосконалення виховної роботи на прогресивних традиціях і боротьба з старими, які відживають свій вік, традиціями, що підтримуються відживаючими силами суспільства, є важливим фактором комуністичного виховання і насамперед підростаючого покоління.

СПІВВІДНОШЕННЯ ОБ'ЄКТИВНОГО ТА СУБ'ЄКТИВНОГО В ПРАКТИЦІ ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНОЇ СОЛІДАРНОСТІ

І. Д. Євдокимова

Марксизм науково розв'язав питання про співвідношення об'єктивного і суб'єктивного у соціальній дійсності. К. Маркс і Ф. Енгельс, діалектико-матеріалістично розв'язавши питання про співвідношення суспільного буття і суспільної свідомості, показали, що під поняттям об'єктивної сторони суспільства розуміється те, що в діяльності людей є первинним, являє собою матеріальні процеси, які не залежать від волі людей, і визначає духовні процеси соціального життя.

Суб'єктивна сторона суспільного розвитку включає в себе свідому, доцільну діяльність народних мас, партій, держав і всіх громадських організацій, їх організованість і рішучість у досягненні поставлених завдань.

Діалектика взаємовідношень об'єктивних і суб'єктивних сторін історичного процесу привертає увагу все більшої кількості радянських дослідників¹.

Правильне розв'язання цього корінного питання марксистської теорії дає змогу науково розв'язати й інші різноманітні питання, висунуті ходом суспільного розвитку, зокрема дозволяє проаналізувати співвідношення об'єктивного та суб'єктивного у практиці міжнародної солідарності пролетаріату.

К. Маркс і Ф. Енгельс показали, що об'єктивна основа пролетарського інтернаціоналізму виникає як закономірний результат суспільного розвитку². Ці теоретичні положення були висунуті на противагу утопічним поглядам Мореллі, Оуена та інших мислителів, які свої мрії про велику дружбу народів не пов'язували з конкретно-історичними соціальними умовами життя³.

Об'єктивною основою виникнення необхідності інтернаціональної солідарності пролетаріату було саме становище робітничого класу в ка-

¹ Ф. В. Константинов. О стихийности и сознательности в рабочем движении. «Философские записки», т. IV, М., 1960.

П. Н. Федосеев. Коммунизм и философия. Изд-во АН СССР, М., 1962.

Он же. Диалектика современной эпохи. «Наука», М., 1966. Б. А. Чагин. Анализ В. И. Ленинским роли субъективного фактора в общественной жизни. «Вопросы философии», № 4, 1963.

Г. А. Глезерман. Материалистическая диалектика исследования закономерностей развития социализма. «Диалектика современного общественного развития. Материалы Совещания по современным проблемам материалистической диалектики 7—9 апреля 1965 г. «Наука», М., 1966 г.

Он же. Соотношения объективных условий и субъективного фактора в строительстве коммунизма. «Знание», М., 1966.

² Див. К. Маркс, Ф. Енгельс, В. Ленін. «О пролетарском интернационализме», Госполитиздат, М., 1957.

³ Див. Морелли. Кодекс природы или истинный дух ее законов. Изд. АН СССР, стор. 207, пункт XII.

піталістичному суспільстві. Капіталізм створює велику машинну промисловість, у гігантських розмірах розвиває виробничі сили, створює небачені засоби зв'язку, всесвітній ринок. Капітал намагається поширити своє панування на інші країни, ламає в своєму розвитку вузькі національні рамки господарств і насильно втягує їх у кругообіг світового ринку; він стає міжнародною силою, виникають міжнародні об'єднання капіталістів.

Але з появою буржуазії розвивається і зміцнюється пролетаріат. Щоб жити, він змушений продавати свою робочу силу, яка є таким же товаром, як і всякий інший предмет торгівлі капіталістичного суспільства.

Боротьба пролетаріату проти буржуазії проходить ряд етапів. З боротьби окремих робітників проти окремих капіталістів, з боротьби робітників окремої галузі праці поступово виростає згуртована боротьба всього класу пролетарів проти всього класу буржуазії¹.

Отже, об'єктивні умови інтернаціональної солідарності в капіталістичному суспільстві випливають з умов розвитку самого капіталістичного суспільства, його виробництва, із становища робітничого класу в цьому суспільстві.

Разом з розвитком міжнародних зв'язків капіталу все більше зростає необхідність і створюється можливість інтернаціонального об'єднання робітничого класу. Успіх боротьби пролетаріату різних країн за своє звільнення ставиться в пряму залежність від спільної боротьби проти міжнародного капіталу.

Переростання капіталізму в його вищу стадію — імперіалізм приводить до дальшого зміцнення і розширення об'єктивної основи можливого об'єднання робітників різних національностей. В епоху імперіалізму В. І. Ленін писав, що все господарське, політичне, духовне життя все більше інтернаціоналізується уже при капіталізмі, що об'єднання робітників усіх країн викликається об'єктивною необхідністю².

Об'єктивні умови неодмінно включають в себе взаємозв'язки внутрішніх і зовнішніх умов у зміцненні міжнародної солідарності пролетаріату кожної країни. Без розв'язання цього питання не можна правильно зрозуміти питання про об'єктивну основу пролетарського інтернаціоналізму.

Діалектика внутрішнього і зовнішнього яскраво виражена у славновісному положенні марксизму: «Ніяка нація не може стати вільною, продовжуючи в той же час пригноблювати інші нації»³.

Об'єктивна основа пролетарської солідарності в умовах Росії складалась під впливом, з одного боку, внутрішніх умов формування багатонаціонального пролетаріату країни, з другого — під впливом становища Росії серед інших країн.

Наприкінці XIX і на початку XX ст. в Росії формується робітничий клас різних пригноблених царизмом національностей. Сам процес розвитку капіталізму створював необхідні передумови для зближення російського робітничого класу з пролетаріатом інших національностей. Наприклад, у складі гірників Донбасу в 1893 р. тільки 1/8 частина була місцевих, а близько 7/8 — зайшлих. Це були головним чином прибулі

¹ Див. К. Маркс, Ф. Енгельс. Соч., т. 4, стор. 373, 2 вид.

² Див. В. І. Ленін. Твори, т. 20, стор. 11.

³ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 2, стор. 92—93, т. 20, стор. 11, т. 22, стор. 91—92.

з Тульської, Курської, Воронежської, Тамбовської та інших російських губерній¹.

На Олександрівському заводі Катеринославської губернії серед робітників було: росіян — 67%, українців — 30%, поляків — 2%, євреїв — 0,3%, інших національностей — 0,7%. В бакинських нафтових районах на кінець 90-х років національний склад був надзвичайно строкатий: росіян — 18—20%, вірмен — 25—29%, іранців — 19—21%, татар — 12—13%². У Ризі в 900-х роках нараховувалось до 70 тис. робітників, з них 50% латишів, 15% росіян, 15% литовців, решта розподілялась між поляками, естонцями, євреями та іншими національностями³.

Якщо порівняти дані про національний склад пролетаріату з загальною кількістю населення, то росіяни, що становили 43% всього населення країни, склали 61% пролетаріату країни. Відповідно: українці — 17,4%, українці-робітники — 6,8% пролетаріату країни, білоруси — 4,57%, білоруси-робітники — 1,4%, поляки — 6,1%, поляки-робітники — 8,4% і т. ін.⁴.

Говорячи про місце Росії серед капіталістичних країн, В. І. Ленін відзначав, що «міжнародний капітал простяг уже свою руку і на Росію. Російські робітники простягають руки міжнародному робітничому рухові»⁵.

В умовах капіталістичного суспільства об'єктивна основа згуртування і об'єднання пролетаріату визначається насамперед розвитком промислового виробництва, яке зрівнює становище робітника в процесі праці. У розвитку самого суспільства розвивається і видозмінюється об'єктивна основа пролетарської солідарності.

Очевидно, не можна з об'єктивних умов виключати інтернаціональні риси революційних ситуацій і самих революцій, якщо вони навіть не закінчувались у певних умовах перемогою. Безперечно, однією з найважливіших рис буржуазно-демократичної революції 1905—1907 рр. було залучення до неї багатонаціонального населення Росії⁶. З перемогою Великої Жовтневої соціалістичної революції об'єктивна основа пролетарської солідарності набуває якісно нових рис.

Жовтнева соціалістична революція назавжди покінчила з експлуатацією людини людиною в нашій країні, ліквідувала національну нерівність і національне гноблення. Вона створила всі необхідні передумови для торжества марксистсько-ленінської національної політики, політики дружби і взаєморозуміння народів. Жовтнева соціалістична революція стала початком і передумовою світової революції. Після Жовтня 1917 р. ці факти стали вирішальними в об'єктивних умовах міжнародної солідарності пролетаріату.

Нові риси об'єктивних умов інтернаціоналізації відбилися в такій загальній історичній закономірності, як неможливість переходу від капіталізму до соціалізму без ліквідації національного гноблення, без

¹ А. Г. Рашин. Формирование промышленного пролетариата в России. Соц. экгиз, 1940, стор. 341—342.

² А. А. Нестеренко. Очерки истории промышленности и положения пролетариата Украины в к. XIX и н. XX вв. Госполитиздат, стор. 158.

³ «Искра», № 47.

⁴ А. Д. Молочко. Некоторые особенности развития многонационального рабочего класса России и разработка большевистской партией вопроса о воспитании его в духе пролетарского интернационализма. Сб. науч. работ Белорусского гос. ун-та, 1958, вып. I, стор. 18.

⁵ В. И. Ленин. Твори, т. 2, стор. 93.

⁶ Див. Пятьдесят лет первой русской революции. Госполитиздат, 1955, стор. 3.

встановлення рівноправності й братерської дружби між народами, без впровадження в життя принципів пролетарського інтернаціоналізму.

Перемога Великого Жовтня і встановлення диктатури пролетаріату в Росії створили необхідні політичні, економічні й ідеологічні умови для втілення в життя ленінської програми національно-державного будівництва, для встановлення справжнього довір'я і братерської дружби між народами нашої країни.

Програма Комуністичної партії Радянського Союзу підкреслює, що комуністичне будівництво означає новий етап у розвитку національних відносин в СРСР, який характеризується дальшим зближенням націй і досягненням їх повної єдності. Будівництво матеріально-технічної бази комунізму веде до ще тіснішого об'єднання радянських народів¹.

Створення світової системи соціалізму визначило нові риси об'єктивної основи інтернаціональної солідарності трудящих.

У Програмі Комуністичної партії Радянського Союзу сказано: «Виникнення Союзу Радянських соціалістичних Республік, а потім світової системи соціалізму — це початок історичного процесу всебічного зближення народів. У братерській сім'ї соціалістичних держав із зникненням класових антагонізмів зникають і антагонізми між націями. Розквіт культури народів соціалістичної співдружності супроводиться все більшим взаємозбагаченням національних культур, активним формуванням інтернаціоналістичних рис, характерних для людини соціалістичного суспільства»².

Об'єктивні умови інтернаціональної солідарності пролетаріату не є даними раз і назавжди. Вони складаються з певного рівня розвитку, який передбачає відповідне машинне виробництво, і відбивають особливе становище робітничого класу в умовах капіталізму й імперіалізму. Вони включають у себе інтернаціональні риси революційних виступів робітничого класу і революційних ситуацій, співвідношення класових сил на міжнародній арені і розвиток національно-визвольної боротьби, відбивають діалектику внутрішніх і зовнішніх обставин у взаємовідносинах між націями. Об'єктивні умови набувають нових якісних рис у зв'язку з такими грандіозними подіями в історії, як перемога Жовтневої соціалістичної революції й утворення світової системи соціалізму.

Аналіз об'єктивних умов неодмінно передбачає виділення суб'єктивних сторін суспільного розвитку, тільки їх взаємовідношення може дати вірну картину суспільного розвитку. Суб'єктивний момент — це свідомо, цілеспрямована діяльність народних мас, партій, держави, інших установ і громадських організацій їх організованість і рішучість у досягненні поставлених завдань. Всяка політична діяльність відбувається у взаємодії її об'єктивних і суб'єктивних сторін. Практична діяльність людини суб'єктивна в тому значенні, що вона спрямовується і регулюється свідомістю, яка здійснює вибір мети і конкретних об'єктів пізнання, практики, а також шляхів і засобів досягнення цієї мети³.

Діалектичне співвідношення об'єктивних і суб'єктивних факторів у процесі суспільного розвитку полягає в тому, що на певному етапі історичного процесу, коли об'єктивна сторона як головна умова розвитку суспільства уже підготовлена попереднім етапом, вирішальним стає суб'єктивний фактор.

¹ Див. Програма КПРС, Держполітвидав УРСР, 1962, стор. 100.

² Там же, стор. 20.

³ Див. Ю. Ф. Бухалов. О соотношении субъективного и объективного в познавательном образе. Ж. «Вопросы философии», 1961, № 5.

Отже, суб'єктивна сторона у практиці інтернаціональної солідарності включає в себе: усвідомлення необхідності активної діяльності по інтернаціональному вихованню мас та інтернаціональному згуртуванню робітничого класу; доцільну діяльність у цьому напрямку окремих осіб, які раніше інших усвідомили цю необхідність; зміцнення принципів інтернаціоналізму в організаціях робітничого класу; вірність пролетарському інтернаціоналізму партій робітничого класу, соціалістичних держав; виконання конкретно-історичних завдань по інтернаціональному вихованню трудящих; постійне відкрите викриття всіх форм націоналізму, шовінізму, космополітизму.

Пролетарський інтернаціоналізм—ідеологія і політика міжнародної солідарності робітників і трудящих усіх країн у їх боротьбі за звільнення від гніту і експлуатації, за перемогу нового суспільного ладу — комунізму. Пролетарський інтернаціоналізм — це почуття єдності робітників, міжнародна солідарність трудящих усіх країн, братерство людей праці і боротьба за повалення панування буржуазії, знищення імперіалізму. Це відстоювання свободи і рівності всіх народів, співробітництва і дружби між ними з метою добровільного їх об'єднання, надання допомоги народам колоній і молодих країн, які розвиваються. Це — певний тип відносин між національними загонами робітничого класу, а тепер і між соціалістичними державами, а також активна боротьба проти націоналізму, шовінізму, космополітизму, національної замкнутості, вузькості, обмеженості¹.

Ідеологія пролетарського інтернаціоналізму відбиває об'єктивні умови становища робітничого класу і має і загальнодемократичний, і соціалістичний зміст. Суб'єктивний момент практики пролетарської солідарності виражається в тому, що видозмінюються конкретні завдання інтернаціональної діяльності, і людина повинна це усвідомити, осмислити, зробити керівним і спрямовуючим у своїй практичній діяльності.

Ось чому В. І. Ленін учив, що вірність інтернаціоналізму полягає не в словесному визнанні солідарності пролетаріату, а в умінні при будь-якому рішенні будь-якого конкретного питання бачити, в чому і як виражаються вимоги інтернаціоналізму, і боротись за них, враховуючи співвідношення класових сил пролетаріату, який бореться, і конкретні завдання революційної боротьби².

Вся теоретична і практична діяльність К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна є великим прикладом саме такої вірності пролетарському інтернаціоналізму.

Залежно від конкретно-історичних умов боротьби пролетаріату за соціальне і національне визволення вимоги інтернаціоналізму виражались то в боротьбі за інтернаціональний принцип створення першої пролетарської газети і побудови партії, винятково важливий в умовах багатонаціональної Росії³, то у визнанні за кожною нацією права на самовизначення, то в розв'язанні такого питання, як визначення шляхів і способів інтернаціональної згуртованості пролетаріату в період боротьби

¹ И. Е. Кравцов. Пролетарский интернационализм, отечество и патриотизм. Изд. «Наукова думка», К., 1965, стор. 23—24.

² Див. В. І. Ленін. Твори, т. 28, стор. 83—84.

³ И. Евдокимова. Вопросы пролетарского интернационализма на страницах ленинской «Искры». Сб. трудов кафедр общественных наук Харьковского горного института. Т. VIII, 1959.

за перемогу соціалістичної революції, шляхів і способів зміцнення дружби народів в умовах диктатури пролетаріату і т. ін.

З розвитком революційної боротьби пролетаріату, із зміною конкретно-історичних умов змінювався і поглиблювався зміст пролетарського інтернаціоналізму, розширювалось коло питань, що входили до цієї проблеми.

Теорія пролетарського інтернаціоналізму, виникши як відображення окремих сторін суспільного розвитку, має відносну самостійність. Відносна самостійність виражається в тому, що ідеї пролетарської солідарності відображали і завжди будуть відображати окремі сторони об'єктивного становища робітничого класу в суспільстві, успіхи його класової боротьби і будівництво соціалізму і комунізму. Відносна самостійність ідеології пролетарського інтернаціоналізму виявляється в тому, що вона нерозривно зв'язана з науковим світоглядом робітничого класу і в той же час охоплює своє коло питань, що боротьба за інтернаціоналізм набуває різних форм. Ідеологія пролетарського інтернаціоналізму — це система поглядів, яка розкриває єдність корінних інтересів і мети пролетаріату різних націй всередині кожної країни і в усіх країнах. Звідси випливає політика революційних робітничих партій, спрямована на об'єднання трудящих всіх націй і країн у боротьбі за комунізм і в ім'я цієї великої мети — на підкорення інтересів пролетарської боротьби в одній країні інтересам цієї боротьби у всесвітньому масштабі. Оволодіваючи умами трудящих мас, втілений у життя в стосунках між націями Радянського Союзу і країн народної демократії, пролетарський інтернаціоналізм є величезною силою в справі успішного будівництва комунізму.

Виникнення такої спільності народів як соціалістичний табір визначило появу соціалістичного інтернаціоналізму, який відображає якісно нові взаємовідносини націй у соціалістичних країнах і між ними і означає підтримку світової соціалістичної системи, єдність міжнародного комуністичного руху, солідарність з національно-визвольним рухом. Для соціалістичного інтернаціоналізму передумовою є братерська взаємодопомога, тісне співробітництво в галузі економіки, політики, ідеології і оборони при одночасному дотриманні національної рівності і суверенітету.

Взаємовідношення об'єктивного і суб'єктивного знайшло своє своєрідне вираження в тому, що інтернаціоналізм стає однією з найважливіших рис радянських людей. Люди, з одного боку, суть продукти обставин і виховання. Зміна обставин міняє людей. З другого боку, обставини самі змінюються людьми. Зміст свідомості окремої особи в кожний суспільно-історичний період являє собою результат складної системи багатогранних і суперечливих впливів.

Робота по вихованню трудящих у дусі соціалістичного патріотизму і інтернаціоналізму є невід'ємною складовою частиною ідеологічної і політичної роботи партії по комуністичному вихованню трудящих.

Об'єктивна необхідність інтернаціональної солідарності тільки пройшовши через людську голову, відбившись і усвідомившись у ній, стає величезною силою активної діяльності людини в практиці міжнародного згуртування трудящих.

Ось чому вихованню трудящих у дусі пролетарського інтернаціоналізму КППРС завжди приділяла постійну увагу. Цікаві в цьому відношенні виступи Н. К. Крупської перед учителями, молоддю, комсомольцями. Надія Констянтинівна неодноразово порушувала питання інтер-

національного виховання. Не можна забувати про те, говорила вона, що революційний рух у Росії міг перемогти тільки завдяки тому, що він тісно примкнув до міжнародного робітничого руху, ввібрав його досвід, зміг організаційно і ідейно піднятися на ту висоту, яка забезпечила йому перемогу. Інтернаціональне виховання має забезпечити не запам'ятовування лозунгів, а те, щоб уже в ранньому віці діти відчували товариський, дружній взаємозв'язок з трудящими всього світу. «Ми повинні, — писала Н. К. Крупська, — наших дітей виховувати і емоційно день у день так, щоб вони могли вирости справжніми комуністами і довести справу, розпочату їхніми батьками, до кінця»¹.

Духовний розвиток кожної людини має свої особливості, але оскільки дане суспільне середовище виступає як загальний об'єкт відображення для маси індивідів, що мають однакове соціальне становище, оскільки створюється реальна можливість для виникнення у цих індивідів поглядів, почуттів, які ними поділяються². Виявом таких поглядів, почуттів, ідей є інтернаціоналізм робітничого класу, породжений об'єктивними умовами революційної боротьби пролетаріату, закріплений практикою соціалістичного і комуністичного будівництва.

У Програмі Комуністичної партії Радянського Союзу підкреслюється, що партія буде невтомно виховувати радянських людей у дусі пролетарського інтернаціоналізму, всіляко сприяти зміцненню міжнародної солідарності трудящих³.

XXIII з'їзд КПРС підкреслив необхідність неухильно здійснювати ленінську національну політику, виховувати всіх радянських людей у дусі радянського патріотизму і поваги до кращих національних традицій народів СРСР, у дусі дружби з народами всіх братерських соціалістичних країн, з трудящими всього світу, вести наполегливу боротьбу проти будь-яких проявів націоналізму і шовінізму.

Той факт, що на XXIII з'їзді були присутніми представники 86 країн земної кулі, що в ході засідань виступили представники 67 партій і були опубліковані привітання на адресу з'їзду ще від 21 партії, свідчить про вияв революційної пролетарської солідарності, про те, що узи братерства, довір'я і дружби, які зв'язують комуністів і революціонерів усіх країн, непорушні, нерозривні.

XXIII з'їзд КПРС всім ходом своєї роботи, постановкою найважливіших питань сучасності продемонстрував вірність справі комунізму, пролетарському інтернаціоналізму, соціалістичній солідарності.

КПРС неухильно провадить лінію на згуртування міжнародного комуністичного руху, бореться за зміцнення інтернаціональної єдності дій усіх братніх партій на основі великого вчення марксизму-ленінізму, на основі лінії, колективно виробленої світовим комуністичним рухом.

У виступах представників комуністичних і робітничих партій червоною ниткою проходила думка про необхідність єдності дій усіх комуністичних і робітничих партій для приборкання агресії, для того, щоб дати всім народам можливість самостійно вирішувати свою долю.

¹ Н. К. Крупская. Избранные педагогические произведения. Изд. Ак. пед. наук РСФСР, 1948, стор. 226.

² Див. К. Маркс і Ф. Енгельс. Т. 3, стор. 53.

В. І. Ленін. Твори, т. 1, стор. 358.

³ Див. Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. Держполітвидав УРСР, 1962, стор. 107.

ДО ПИТАННЯ ПРО ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ СТУДЕНТСТВА

В. І. Астахова

Натхненний рішеннями XXIII з'їзду КПРС, радянський народ успішно вирішує завдання побудови комунізму — найважливішого, найсправедливішого суспільства на землі, на прапорі якого написано: «Все в ім'я людини, для блага людини».

Визначаючи найважливіші завдання ідеологічної роботи; XXIII з'їзд партії вказував на необхідність ще з більшою енергією і наполегливістю провадити роботу по вихованню всіх трудящих нашої країни в дусі ленінізму. Країна наша молодіжна: половина її населення — віком до 26 років. Тому, як зазначається в Зверненні ЦК КПРС до XV з'їзду Всесоюзної Ленінської комуністичної спілки молоді, «виховна робота повинна бути спрямована, перш за все, на молодь, на підготовку ідейно загартованих, працелюбних, всебічно розвинених людей, яким доведеться будувати комунізм, жити при комунізмі і керувати його суспільними справами»¹.

Немає сумніву в тому, що умови, створені нашим ладом, вся оточуюча нас соціалістична дійсність благотворно впливають на людину, на її світогляд, породжують людей нового складу. Однак комуністична свідомість не формується стихійно, автоматично, не приходить сама собою. Боротьба за комунізм передбачає неупинну й систематичну роботу по комуністичному вихованню всіх членів суспільства і особливо молоді.

Важливою складовою частиною комуністичного виховання народу є естетичне виховання — могутній засіб духовного збагачення будівника комунізму, його морального і політичного розвитку. Завдання естетичного виховання найширших верств трудящих було висунуте В. І. Леніним.

Говорячи про високі завдання мистецтва, В. І. Ленін постійно підкреслював необхідність естетичного виховання не тільки художньо обдарованих людей, але і всього трудового народу. «...наші робітники і селяни..., — писав Володимир Ілліч Ленін, — одержали право на справжнє велике мистецтво. Тому ми в першу чергу висуваємо найширшу народну освіту та виховання»².

Піклуванням про естетичне виховання трудящих, про формування в народі високих художніх смаків пройнята Програма КПРС, яка відмічає, що естетичне виховання є істотною і важливою частиною будів-

¹ Газ. «Правда», 18 травня 1966 р.

² В. І. Ленін про культуру та мистецтво. Вид. «Мистецтво», 1956, стор. 522.

ництва культури комунізму, яка «втільє в собі всю різноманітність і багатство духовного життя суспільства, високу ідейність і гуманізм нового світу»¹.

В світлі поставлених партією завдань комуністичного будівництва цілком особливого значення набуває ідейно-виховна робота і зокрема робота по естетичному вихованню в вищих учбових закладах, де готують майбутніх вихователів підростаючого покоління. Незалежно від того, яку професію набувають випускники вузу, — гуманітарну чи технічну, — вони стають першими наставниками молоді і в школі, і на виробництві. Від їх ідейного переконання, від їх ставлення до праці, їх культурного рівня залежить успіх формування комуністичного світогляду майбутніх будівників комунізму. В Зверненні ЦК КПРС до XV з'їзду комсомолу прямо зазначається: «Великі надії покладаються на багатомільйонний загін радянського студентства, майбутніх робітників освіти, охорони здоров'я, науки і культури»².

Естетичне виховання в вузі має сприяти підготовці висококваліфікованих, всебічно розвинених людей, прищеплювати їм високі художні смаки, любов до мистецтва, до літератури, допомагати юнакам і дівчатам виробити правильні ідейно-естетичні позиції, освоювати духовні багатства культури, боротися з проявами буржуазної ідеології та моралі, проти занепадницького буржуазного мистецтва, буржуазних естетичних смаків.

Недооцінка значення естетичного виховання дуже небезпечна тому, що вона обеззброює нас і віддає наших людей до рук чужої нам ідеології. Це особливо позначається на студентській молоді, емоційне життя якої протікає гостро і бурхливо, у постійному бажанні не тільки зрозуміти, але й пояснити все оточуюче.

Виховання здорових естетичних смаків і поглядів необхідне не тільки для формування художнього смаку. Не в меншій мірі воно необхідне і для розвитку гостроти сприймання світу взагалі, і для більш гнучкого, поглибленого розкриття таємниць природи, в процесі якого виключно велика роль належить чуттєвому сприйманню.

Розум, не натхненний почуттям, безплідний розум, тому що «без людських емоцій, — як справедливо відзначав В. І. Ленін, — ніколи не бувало, нема і бути не може людського шукання істини»³.

Естетичне виховання не обмежується, таким чином, вихованням здатності бачити і розуміти прекрасне в навколишній дійсності. Воно полягає у вихованні всебічного естетичного ставлення до дійсності, у вихованні прагнення і вміння боротися з потворним і створювати прекрасне в житті.

В останні роки проблема естетичного виховання студентства привертає до себе все більше уваги. Про це свідчить і введення спеціального курсу марксистсько-ленінської естетики в усіх вузах країни, і проведення всесоюзної міжвузівської науково-теоретичної конференції з питань естетичного виховання в січні 1963 р.⁴, і поява на сторінках

¹ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. Держполітвидав УРСР, 1961, стор. 130.

² Газ. «Правда», 18 травня 1966 р.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 20, стор. 233.

⁴ Зб. Проблемы эстетического воспитания и современность. Изд-во «Советский художник», М., 1963.

журналів цілого ряду статей, що прямо чи побічно торкається цих питань¹.

Влітку 1964 р. комісія по народній освіті Верховної Ради УРСР обговорила питання про естетичне виховання молоді². Перед обговоренням була проведена велика підготовча робота. Члени комісії — депутати Верховної Ради УРСР Ю. П. Бажанов, М. С. Слободянюк, К. С. Коваленко, С. В. Луценко та інші виїжджали до багатьох міст і сіл республіки, обслідували велику кількість шкіл та вищих учбових закладів. В доповідях на засіданні комісії відзначалося, що в справі постановки естетичного виховання шкільної та студентської молоді є багато недоліків, найістотнішими з яких треба вважати, по-перше, те, що естетичне виховання не стало ще складовою частиною всієї учбово-виховної роботи, по-друге, слабку організацію позалекційної роботи і, по-третє, недосить серйозне ставлення до художньої самодіяльності, підміна справжньої художньої творчості гуртківщиною і примітивізмом.

Обсяг данної статті не дозволяє глибоко і всебічно розглянути питання про політичне значення естетичного виховання студентства, про шляхи і методи його вдосконалення. В статті на матеріалах конкретно-соціологічного дослідження, проведеного в Харківському державному університеті, розглядається стан естетичного виховання студентства та деякі форми його організації.

Вивчення постановки естетичного виховання у ряді найкрупніших вузів м. Харкова, результати проведеного конкретно-соціологічного дослідження дозволяють стверджувати, що рішення завдань естетичного виховання студентства на сьогоднішній день залишає бажати значно кращого. Перш за все, що стосується курсу лекцій з марксистсько-ленінської естетики. Немає сумніву в тому, що естетична освіта, вивчення естетики є найважливішою стороною естетичного виховання. Протягом тривалого часу викладання курсу естетики здійснювалося лише в окремих вузах відповідного профілю. Значна частина студентства була позбавлена можливості придбати скільки-небудь систематичні знання в цій області. З 1959 р. курс естетики, розрахований на 32 години, був введений в усіх вузах країни. В зв'язку з цим з'явилися учбові посібники, популярні праці з теорії та історії естетики.

Однак і до цього часу ще бракує кваліфікованих викладацьких кадрів. Це призводить до того, що в Харківському університеті, наприклад, навіть студенти філологічного та історичного факультетів не мають можливості прослухати повноцінний курс лекцій з марксистсько-ленінської естетики. А потребу в цьому, як виявляється з анкет, відчувають не тільки філологи та історики. З 363 студентів, які заповнювали анкети по вивченню естетичних смаків і запитів студентської молоді, 317 відповіли, що дисципліни, які викладаються в університеті, аж ніяк не сприяють естетичному вихованню і що читання спеціальних лекцій з естетики вкрай необхідне. В анкеті по вивченню загальних інтересів студентства на питання «Які ще предмети ви вважаєте необхідним внести в учбовий план?» багато студентів математиків, геологів, радіофізиків та економістів відповідають: естетику, вивчення теорії та історії мистецтва, навчання музики.

¹ Див. напр., Д. М. Кабалевский. «Прекрасное побуждает доброе», Ж. «Коммунист», 1965, № 14; Ю. Ярошук. «Больше внимания эстетическому воспитанию молодежи», ж. «Коммунист Украины», 1964, № 7; П. Рудченко. «Естетичне виховання майбутнього вчителя», ж. «Мистецтво», 1963, № 5 та багато інш.

² Див. ж. «Комуніст України», 1964, № 7.

Крім ознайомлення студентів хоч би з мінімальним курсом лекцій з естетики, необхідна організація великої позалекційної роботи, яку очолили б викладачі, що читають курс, вміють навчати студентів самостійно мислити, оцінювати твори літератури та мистецтва, навколишню дійсність. Підкреслюючи необхідність активізації роботи по естетичному вихованню, студенти говорять про такі найбільш дійові форми позалекційної роботи, як обговорення кінофільмів та театральних вистав, зустрічі з діячами літератури та мистецтва, вченими, що займаються проблемами естетики, відвідування виставок та картинних галерей тощо. Здійснення подібних заходів потребує, звичайно, старанної підготовки, продуманості й чіткості. Лише при такій умові можна чекати позитивних наслідків. Добре організовані культпоходи, зустрічі, обговорення не залишають студентів байдужими, привчають їх глибоко осмислювати навколишнє, давати власну оцінку того чи іншого явища.

Як приклад можна привести культпохід студентів та викладачів університету в театр опери та балету ім. Лисенка на виставу «Василь Губанов» у березні 1966 р. Цьому культпоходові передувала велика підготовча робота як в університеті, так і безпосередньо в театрі. Було організовано перегляд одноіменного кінофільму, студенти ознайомились з лібретто опери, з творчістю її автора — композитора Дм. Клебанова.

Перед початком вистави перед глядачами виступив головний режисер театру Ю. Леков, який розповів, що постановка опери присвячена 50-річчю Радянської влади, що, з його професійного погляду, є найбільш вдалим і невдалим у цій роботі театру. Після перегляду в обговоренні вистави взяло участь 19 студентів та викладачів університету. На зустрічі був присутній весь виконавський колектив, автори музики та лібретто, режисер, художники, музиканти. Велика, відверта розмова про радянське оперне мистецтво справила глибоке враження на учасників цієї зустрічі, допомогла їм відповісти на деякі хвилюючі питання.

Позалекційна робота по естетичному вихованню студентства тісно пов'язана з проблемою розумного використання вільного часу, правильною, цілеспрямованою організації дозвілля студентів. «Особливу увагу ми повинні приділяти вільному часу молоді, — говорив у звітній доповіді XV з'їзду комсомолу секретар ЦК ВЛКСМ С. П. Павлов, — його розумному використанню шляхом дальшого розвитку самодіяльних молодіжних об'єднань по інтересах, вдосконалення форм культурної діяльності в клубах, будинках культури, музеях, бібліотеках, за місцем проживання та відпочинку. Проблема клубу — це перш за все проблема живих, безпосередніх і невимушених відносин людей, зіткнення поглядів, обговорення насущних питань повсякденного життя, колективних дій на основі спільних інтересів»¹.

Робота клубів дійсно викликає живий інтерес студентства, дозволяє задовольняти найрізноманітніші запити молоді, активно впливати на її свідомість і, зокрема, на формування естетичних смаків, естетичного ідеалу. Виходячи з матеріалів конкретно-соціологічного дослідження, треба зазначити, що студенти категорично висловлюються проти застарілих форм організації дозвілля, проти проведення легковажних, бездумних «вечорів відпочинку».

На питання «Які саме з форм проведення дозвілля студентів вас не задовольняють і чому?» 98% тих, хто заповнював анкети, відповіли: ве-

¹ С. П. Павлов. Звіт Центрального Комітету ВЛКСМ і завдання комсомолу, які впливають з рішень XXIII з'їзду КПРС, Газ. «Правда», 18 травня 1966 р.

чори відпочинку проходять сумно, нецікаво. Така форма пережила себе. Студентка IV-го курсу історичного факультету, 1944 року народження, пише так: «Не задовольняють вечори відпочинку. Ми на них не відпочиваємо, а мучимося від нудьги. Завжди одне і теж — художня самодіяльність і танці. В наш час не можна просто **проводити** час. Треба обов'язково поєднувати приємне з корисним».

Прямо протилежно оцінюється в анкетах роль клубів, тематичних вечорів, вечорів питань та відповідей. Загальновизнаним став в університеті клуб любителів музики, робота якого допомагає студентам краще пізнати і глибше зрозуміти творчість видатних композиторів минулого і сучасного. В одній із пропозицій щодо поліпшення естетичного виховання в зв'язку з цим сказано: «Якомога частіше та регулярніше проводити лекції про музику, живопис, поезію. В цьому розумінні дуже хороші заходи провадить клуб любителів музики».

Клуб цікавих зустрічей тільки в 1965—66 учбовому році познайомив студентів з творчістю заслуженої артистки республіки О. Лесікової, харківських композиторів Б. Фінаровського та Б. Яровинського, драматурга А. Школьника та багатьох інших. Всього півроку тому з ініціативи студентів-слухачів мистецтвознавчого відділу факультету громадських професій був організований клуб любителів мистецтва¹. Засідання клубу провадяться один раз на місяць. Форма їх проведення — своєрідний усний журнал, на сторінках якого виступають наукові працівники харківського музею образотворчого мистецтва, викладачі Інституту мистецтв, Інституту культури. Одна з сторінок, як правило, музична, друга — присвячується якомусь питанню з історії образотворчого мистецтва. Повідомлення та доповіді з багатьох питань готують самі студенти. Глибокі систематичні знання, одержані учасниками цього клубу, зроблять їх активними пропагандистами мистецтва серед молоді.

Найбільшою популярністю серед студентства користується ще один усний журнал «Час і ти», який провадиться в багатьох вузах м. Харкова. Особливе значення його полягає в тому, що він дозволяє використовувати найрізноманітніші аспекти виховного впливу. На його сторінках виступають видатні вчені та громадські діячі, поети і художники, актори та учасники художньої самодіяльності.

В університеті лише в 1965—66 учбовому році пройшло п'ять номерів цього журналу, в яких взяли участь видатні вчені університету М. П. Барабашов і В. М. Нікітін, делегат ХХІІІ з'їзду КПРС маршал артилерії Ю. П. Бажанов, делегат ХХІІІ з'їзду КП України, голова Харківської міської Ради Г. Ю. Власенко, делегат XV з'їзду ВЛКСМ, перший секретар обкому комсомолу А. Горшков, актори та режисери українського драматичного театру ім. Т. Шевченка, художники і модельєри обласного Будинку моделей, лауреати I Всесоюзного фестивалю студентських естрадних театрів — університетський експериментальний театр «СИНТ-63».

Завдання формування естетичного ідеалу здійснюється, таким чином, найрізноманітнішими способами. Зовсім особлива роль у рішенні цього завдання належить художній самодіяльності, яка дозволяє студентам безпосередньо стикатися з мистецтвом, активно формувати свої художні смаки, розвивати естетичні здібності, талант. Керуючись політикою Комуністичної партії в галузі літератури та мистецтва, радянське

¹ Газ. «Красное знамя», 11 лютого 1966 р.

самодіяльне мистецтво ставить своєю найважливішою метою ствердження комуністичних ідеалів. Перед самодіяльним мистецтвом стоять, як записано в Програмі КППРС, ті ж самі завдання, що й перед професійним: «служити джерелом радості і натхнення для мільйонів людей, виражати їх волю, почуття і думки, служити засобом їх ідейного збагачення та морального виховання»¹.

Останніми роками розвиток самодіяльного мистецтва, всіх форм художньої самодіяльності стали предметом постійної уваги і піклування з боку партійних і державних органів. Розвиток та розквіт самодіяльної художньої творчості обумовлені успіхами будівництва соціалізму, успіхами культурної революції, створенням своєї соціалістичної інтелігенції, підвищенням загальноосвітнього та культурного рівня трудящих. «Для того, щоб бути культурними, — говорив В. І. Ленін, — потрібен певний розвиток матеріальних засобів виробництва, потрібна певна матеріальна база»². Ті величезні кошти, які витрачаються щорічно в нашій країні на придбання музичних інструментів, костюмів, оформлення, на проведення оглядів та фестивалів свідчить не тільки про те, що у нас така база є, але й про те, що вона постійно розширюється.

Участь у художній самодіяльності пробуджує в людях художників, формує естетичне сприйняття світу і бажання перетворити його у відповідності з законами прекрасного. Самодіяльність здійснює естетичне виховання практично, на живому спілкуванні людини з мистецтвом. Рівень художньої самодіяльності зростає в нашій країні з року в рік. Це наочно видно з прикладу м. Харкова, і, зокрема, — Харківського університету.

У художній самодіяльності університету, виходячи з анкетних даних, бере участь 21% усіх студентів, включаючи студентів вечірньої та заочної форм навчання. Тут працює 19 самодіяльних колективів, якими керують досвідчені, висококваліфіковані педагоги. На останньому обласному фестивалі української пісні та танцю, що проходив у квітні 1966 р., звання лауреата були удостоєні такі університетські колективи як хор (135 учасників, керівник — старший викладач Інституту мистецтв А. М. Птиць), симфонічний оркестр (60 учасників, керівник — старший викладач Інституту мистецтв В. Ф. Савіних), танцювальний ансамбль (50 учасників, керівник — соліст балету оперного театру ім. Лисенка Л. Рослав), жіночий вокальний ансамбль «Аеліта» (керівник — випускниця університету Ф. М. Шмеркіна), ансамбль скрипалів, баяністів та інш.³.

З метою підвищення ідейно-політичного рівня і творчої майстерності самодіяльних артистів провадиться систематична виховна робота в колективах: це і прослухування грамзаписів видатних виконавців, і постійне обговорення прем'єр харківських театрів та гастрольних концертів, це доповіді і диспути з проблем сучасного мистецтва, це студійні заняття з техніки мови та сценічного руху.

Треба сказати, що благотворний вплив художньої самодіяльності на формування естетичних ідеалів, в цілому на вихованні нової людини визнають не тільки її учасники. 76% студентів, відповідаючи на питання анкети «Як ви оцінюєте роль художньої самодіяльності в вузах?» під-

¹ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. Держполітвидав, 1964, стор. 131.

² В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 419.

³ Див. поточний архів партійного комітету держуніверситету. Довідка про роботу колективів художньої самодіяльності в 1965—66 учбовому році.

креслили, що вона допомагає загальному розвитку, робить людину багатшою і сильнішою, а її працю — натхненнішою та продуктивнішою. Приблизно 17—18% студентів висловлюють думку, що самодіяльність у вузі — серйозна перешкода в навчанні. Характерно, що подібні відповіді дають, як правило, ті, що не тільки в самодіяльності, але і взагалі в громадському житті участі не беруть.

Дослідження показало, що для учасників самодіяльності характерне виключно різноманітне коло художніх симпатій, смаків, інтересів. Вони добре знайомі з творами класиків, з роботами сучасних радянських та зарубіжних авторів, високо цінять народне мистецтво.

Залучаючи людину до мистецтва, художня самодіяльність не тільки сприяє підвищенню її загальної культури, але й допомагає формувати творче ставлення до своєї основної роботи, до своєї професії. «Я навіть не уявляю, як це можна — не брати участі в самодіяльності, — сказала в інтерв'ю студентка 3-го курсу біологічного факультету Г. Артем'єва. З великою радістю ходжу я на кожну репетицію і одержую таке велике задоволення, таке натхнення, яке не залишає мене ні під час лекцій, ні під час роботи в лабораторії»¹. Творче ставлення студентів — учасників самодіяльності до навчання досить яскраво підтверджується тим, що успішність серед них, не зважаючи на їх дуже велику зайнятість, в середньому в 2,2 рази вище, ніж в цілому успішність по університету.

Необхідність самого широкого залучення студентів до самодіяльності пояснюється ще й тим, що вона не обмежується лише естетичним вихованням її учасників. Участь у самодіяльності згуртовує людей, виховує в них почуття колективізму, взаємоповаги, необхідність завжди почувати себе потрібним, корисним людям. Говорячи про необхідність для кожної людини працювати в ім'я спільної справи, К. Маркс писав: «Людська природа влаштована так, що людина може досягти свого вдосконалення тільки працюючи для вдосконалення своїх сучасників, в ім'я їх блага. Якщо людина трудиться тільки на себе, вона зможе, мабуть, стати знаменитим вченим, великим мудрецем, найпрекраснішим поетом, але ніколи не зможе стати істинно досконалою і великою людиною»².

Саме в такому удосконаленні молодої людини значна роль належить художній самодіяльності, яка допомагає формуванню комуністичних ідеалів, виховує справжнє комуністичне ставлення до праці, охарактеризоване В. І. Леніним, як «...праця за звичкою працювати на загальну користь і за свідомим (що перейшло у звичку) ставленням до необхідності праці на загальну користь, праця як потреба здорового організму»³. Це виявляється перш за все в тому, що робота в самодіяльності, велика й складна, потребує терпіння, впертості й наполегливості, здійснюється безкорисливо, без розрахунку на якусь винагороду, із свідомості необхідності працювати на загальну користь.

Особливе значення художньої самодіяльності полягає в тому, що вона не обмежується естетичним сприйманням її учасників. По-справжньому талановите самодіяльне мистецтво надзвичайно впливає на естетичне виховання всієї студентської маси. Добре підготовлені виступи художньої самодіяльності, продумані тематичні концерти користуються незмінним успіхом серед студентів, хвилюють молодь, викликають есте-

¹ Газ. «Харківський університет», 2 грудня 1964 р.

² К. Маркс і Ф. Енгельс. З ранніх творів. М., 1956, стор. 607.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 30, стор. 469.

тичне задоволення. Не випадково пишається весь університет своїм симфонічним оркестром і жіночим вокальним ансамблем «Аеліта», політехніки — студією художнього слова, студенти Інженерно-будівельного інституту — хоровою капелою. А скільки гарячих диспутів про проблеми сучасного мистецтва викликають виступи університетського театру «СИНТ-63» та політехнічного «Силуету», колективів, які шукають нові форми сценічної дії, намагаються з'єднати музику і світло, слово і пантомиму.

Необхідність дальшого вдосконалення всіх форм естетичного виховання студентства сьогодні ні в кого не викликає сумніву. Не випадково Л. І. Брежнев, виступаючи 17 травня 1966 р. перед делегатами XV з'їзду комсомолу, вказував, що одним з найважливіших завдань є дальше вдосконалення всіх форм і методів виховної роботи. «Радянська молодь, — говорив Л. І. Брежнев, — почуває величезний потяг до знань і культури, до повнокровного духовного життя і, звичайно, потяг до романтики. І тим, хто працює з молоддю, не можна не брати до уваги цієї різноманітності інтересів і потреб юнаків та дівчат»¹.

Щодо естетичного виховання, то завдання ці можуть бути розв'язані при умові ліквідації істотних недоліків, які ще мають місце. А саме:

1. В наших вузах ще недооцінюється значення та роль естетичного виховання як важливої складової частини комуністичного виховання студентства. Це виявляється перш за все в організації учбової роботи. Не скрізь читання курсу лекцій з марксистсько-ленінської естетики викликає задоволення студентів. Більш того, в окремих вузах, і зокрема в Харківському держуніверситеті, в 1965—66 учбовому році курс естетики взагалі не читався через відсутність кваліфікованих викладачів. Проблема підготовки кадрів для забезпечення читання курсу у всіх вузах і на всіх факультетах потребує найшвидшого вирішення.

2. Не менш важливим є правильна, систематична позалекційна робота, звільнена від шаблону та формалізму. Неприпустима організація культпоходів під тиском театрів та кінотеатрів для надання їм допомоги у виконанні фінансового плану. Кожний культпохід, кожна зустріч з діячами літератури та мистецтва повинні переслідувати якусь наперед визначену мету, повинні стати вкладом у здійснення загальних завдань естетичного виховання.

3. Особлива увага повинна приділятися організації і діяльності клубів, які б відповідали різноманітним інтересам студентства. В цьому напрямку у нас теж робиться ще недостатньо. Досить сказати, що в університеті на протязі всього 1965—66 учбового року студенти намагалися створити клуб друзів кіно, провели велику підготовчу роботу, але функціонувати клуб так і не почав — не було приділено належної уваги та підтримки з боку комітету комсомолу, профкому, художньої ради. Це, звичайно, істотна хиба і, на жаль, не поодинокі.

4. Художня самодіяльність у багатьох вузах обмежується підготовкою до оглядів, працює епізодично, від випадку до випадку. Дуже часто це пояснюється відсутністю найелементарніших умов для занять гуртків. За винятком політехнічного інституту жоден з вузів міста не має спеціальних приміщень для проведення клубної роботи². Давно вже назріла

¹ Газ. «Правда», 18 травня 1966 р.

² Див. поточний архів обласного будинку художньої самодіяльності профспілок, матеріали засідань журі обласного фестивалю української пісні і танцю від 7 квітня 1966 року.

необхідність створити в такому крупному студентському центрі як Харків загальноміський Палац студентів, який би очолив всю роботу по естетичному вихованню. Такий Палац міг би допомогти в вирішенні ще однієї важливої проблеми — правильного добору професійних керівників для колективів студентської самодіяльності. Обласний будинок художньої самодіяльності профспілок, що працює в Харкові, не може враховувати специфіки роботи з студентами, не може задовольнити потреб всіх вищих учбових закладів міста. Це призводить до таких негативних явищ, як проведення оглядів і фестивалів у травні, коли студенти починають екзаменаційну сесію і напружена робота в самодіяльності може згубно відбитися на їх успішності.

5. Необхідно здійснювати роботу по естетичному вихованню не від випадку до випадку, не по натхненню ентузіастів, а на основі глибоко продуманих планів, складених на весь період навчання в вузах з урахуванням особливостей спеціальності, перспектив роботи після закінчення навчання, загального рівня підготовки студентів. Тільки таке систематичне «наскрізне» планування всієї ідейно-виховної роботи і, зокрема, роботи по естетичному вихованню може принести бажані результати.

Не дивлячись на численні труднощі, треба визнати, що можливості естетичного виховання в вузах найширші. Про результати цієї роботи ми можемо говорити лише тоді, коли естетичне виховання стає ідеологічним, коли естетичні погляди стають частиною ідейного світогляду людини. Успішне розв'язання цього завдання можливе при умові, якщо системою естетичного виховання буде пронизаний весь процес вузівської освіти, якщо діяльність вузів буде постійно підкріплятися діяльністю бібліотек, клубів, творчих спілок, всіх численних державних і громадських організацій, які займаються питаннями виховання молоді, виховання того покоління, якому належить будувати життя за законами не тільки науки, але й краси.

НАРОДНИЙ КОНТРОЛЬ І БОРОТЬБА З БЮРОКРАТИЗМОМ

А. М. Перепелиця

У боротьбі за побудову соціалізму і комунізму могутньою зброєю Комуністичної партії є народний контроль. Один з найголовніших, накреслених ще В. І. Леніним, напрямків його діяльності — це удосконалення державного апарату і боротьба з проявами бюрократизму й тяганини в його роботі. «Найголовнішим черговим завданням теперішнього часу, і на найближчі роки — найважливішим, є систематичне зменшення і здешевлення радянського апарату шляхом скорочення його, більш досконалої організації, «знищення тяганини, бюрократизму і зменшення непродуктивних видатків»¹.

Після відновлення на основі рішень XXII з'їзду КПРС органів партійно-державного контролю, перетворених тепер в органи народного контролю, перед ними як одне з найголовніших було поставлено завдання «всемірно сприяти поліпшенню роботи адміністративно-управлінського апарату»². При цьому малось на увазі використати цінний досвід ленінської ЦКК-РСІ (Центральної Контрольної Комісії — Робітничо-селянської інспекції). Газета «Правда» писала, що цінний досвід роботи органів контролю ЦКК — РСІ, в основу створення і діяльності яких були покладені ленінські принципи, безсумнівно може стати в великій пригоді³.

В даній статті розглядається питання про те, як саме досвід ЦКК-РСІ використовується органами народного контролю. Зрозуміло, що в одній статті неможливо глибоко розглянути всі сторони названої проблеми, тому розглянемо лише одне питання: досвід ЦКК-РСІ по роботі з бюрократизмом і його використання органами народного контролю. Розгляд цієї проблеми, на наш погляд, дозволить простежити деякі закономірності і характерні риси в розвитку контролю мас як в період соціалістичного будівництва, так і в період переходу від соціалізму до комунізму.

Боротьба з бюрократизмом завжди була важливою функцією органів контролю. Бюрократизм — явище вороже нашому соціалістичному ладові. Бюрократи своїми діями заважають будівництву комунізму, стримують розвиток ініціативи і творчої активності мас, дискредитують політику Комуністичної партії та радянської влади. Хоч з перемогою соціалістичної революції в країні були ліквідовані соціальні корені бюрократизму, він не міг зникнути автоматично. Наявність бюрократизму в нашій країні в перші роки радянської влади пояснювалась її економічною і культурною відсталістю, багатокладністю економіки, необхід-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 392.

² Народні контролери. (Передова), Газ. «Правда», 27 лютого 1964 р.

³ Ленінські принципи контролю. (Передова), Газ. «Правда», 28 листопада 1962 р.

ністю використовувати на роботі в державному апараті колишніх царських чиновників¹.

Боротьба з бюрократизмом була і є надзвичайно складною справою. В. І. Ленін відмічав, що ця боротьба потребуватиме десятиріч. «Це, — писав він, — найтрудніша боротьба, і кожен, хто буде говорити вам, що ми звільнимся відразу від бюрократизму..., буде просто шарлатаном, охочим до хороших слів»².

Головним засобом викоренення бюрократизму В. І. Ленін вважав розгортання радянської демократії, залучення до управління державою, в тому числі і до контролю за роботою державного апарату, широких мас трудящих. «...При соціалізмі, — відмічав В. І. Ленін, — службові особи перестають бути «бюрократами», бути «чиновниками», перестають в міру запровадження, крім виборності, ще змінюваності в усякий час, та ще зведення плати до середнього робітничого рівня, та ще заміни парламентарних установ «такими, що працюють, тобто видають закони і проводять їх в життя»³.

Керуючись вказівками В. І. Леніна, Комуністична партія з перших днів існування органів ЦКК-РСІ розглядала їх як знаряддя масової боротьби з бюрократизмом. Вся діяльність ЦКК-РСІ стала чудовим втіленням найголовнішого ленінського принципу контролю — залучення мас. В 20-і роки органами ЦКК-РСІ СРСР, в яких працювали тоді видатні більшовики-ленінці В. В. Куйбишев, Г. К. Орджонікідзе, О. М. Ярославський, а на Україні — В. П. Затонський, М. Ф. Володимирський та інші відомі комуністи, були вперше застосовані такі форми і методи залучення мас до контролю за діяльністю державного апарату та боротьби з бюрократизмом, як «легка кавалерія» комсомолу, секції РСІ Рад депутатів, групи сприяння РСІ, тимчасові контрольні комісії, «Листки РСІ» в газетах, бюро скарг тощо.

ЦКК-РСІ широко використовувала масові перевірки, метою яких було спіймання бюрократів на місці. Для цього, зокрема, провадились масові раптові «наскоки» та рейди. Контролери перевіряли, як в установах ставляться до скарг громадян, як взагалі приймають відвідувачів. У першому, проведеному в березні 1929 р. в Харкові, «наскоку» взяло участь понад 400 комуністів, комсомольців і безпартійних робітників харківських підприємств. «Наскок» пройшов з великим успіхом. Бюрократи, виявлені в ході обслідування, були покарані, а деякі з них навіть звільнені з роботи⁴.

Особливою популярністю серед населення користувалися відкриті засідання бюро скарг Наркомату РСІ УРСР, на яких розглядалися справи про особливо злісні випадки бюрократизму та тяганини⁵.

Боротьбу з бюрократизмом ЦКК-РСІ провадила не тільки шляхом викриття дій окремих бюрократів. Роз'яснюючи в роботі «Держава і революція» шляхи боротьби з бюрократизмом, В. І. Ленін вказав на необхідність використання засобів, рекомендованих ще К. Марксом і Ф. Енгельсом. Серед цих засобів називалися такі: виборність і змін-

¹ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 155, т. 32, стор. 320.

² В. І. Ленін. Твори, т. 32, стор. 35.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 25, стор. 442.

⁴ Див. А. Ротт. При відкритих дверях. Юридичне вид-во НКЮ УРСР, Харків, 1930.

⁵ Центральний державний архів Жовтневої революції і соціалістичного будівництва в Харкові (ЦДАЖР УРСР), ф. 539, опис 6, справа 596, арк. 13, опис 5, справа 254 арк. 30.

ність службових осіб в будь-який час, перехід до такого становища, щоб усі трудящі брали участь в управлінні державою та в контролі за діяльністю державного апарату, щоб «всі на якийсь час ставали «бюрократами» і щоб через це ніхто не міг стати «бюрократами»¹.

Комуністична партія надавала великого значення контролюю трудящих за додержанням на місцях ленінських принципів радянської демократії. Зокрема, в 1927 р. XV з'їзд ВКП(б) доручив ЦКК-РСІ СРСР перевірити, як на місцях виконуються такі принципи радянської демократії, як виборність, звітність депутатів, право виборців на відкликання депутатів, які не виправдали їх довіри². Проведена ЦКК-РСІ УРСР в 1928 р. перевірка виконання директив партії і постанов уряду, спрямованих на справжнє здійснення принципів радянської демократії, допомогла виявити багато грубих порушень принципів радянської демократії (підміна партійними органами радянських, нав'язування кандидатів на виборні посади, безпідставне позбавлення виборців виборчих прав тощо)³. Особливу увагу під час перевірки було звернуто на додержання такого важливого принципу радянської демократії, як регулярна звітність депутатів перед виборцями. Приклад ленінського ставлення до своїх депутатських обов'язків давали Г. І. Петровський, П. П. Постишев, М. А. Скрипник⁴. Поряд з цим перевірка виявила ряд випадків бюрократичного ставлення до державної справи⁵.

Важливим напрямком боротьби органів контролю з бюрократизмом була участь ЦКК-РСІ в удосконаленні державного апарату шляхом поліпшення його наукової організації. Діяльність ЦКК-РСІ по удосконаленню організаційної будови і чіткому визначенню прав і обов'язків установ, окремих її частин, кожного службовця, розробка засобів, спрямованих на поліпшення методів і техніки роботи державного апарату посідала одне з провідних місць у роботі ленінської ЦКК-РСІ⁶. Раціоналізаторська діяльність ЦКК-РСІ була спрямована на усунення таких причин бюрократичних викривлень, які залежать від недоліків в організаційній будові установ, від методів і техніки їх роботи.

Боротьба, проведена органами ЦКК-РСІ в 1923—1934 рр. з бюрократизмом, допомогла Комуністичній партії привести державний апарат у відповідність з завданнями соціалістичного будівництва. Організація масового контролю на чолі з ЦКК-РСІ означала також новий крок уперед в розвитку радянської демократії, в залученні ширших кіл громадськості до участі в управлінні державою.

У період будівництва комунізму боротьба з проявами бюрократизму в роботі окремих ланок державного апарату набуває особливо великого значення. Велетенські завдання побудови комунізму вимагають, щоб державний апарат працював винятково чітко, без будь-яких проявів бюрократизму та тяганини. Від його роботи великою мірою залежать успіхи комуністичного будівництва.

Наявність бюрократичних перекозів в роботі деяких ланок державного апарату в наші часи пояснюється пережитками капіталізму в свідомості окремих людей, недоліками організаційної будови і методів

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 25, стор. 437.

² КПРС в резолюціях, ч. II. Держполітвидав, М., 1954, стор. 443.

³ ЦДАЖР УРСР, ф. 539, оп. 6, справа 1168, арк. 13—14.

⁴ Див. газ. «Вісті», 15 лютого 1929 р.

⁵ Див. ЦДАЖР УРСР, ф. 539, оп. 6, справа 1168, арк. 14.

⁶ Див. КПРС в резолюціях, ч. II, стор. 202—210, 441—447, 590—605.

роботи установ, слабким та формальним залученням мас до боротьби з бюрократизмом.

Винятково велика роль у боротьбі з бюрократизмом в наші дні належить органам народного контролю. «Партія розглядає інспекції народного контролю, — говориться в Програмі КПРС, — як дійове знаряддя залучення широких народних мас до керування справами держави, ...як знаряддя удосконалення державного апарату, викоренення бюрократизму, своєчасного перетворення в життя пропозицій трудящих»¹.

XXIII з'їзд КПРС вказав на те, що партійні і радянські організації повинні вести рішучу боротьбу за викоренення бюрократичних методів керівництва. В резолюції з'їзду на звітну доповідь Центрального комітету КПРС підкреслюється, що з'їзд надає великого значення правильній постановці контролю і перевірки виконання рішень партії та уряду².

Органи народного контролю, які працюють над виконанням завдань, покладених на них партією, в значній мірі використовують досвід лєнінської ЦКК-РСІ. Найповніше вони користуються досвідом ЦКК-РСІ по залученню мас до своєї роботи. Так, вони успішно застосовують такі форми і методи залучення трудящих до виконання контрольних функцій, як організація при комітетах народного контролю бюро скарг і пропозицій, проведення масових перевірок, створення груп сприяння народному контролю, які виникли ще в 20-х роках. В загонах і постах «комсомольського прожектора» втілились деякі з кращих традицій колишніх загонів «легкої кавалерії».

Досвід роботи органів контролю наших днів свідчить про те, що бюрократизм нині частіше виступає в замаскованій, у значно шкідливішій формі³. І для наших днів справедливими залишаються слова В. І. Леніна про те, що «бюрократи — спритні люди, багато мерзотників з них архіпродисвіти. Їх голими руками не візьмеш»⁴.

Велику користь в боротьбі з такими злісними бюрократами приносить використання перевірених життєвими форм і методів роботи ЦКК-РСІ. Зокрема, на Україні понад 250 тисяч юнаків і дівчат беруть участь в діяльності «комсомольського прожектора». Комсомольці неодноразово провадили масові перевірки того, як в установах приймають відвідувачів, як ставляться до їх заяв та скарг. У 1963 році, наприклад, такі масові перевірки були проведені в 13 містах країни. Матеріали про результати цих рейдів, про виявлення бюрократів були вміщені в «Комсомольській правді» під рубрикою «Атакуємо тяганину, бюрократизм». Питання про недоліки в розгляді заяв і скарг громадян, результати масових обслідувань народних контролерів обговорювалися багатьма органами народного контролю, в тому числі й на Україні. На результати перевірок приймалися спеціальні рішення, спрямовані на усунення виявлених недоліків⁵. У цілому ряді інших випадків залучення громадськості допомогло органам народного контролю виявити конкретних винуватців бюрократизму та тяганини⁶.

¹ Програма КПРС. Держполітвидав УРСР, 1961, стор. 91—92.

² Див. «Правда», 9 квітня 1966 р.

³ Див. В. Залужний. Бюрократизму не місце в апараті управління. Газ. «Правда», 8 вересня 1965 р.

⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 35, стор. 419.

⁵ Л. Озеров. Ленинские принципы организации контроля. Вид-во політичної літератури, М., 1965, стор. 57, 69.

⁶ Див., наприклад: У истоков бумажного потока. Газ. «Известия», 11 січня 1966 р.

Відроджено славні традиції «листок РСІ». В багатьох газетах створені «листки народного контролю», в яких систематично висвітлюється стан народного контролю за діяльністю апарату управління. Публічна критика на сторінках газет бюрократів, що байдуже ставляться до запитів трудящих, була і є одним з найкращих засобів боротьби з бюрократизмом.

У період будівництва комунізму значно зросло значення наукової організації праці державних установ. Бюрократичних проявів, в основі яких лежить вороже ставлення до радянської влади, зараз майже не буває. Часто до бюрократизму призводять недоліки в структурі і методах роботи установ. Крім того, історія радянського державного будівництва, досвід ЦКК-РСІ показують, що лише ті зміни в організації і методах роботи держапарату, які спираються на науковий аналіз, дадуть можливість значно скоротити управлінські витрати, ліквідувати бюрократичні хиби в роботі. Партія суворо засудила суб'єктивізм і волонтеризм в державному будівництві. Все це свідчить про велике значення і можливості органів народного контролю в справі дальшого удосконалення на науковій основі державного апарату, від чого в значній мірі залежать і успіхи боротьби з бюрократизмом.

Окремі заходи, проведені контрольними органами, вже дозволили значно скоротити штати, ліквідувати паралелізм та дублювання в роботі деяких ланок державного апарату. Зокрема, перевірка органами народного контролю ряду підприємств Харкова виявила, що внаслідок порушення штатної дисципліни, існування паралелізму в роботі чисельність апарату управління на деяких підприємствах збільшилась на 11—17%. Перевірені організації були зобов'язані скоротити надмірні штати, механізувати облік, скоротити звітність тощо¹.

У період будівництва комунізму Комуністична партія вважає необхідним удосконалювати форми народної участі в управлінні країною, розвивати демократичні принципи радянської державності². В таких умовах все більшого значення набуватиме народний контроль за додержанням таких принципів соціалістичної демократії, як виборність і звітність депутатів Рад перед виборцями, право останніх на відклик депутатів, які не виправдали їх довіря, боротьба з бюрократичними викривленнями цих і інших демократичних принципів.

У звітній доповіді ЦК партії XXIII з'їздові КПРС підкреслено, що успіхи в роботі Рад значною мірою залежать від залучення до їх діяльності широких народних мас, що в цьому відношенні важливе значення мають органи народного контролю³.

Ознайомлення з деякими проаналізованими в цій статті напрямками боротьби органів народного контролю з бюрократизмом та тяганиною в роботі державного апарату в період будівництва соціалізму і комунізму дозволяє простежити як загальні тенденції його розвитку, так і конкретні форми залучення трудящих до виконання контрольних функцій.

Порівняння досягнень у залученні мас до контролю в період будівництва соціалізму з періодом комуністичного будівництва показує значне зростання масовості контролю. Якщо в 1921 р., наприклад, по крайні

¹ К. В. Гусев. Краткий очерк истории органов партийно-государственного контроля в СССР. Вид-во «Мысль», М., 1965, стор. 101.

² Див. Звітну доповідь Л. І. Брежнева XXIII з'їзду КПРС та виступ М. В. Підгорного на з'їзді. Газ. «Правда», 30 березня, 1 квітня 1966 р.

³ «Правда», 30 березня 1966 р.

в роботі груп сприяння РСІ брало участь 26,5 тис. чоловік, у 1929 р. лише ЦКК-РСІ залучила до своєї роботи понад 180 тисяч чоловік¹, то тепер тільки до груп і постів сприяння делеговано понад 5 млн. чоловік².

Зростання в період будівництва комунізму масовості народного контролю є однією з закономірностей його розвитку і свідчить про справді демократичний характер радянської системи контролю. Побудований на основі ленінських принципів народний контроль був і залишається важливою ланкою комуністичного будівництва, а посилення його ролі в радянському суспільстві — це закономірність будівництва соціалізму і комунізму.

Організація і діяльність органів контролю в період будівництва соціалізму і комунізму, форми і методи залучення мас до поліпшення державного апарату і боротьби з бюрократизмом та тяганиною, не зважаючи на специфічність умов кожного періоду, дає можливість простежити єдність напрямків боротьби з бюрократизмом. Ця єдність полягає у виявленні конкретних проявів бюрократизму окремими службовцями, контролі за суворим додержанням ленінських принципів радянської демократії, контролі за виконанням державним апаратом постанов партії та уряду, внесенні в практику роботи державних установ досягнень наукової організації праці тощо.

Історичний досвід КПРС, ленінської ЦКК-РСІ має особливо велике значення в наші дні, коли практично вирішується завдання по перетворенню загальнонародної держави в комуністичне громадське самоврядування.

Цей досвід — велике надбання не тільки для Радянського Союзу, а й для інших соціалістичних країн. Про велику життєвість ленінських принципів контролю свідчить той факт, що органи соціалістичного контролю створені і провадять велику роботу майже в усіх європейських країнах народної демократії³.

У Радянському Союзі досягнуто значних успіхів у боротьбі з бюрократизмом. Побудова матеріально-технічної бази комунізму, перехід до комуністичних суспільних відносин, достаток матеріальних та духовних благ, всебічний розвиток особи зроблять неможливим існування будь-яких бюрократичних перекручень. Істотну допомогу партії і народу в здійсненні цього велетенського завдання надає і надаватиме народний контроль, боротьба мас проти бюрократизму і тяганини.

¹ Л. Озеров. Ленинские принципы контроля, стор. 19—20.

² Народный контроль. (Передова), Газ. «Правда», 13 грудня 1965 р.

³ Див. Народный контроль в европейских социалистических странах. Вид-во «Юридична література», М., 1965.

